A MAGYAR KÖLTÉSZET GYÖNGYSZEMEIBŐL

BELLA ISTVÁN (1940–2006)

HÍVOGATÓ

Madaram, madaram hova hullsz, hova szállsz,
mi ez a magasan solymozó zokogás,

mi ez a hajnalig vetkező vízesés,
élni se, halni se, szakadó szívverés,

nézem az arcodat, s kétkedve kérkedek,
széthulló arcomat tartja-e még kezed?

Madaram, madaram hova hullsz, hova szállsz,
mi ez a magasan solymozó zokogás?

Barnuló nagy rögök szemem földje helyett,
lennék kék örömöd, szitakötő szemed,

elmásolnám magam: ne legyek barna lomb,
megmásítnám magam: csak nézz rám, hajnalodj!

Madaram, madaram hova hullsz, hova szállsz,
mi ez a magasan solymozó zokogás?

Takard be szememet, vakságom bevakold,
félelem fenyeget, véremmel hál a hold.

Itt vagyok, itt vagyok, szálló mezőtüzed.
Szíthatod, szíthatod, kihalok nélküled.

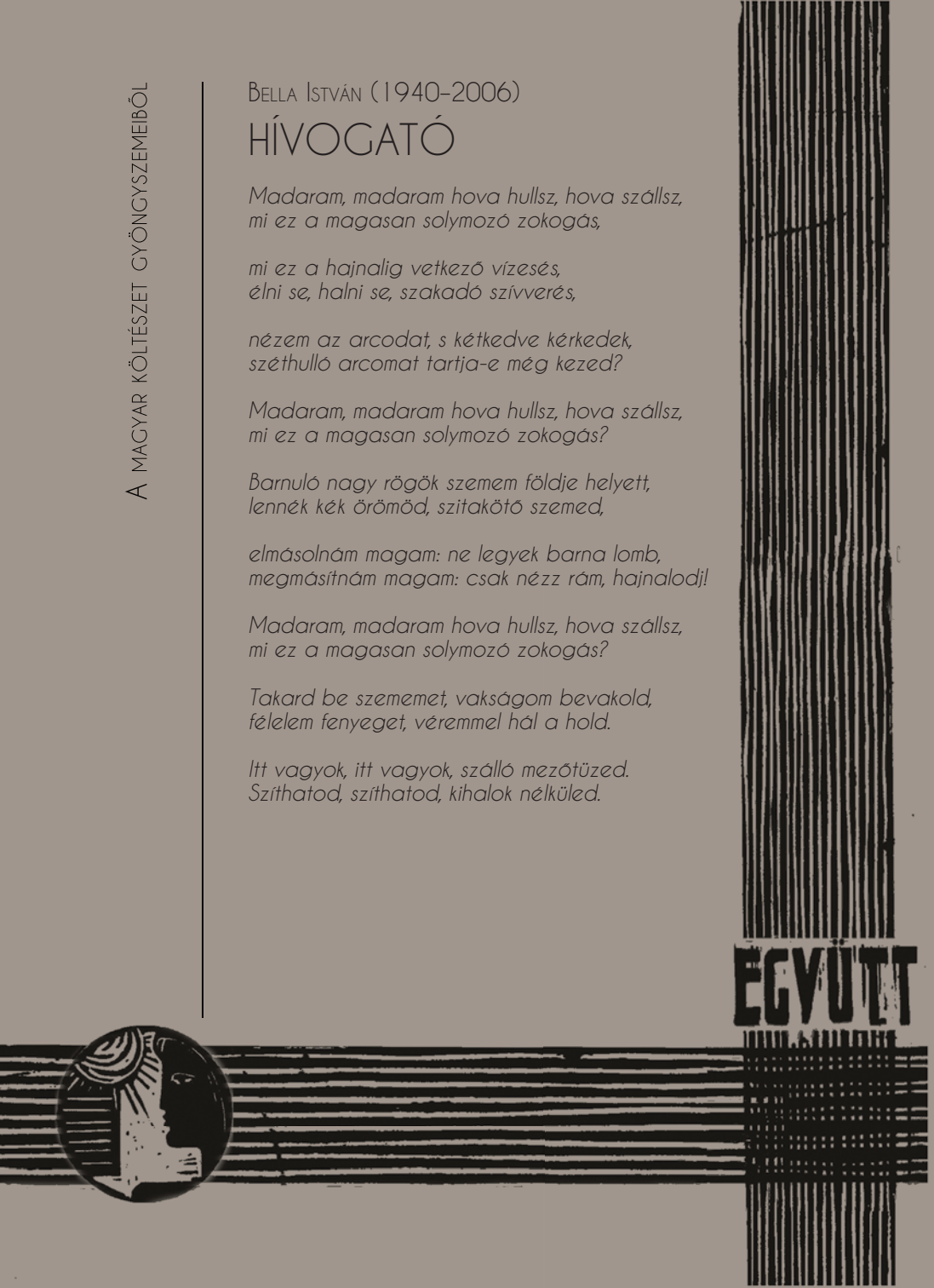

EGYÜTT 2019 / 5

XVII. évfolyam
2019 | 5

Együtt

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

irodalom | művészet | kultúra

CSONTOS MÁRTA, HIZSNYAI ZOLTÁN, VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ versei.
CSEH SÁNDOR, LŐRINCZ P. GABRIELLA,
SZÖLLŐSI TIBOR, TÓTH ISTVÁN prózái, BOTOS LAJOS naplója,
KULIN ÁGNES esszéje, MÁDI GABRIELLA recenziója.
BOTLIK JÓZSEF tanulmánya, DUPKA GYÖRGY tanulmánya, kultúrkrónikája

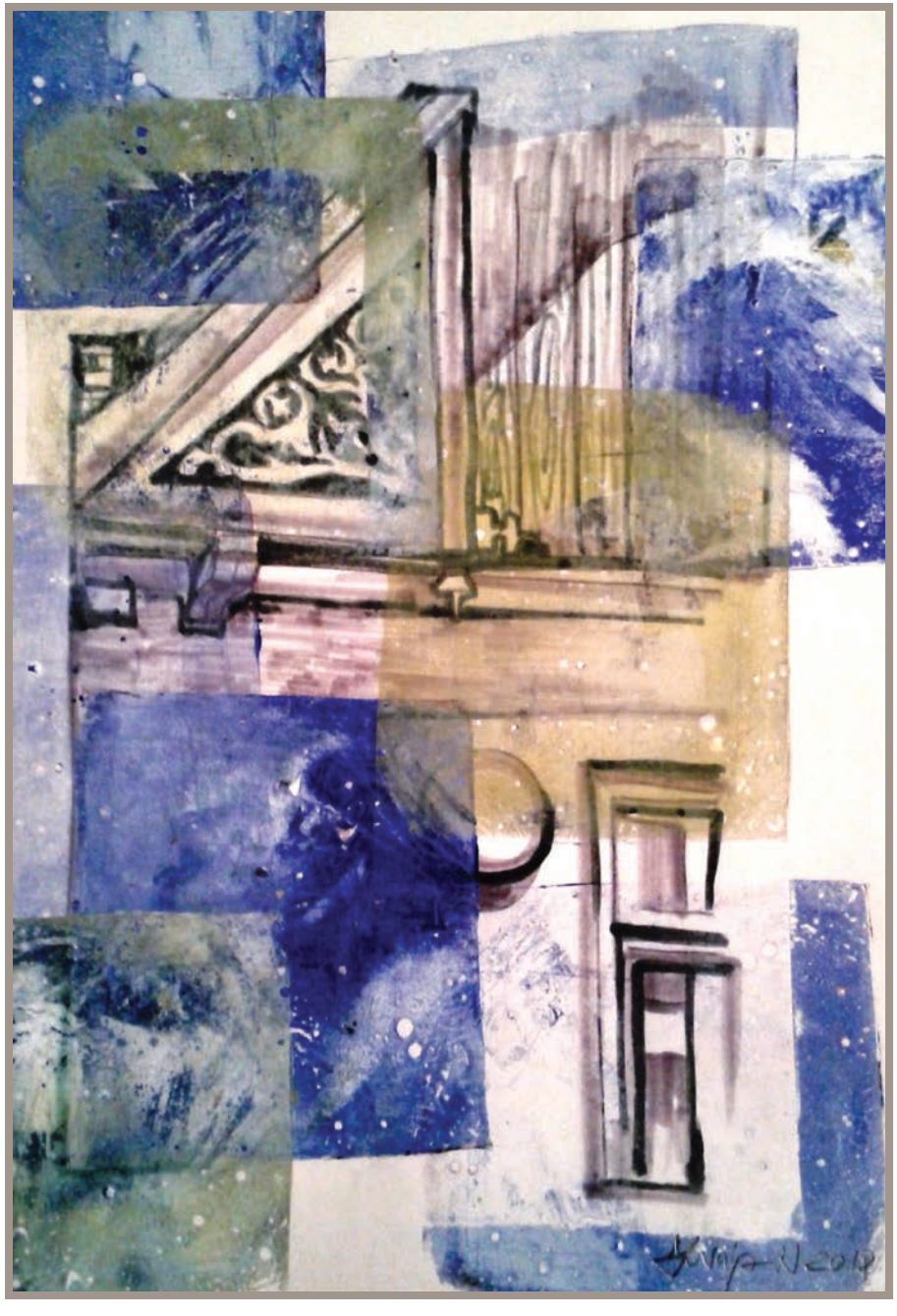

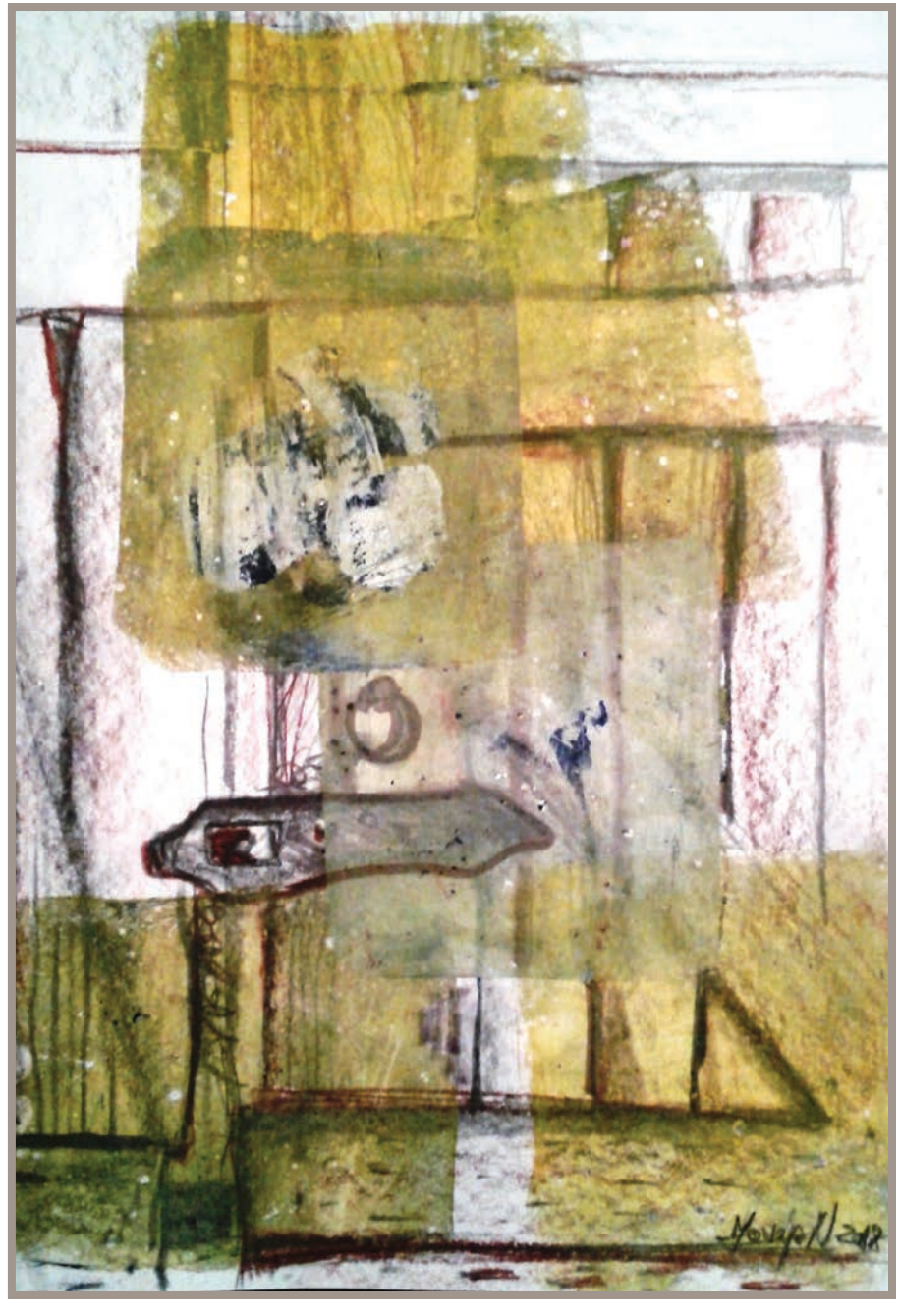

EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

EGYÜTT 2019/5

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábián László* (szépirodalom, kritika)

Szerkesztők:
Csordás László (olvasószerkesztő)
Zubánics László (tanulmány)
Fábián Zoltán (tipográfia)

Védnökök:
S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967)
Pomogáts Béla irodalomtörténész

Tanácsadók:
Botlik József, Füzesi Magda

Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap,
a Magyar Művészeti Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége
és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával

A szerkesztőség címe:
Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa-Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: *+380-3141-42815*
e-mail: *kmmi@swi.net.ua, egyutt.lap@gmail.com*
Az Együtt irodalom-művészet-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak
a KMMI honlapján: *kmmi.org.ua*

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda: 13^{00}–16^{00}
A kiadó címe: Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Posztolaki tér 5A. Telefon/fax: *+380-312-643737*
e-mail: *dupkagyorgy@gmail.com* **Közreműködő:** *Fuchs Andrea*

Készült: Shark magánvállalkozás
Lapengedély száma: ЗТ №682/274Р
A folyóiraton nyereség nem képződik.

TARTALOM

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: Fogyó hold (vers) 4
LŐRINCZ P. GABRIELLA: Hazafelé (novella) 6
HIZSNYAI ZOLTÁN: Nyár – Ősz – Tél (Sör – Bor – Pálinka)
triptichon (vers) 9
CSEH SÁNDOR: Az utolsó vércsepp – orsai lágerévek (krónika) 13
SZÖLLŐSY TIBOR: Az első beteg (novella) 19
TÓTH ISTVÁN: A cucc, Assisi Szent Ferenc nem magyar!,
Magyar mise Huszton, Hodinka, Szavazások (tárcák) 22
CSONTOS MÁRTA: Önreflexió, Elhagytál, Héliosz?
Filozopter monológ (versek) 28
KULIN ÁGNES: Versel-Ő (esszé) 31
BOTOS LAJOS: Ezer kilométer kerékpárral
(Botos Lajos naplóját közreadja Czébely Lajos) 37
MÁDI GABRIELLA: A balladától a paródiáig
(Marcsák Gergely: Fekete-Tisza) (recenzió) 59
DUPKA GYÖRGY: Történelmi zarándokúton a Kaukázusban
és Eurázsiában: Kazahsztán (Történelmi szociográfia, 8. rész) 62
BOTLIK JÓZSEF: Bartha Miklós és Kárpátalja (tanulmány) 98
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek 118

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

FOGYÓ HOLD

Tegnap még voltam valaki,
holnap tán ismét az leszek.
Ma még csak hadd rakódjanak
lépteimre a levelek.

Ma még lehetnék büszke is.
Okkal gondolom: volt mire.
Biztosan áll, még nem ropog
bánatom barna boltive.

Csak árnyékom gyengélkedik –
lábra kéne már kapnia –,
és éjszakáim dúlt szívét
gyötri az aritmia.

Rávaló gyógyírt hol lelek,
merre a nagy mennyég alatt?
A pásztorlány is elindult,
s szépsége szerteszét szaladt.

Terelgetném én boldogan
báránykái kisded hadát,
ha szívem, e renyhe, lomha
megemberelné magát.

Aki ölelni képtelen,
előbb vagy utóbb ölni fog.
Karmot ereszt, állkapcsában
éles gyilokká nő a fog.

A penna papírosba mar,
a lista lassan összeáll.
A végrehajtó toporog –
tán máris tűzparancsra vár.

A fogyó hold öble felől
a pokol kutyáit hallani.
A halál szeme zöldre vált:
bizonnyal indul valaki.

Lőrincz P. Gabriella

HAZAFELÉ

Még másfél órát kellett várnom a vonat indulásáig. Stoppolok, hátha fölvesz valaki, hamarabb hazaérek – gondoltam magamban, miközben a főút felé sétáltam. Erről a helyről látom az érkező vonatot, ha addig nem vesznek fel, futva elérem az állomáson. Édes mennyire meg lesz lepve, hogy hamarabb érkezem, biztos megint rántott levest főz – ő csak pergelt levesnek hívja, otthon én is. De én nem maradhattam otthon, nekem városi, gyári munkát kellett vállalnom. Hiába is magyaráznám neki, hogy milyen rossz egész nap állni, szerinte csak a kapálás nehéz. El sem tudja képzelni, hogy mennyire kell a gyárban figyelni, hogy minden rendben menjen, hogy alig van szünet, hogy itt még a nők is dohányoznak, és nem mehetünk vécézni akkor, amikor akarunk– ez az egész számára teljességgel hihetetlen. Egész életét kezében a kapanyéllel töltötte, otthonka nélkül szinte sosem lehetett látni, legföljebb ünnepnapokon a templomban. A városban csak akkor járt, ha papírügyeket intézett, és otthonról nem tudta elrendezni. Szülni sem ment a városi kórházba, mind az öten ott születtünk, a nagyszobában, bába mellett. El is mondja mindig, hogy nem volt olyan kényes, mint mi, még gyermekágyat sem feküdt hat hétig, két hét után indult dolgozni, mi meg csak nyavalygunk, gyógyszereket szedünk. Neki a székfű volt az egyetlen gyógyszere, ma is az, ha kamillának neveztem, azt mondta, urizálok. És azt sem felejti soha elmondani, hogy csak a bajnak szült minket, és hogy ha ő tudta volna… Egyszer megkérdeztem, hogy akkor miért szült, ha ennyire bánja, azt felelte, hogy mert az a rendje, de én pulyajány vagyok, nem érthetem, pedig már tizenkilenc éves is elmúltam. Ha felvesznek véglegesre a gyárba, esténként majd ledőlök a rekamiéra, és megnézem az új sorozatot, amit Piri nővérem szokott. Édes biztos a kertben görnyedez, mert máshoz úgysincs kedve, de Piri, amióta hazaköltözött a kölkével az urától, csak döglik. Nem csinál semmit az égvilágon, még egy vödör vizet sem visz édesnek, és anyámnak szólítja, pedig egyikünk sem hívja így, azt hiszi, hogy így különb nálunk. Bezzeg én, ha késsel-villával akarok enni, az ég összes szentjét rám zúdítja, ha olvasni szeretnék, akkor lusta dög vagyok. Nekem csak a munka jutott – amikor hallom, hogy a legkisebbet mindenki szereti és kíméletes vele, hát felfordul a gyomrom.

Fekete puccos autó állt meg előttem, ötven körüli férfi vezette.

– Na, jössz?

– Ha elvisz.

– Mit gondolsz, miért álltam meg?

– Jó.

Beszálltam az autóba, bekötöttem a biztonsági övet. Belülről is épp olyan szép volt, mint kívülről, olyan jó illat volt benne, amilyen az új, boltban vásárolt holmiké szokott lenni. Zene szólt az autómagnóból, régebbi számok. Csendesen ültem, egészen addig, amíg a férfi meg nem kérdezte, hogy hol tegyen majd ki.

– A következő falu elején jó lesz, onnét elsétálok, még így is gyorsabb, mintha megvártam volna a vonatot.

– Velem is jöhetnél – dörmögte a kopaszodó, bajuszos férfi.

– Köszönöm, nem szeretnék sehová menni, csak a következő faluig, édes már biztosan kifőzte a vacsorát.

– Megvacsoráztatlak, ha éhes vagy – vigyorgott.

– Nem – válaszoltam határozottan, amikor lefékezett, hirtelen elkapta a fejemet, majd a nyelvét a számba tuszkolta. Püfölni kezdtem, karmoltam, de erősebb volt, rám feküdt, lehajtotta az ülést, alig tudtam mozdulni, próbáltam kikapcsolni a biztonsági övet, de nem sikerült. Felpofozott, éreztem, ahogyan végigcsordul a vér a számtól a nyakamig. Kiabáltam, sírtam, de nem érdekelte, csak azt mondogatta, hogy mindjárt jó lesz nekem is. Fél kézzel tartott, a másikkal rángatta a nadrágomat, fölhúzta a pulóveremet, hallottam, ahogy reccsen a melltartóm. Nem tudom, meddig tarthatott, de amikor abbahagyta, lekevert még egy pofont, kikapcsolta az övet, ajtót nyitott, és kigurított az autóból. Egy fa törzsének dőlve ájultam el. Sötét volt, amikor felébredtem, éreztem, hogy az arcom a pofonoktól megdagadt, hogy a nyakamra száradt a vér – és éreztem a férfi szagát. Rózsaszín pulóver, farmernadrág és sportcipő volt rajtam, a farmert Miska bátyám hozta külföldről, véres lett, lehet, ki sem tudom mosni majd. Elindultam haza, mázsásnak éreztem a lábaimat, vonszoltam magam a kertek alatt, nem is néztem, hogy hová lépek, csak otthon akartam lenni, hogy édes megöleljen és megnyugtasson. Nem így lett. Amint beléptem a verandára, édes egy pofonnal és éktelen káromkodással fogadott, amikor meglátta a véres nadrágomat, cafatnak, mások rongyának nevezett, hiába mondtam, hogy nem tehetek róla, azt mondta, hogy minden városi kurva így kezdi, s hogy szedjem a batyumat és takarodjak a házából. Aznap este a fáskamrá-

ban aludtam. Reggel az udvaron megmosakodtam. Édes meglátott, csak köpött egyet, nem szólt hozzám. Piri nem is köszönt. Bedagadt szemeimmel alig láttam összepakolni a kevés ruhámat, de megtettem, és busszal a városba indultam. Meg sem fordult a fejemben, hogy feljelentést tegyek vagy orvoshoz menjek, akkor csak aludni akartam – vagy meghalni, mindegy is volt. Felkerestem egy régi munkatársamat, ő adott szállást három napra. Aztán kibéreltem egy szobát, azóta ott lakom. Gáztűzhelyen főzök, nem kell fát hasogatni, radiátor melegíti a szobámat. Szőnyeg van a padlón, nem kell szőttes pokrócot sikálnom. Mondhatni urasan élek. Néha arra gondolok, hogy jót tett velem az a férfi, talán soha nem szakadtam volna el édestől, ha ő maga nem üldöz el.

*

Öt éve nem voltam otthon, öt éve nem láttam édest, sem a testvéreimet. Még mindig a gyárban dolgozom, igaz, már előléptettek, és teljesen megváltozott az életem. Huszonöt éves vagyok, nemrég emlőrákot diagnosztizáltak nálam. Arra gondoltam, hogy talán haza kellene látogatnom, elköszönhetnék édestől, biztosan megbánta, amiket mondott. Elhatároztam, hogy elmegyek hozzá. Piri fia biztosan megnőtt már, és a testvéreimet is illene meglátogatni, hiszen én vagyok a fiatalabb. Munka után az állomásra siettem. A pénztáros mondta, hogy a vonat csak másfél óra múlva indul. Nem vettem jegyet. Néztem egy ideig a főutat, majd elindultam a szállásomra.

HIZSNYAI ZOLTÁN

NYÁR – ŐSZ – TÉL (SÖR – BOR – PÁLINKA)

– triptichon –

I.
(Présburgi ser-leg)

a szürke csend
az ürgén szürke csönd
– fül vagy csak fülke cseng
mit hanggá gyűrt kecs önt
reá és csüngve csöng
csobban a báj a csent
elhallott ámde szent
világ-nagy kriglibent
s mint szöszke haj lecsöng

az űr kénsárga fent
sárkánybélsárba fent
hűs sert izzad a csap
csebréből majd' kicsap
csecse csöcs rajt' a föl
csücsöríts rajta föl
ne vesszen kárba árpa hab

ont sört a sönt
és döntve önt
megdöntve önti a
sort sörbe ölt
löködve tölt
s önt is lecsorgia...

– így jár ki költ
vált sörre sort
combján lészen
foltos a sort

II.
(Árpád-medencei bor-szüret)

boroszlán borzong, köd kereng,
borsódzik kosbor, borbolya,
még alig pirkad, épp csak földereng
a borzas tőke, s fel-felhortyog a
bongor alól a csélcsap föld, de reng
a csupasz csülkök alatt már a kád,
kadar-lé kacskáz, mint a vércsapa
rézsút a rézsűn, csemcseg tar borág,
pittyedt biling közt szöszmötöl-
hatol egy szellet lejjebb, szétcsap a
bongyor belekben, bornírt farpofát
próbáló vinkó, ó, te fürge must,
ne kuporítsd le e büszke genust,
légyen nyughelyed deszkaszarkofág,
karcos kadávered
ne gyalázzák kofák,
mert még az áslóg rád mered,
leveted kettős hevedered,
szétpotyognak a dongafák
s szülőöledbe ered leved...
Mi lesz veled
ó jó magyar,
kóbor porondba süllyed az agyar?
avagy miféle hóbort
a nyers agyagból nyelni óbort?
...Csak annak adj, kit igaz szomj sanyar,
egy verdung csigert lopj elém hamar,
vagy inkább tölts meg mindjárt egy bokályt,
sajtárral hordd a jóféle nedűt,
szagos muskotályt
és hárslevelűt,
zsongjon a bárzsing,
kezdődjön a hepaj;
fogytán a furmint?
hát sebaj!

eressz egy dézsa déja vu-t,
ragadd meg karcos kéknyelűd,
mikéntha hajdan – ó ne szánd hát,
lapaj kupádba meregess leánykát,
ne féld a csintalant,
markold a csínt alant,
s dönts teli egy vendelyt,
hajtsd fel, mint a pendelyt,
várd meg, amíg megült,
csak azután köpüld,
így lelj benne enyhelyt.

Mert borítja immár iromba
vásznát reád a szürkület,
rozsdát seper a nyári lombba;
idén már nem lesz több szüret.
Az ember lomha, méla, rest,
valami védett szögletet keres,
s még oly makacs,
csimpaszkodik a kacs,
tartja a fürt
helyén az űrt,
pedig a puttony már merő ragacs,
ájult a gége, s a hordó hasas.

Bordó bordűrt borít a borzderes
égboltra bő bornyújából az est...

III.
(A gömöri égettbor tora)

Hej, de őszbe hajlott a határ egyszerre,
rozsda ütközött ki amarra, emerre:
füzek boglya-haján, karcsú cser levelén
– árkok mélyén immár erjed a televény,
dévaj, füttyös szelek járják a hegyhátat,
összeakaszkodnak, egy a másra támad.

Addig gyömöszkélik egymást egyre feljebb,
felrugallik burka ellős fellegeknek.

Szilánkol, darvadoz, igencsak pilinkél,
pedig még a rögöt meg se fogta a tél.
A murci elejét épp csak most hajtánk le,
az újbort meg le se fejtettük még – s ládd, e!
– alig hogy lepi fenn a horhót a porhó,
a csövekben kotyog már a papramorgó.
Cirkál, gebeszkedik, egyszer-másszor cseppen,
alig lel utat a hervadt rézerekben.

A napok már egyre rövidebbek pedig,
s még ez a rövidebb is hamarabb telik,
gyérül, hamvasodik a bozontos üstök –
forró ákovitát ringatnak az üstök.
S egyszerre iszonyú ihatnékunk támad...
Vond meg, Lojzi! Hogy a rák egye a májad!
Bugyogjon a gugyi, zubogjon a cujka!
Durzadjon ágyékunk nagy, hoporcsos sulyka.

Vond meg! Ropjon olyan csárdást rajtam az öl,
hogy cserfes ajkain túlcsorduljon a föl!
Ne leljen magamban a sanda alkonyat,
csobogjon barkómon kétoldalt ácskonyak!
S majdan, ha elapadt terebes csutorám,
sélyémben is legyen ölemnél egy csobán,
takaros batalé, egy csöcsös bokolyó,
még ha csontra fonnyadt is már a fokoló.

Vond! ...De mégse! Nézd, hogy dájcsol, ugrabugrál
vén markomban ama dugván dugva dúlt grál,
csapzik arany prémje, bukéja boróka...,
szája habzik, fújtat, mint a veszett róka.
...Bócorogjunk haza, amíg menni bírunk,
nehogy a dagványban leljük meg a sírunk...
Elernyed a bélhúr, lefittyen a vonó,
három teliholdat vonít meg egy kopó.

CSEH SÁNDOR

AZ UTOLSÓ VÉRCSEPP

(ORSAI LÁGERÉVEK)

Ezt a történetet Cseh Lajostól, az apámtól hallottam, aki 1944 novemberében hatvanöt falubelijével elindult a kárpátaljai magyar férfiak golgotájára. Minden részletre nem emlékszem. Amikor kellett volna, nem figyeltem a beszélőre kellőképpen, és ezt ma már bánom. Így az emlékezetemben kutatva csak azokra a szavaira emlékszem, amelyek a súlyosságuk miatt a legjobban megragadták a figyelmemet. Ezek a súlyos szavak most leírva talán kevésnek tetszenek, de akkor nagyon mély nyomokat hagytak bennem. A lágerben töltött keserű évek tragikus eseményeiről szóló beszámolóját ő már nem mondhatja el nekünk részletesebben. Szomorú ez azért is, mert a sztálinizmus sok ezernyi áldozatával ellentétben ő hazatért a lágerből, s így lehetett volna idő szavainak részletesebb, pontosabb leírására, de az évek elszálltak, s magukkal vitték a részleteket. Következzék hát az emlékezetből leírt beszámoló.

***

A tényleges katonai szolgálatomat a cseh megszállás alatt, a Prága melletti Jozefovban töltöttem egy lóvontatású tüzérségi alakulatnál. Amikor ismét Magyarországhoz tartoztunk, Mátészalkára kaptam behívót néhány hónapi átképzésre. A háború előtt leventeoktatással bíztak meg a faluban, mint némi katonai tapasztalatokkal rendelkező tartalékost. A fronton nem voltam, harcokban nem vettem részt a háború ideje alatt.

1944-ben én harmincnyolc éves voltam és a halábori négyosztályos elemi iskolában tanítottuk az ott élő egyszerű, békés emberek gyerekeit ketten az anyáddal.

November 4-én dobpergés verte fel a falucska csendjét. Ez a hirdetés lázba hozta a környékbeli falvak lakóit is, és ez volt az az esemény, amellyel kezdetét vette egy olyan időszak, amelyet én csak népirtásnak tudok minősíteni. A rendeletben ez állt: minden 18. életévét betöltött magyar férfi 50 éves korig köteles részt venni egy kis munkában, amely romeltakarításból és útépítésből áll. Ezt a felhívást tette közhírré a falusi kisbíró, ami az emberek többségénél nem adott okot aggodalomra. Ellenvetésnek itt nem

volt helye, hiszen egy katonai parancs jellegű rendelkezésnek nem volt ajánlatos ellenszegülni. Nem tehettem mást, mint öt napra való élelmet tettem a táskámba, és ott kellett hagyni az anyádat a két gyerekkel – Sárika öt, Marika kétéves volt akkor.

Így indultunk el mi, hatvanhatan Haláborról szekereken ülve Beregszász felé, ahol a jelenlegi 5-ös számú ukrán iskola épületét jelölték meg gyülekezési helynek. A sejtésem már itt beigazolódott. Nemcsak holmi kis munkáról lesz itt szó, hanem egyébről is – ugyanis kis idő múlva már fegyveres katonai kísérettel a Munkácsnak tartó országúton gyalogoltunk. Így már inkább letartóztatottaknak, foglyoknak éreztük magunkat, mint segíteni kész munkásoknak.

Az első disznóság már ott, az úton megtörtént a katonák részéről. Mindenkitől elszedték az öt napra való jó, hazai ennivalót, s Munkácsra farkaséhesen érkeztünk meg. Estére egy ódon épületben szállásoltak el bennünket. Ez az épület a későbbiek folyamán magyar tannyelvű tanítóképző lett. Valamilyen zavaros löttyöt kaptunk kenyérrel vacsorára, amelyben néhány szem krumpli és borsó úszkált. Azután még egy darabig ki lehetett menni az udvarra rágyújtani, vécére lehetett menni, de utána ránk zárták az ajtót. Rengetegen voltunk ott egy teremben összezsúfolódva. A padlón feküdtünk, s szinte moccanni sem lehetett. Ha valaki elbotorkált valamiért, vissza már nem juthatott – elfoglalták a fekvőhelyét. Fülledt, nehéz volt a levegő, többen jóformán semmit sem aludtunk, s amikor az ébresztéskor – a romák szavával élve „felálltunk” – még fáradtabbak voltunk, mint az esti lefekvéskor. Reggel a haramiakülsejű muszkák négyes sorokba állítottak minket, s közölték velünk, a következő úti célunk Szolyva lesz, s ezt az utat ismét csak gyalog fogjuk megtenni. A gyaloglás nagyon keserves volt. Már akkor kitűnt, hogy a fiatalok, a tizennyolc évesek és a tőlük pár évvel idősebbek nem bírják a fizikai terhelést, hamar elfáradnak. Havas eső esett. Nem volt rossz a cipőm, mégis levált a talpa a latyakos hóban. Jobb híján kénytelen voltam a cipőfűzővel felkötni, ha azt akartam, hogy száraz legyen a lábam. Késő este is meneteltünk. Mindkét oldalról, tízméternyi távolságra egymástól, kísértek bennünket a muszka őrök. A sötétebb útszakaszokon egy-egy sorozatot adtak le a feltartott csövű géppisztolyaikból, s a lövések torkolattüzével világítva ellenőrizték a hosszú menetoszlopot. Az emberek rémülten néztek egymásra. Szörnyű volt a bizonytalanság. Vajon hová visznek ezek minket, és mi a céljuk velünk? – suttogták egymás között. Őszintén szólva, nekem még az is megfordult a fejemben, hogy valahol akár még bele is lőhetnek minket egy

közös sírba. Ez a gyaloglás olyan volt, mint egy rémálom. Azt hittük, hogy sohasem fog már véget érni ez a fenyvesek között vezető út. Többen a szökést fontolgatták. Előttem szálfatermetű legények haladtak. Az egyikük kiugrott a sorból, és bevetette magát az erdőbe. Egy katona utánaszaladt. Rövid sorozatot hallottunk, aztán jött vissza a muszka elégedetten. Az a szerencsétlen ismeretlen ottmaradt valahol a fák alatt temetetlenül. Később még hátulról is hallottunk valami futkosást, lövések dörrentek, de nem mertünk hátranézni – azok a disznók akkor bárkit agyonlőhettek volna. Nagyon fáradtak voltunk, és fáztunk is, amikor végre Szolyvára értünk. Ebben a gyűjtőtáborban nagyon sokan lehettek. Kint, a szabadban akkor alig lehetett látni valakit, de megtudtuk, hogy azok a hosszú deszka barakkok mind emberekkel vannak tele. Mi is egy ilyen barakkban töltöttük az éjszakát.

Reggel, amikor a vasútállomáson egy marhaszállító vagonba tereltek minket, már komolyan kezdtünk aggódni. Az emberek Szibériát kezdték emlegetni. Két vedret kaptunk. Az egyik vízzel volt tele, a másik üres volt a vizelet számára. Már nem emlékszem, mennyit utaztunk, eltompult fejjel, kétségbeesett gondolatokkal. A betegesebbek nem bírták a megpróbáltatásokat. Több halottunk volt az úton. Őket kiszedték az Isten tudja, milyen állomások egyikén, és elkaparták a szegényeket, mint holmi állati tetemeket, de volt olyan is, hogy egyszerűen kidobták a halottat a robogó vonatból. Amikor végre kinyitották a bereteszelt ajtókat és kiszállást parancsoltak, felsóhajtottunk. Elég hideg volt már ezen a helyen, de nem szibériai állomás volt ez, mert ahhoz képest sokkal hamarabb megérkeztünk. Aztán megláttuk a feliratot egy kis ütött-kopott épületen: Orsa. Erről a városról azt kell tudni, hogy Belorusszia keleti részén, a Dnyeper partján fekszik. Az oroszok e város környékén használták fel először a katyusa rakétakilövőt, a „sztalinorgonát". Erős volt arrafelé a partizánmozgalom. A németek a megszállás idején koncentrációs tábort létesítettek Orsán, s tizenkilenc ezer ember pusztult el ott. Nem tudom, hogy azt a város peremén lévő, erdőmelléki tábort is a németek telepítették-e a foglyaikkal, de az tény, hogy minket idekísértek. Ez a láger a szolyvaihoz hasonló deszka barakkok hosszú sorából állt. Bent elég siralmas volt a látvány. Két szélen közönséges gyalulatlan deszkából készült priccsek voltak a falhoz rögzítve, középen hosszú, ikszlábú asztalok, lócák álltak, a lábunk alatt pedig disznóólhídláshoz hasonló padló emelte a komfortérzetet, két üres benzineshordóról pedig csak később derült ki, hogy mire valók. Már voltak ott előttünk emberek, s mint kiderült, magyarországi megyékből érkeztek. Többek között megismerkedtem egy Bánkuti Szilveszter nevű matematika szakos egyetemi tanárral, akinek sok jót

köszönhettem a továbbiakban. Szilvesztert Hajdú-Bihar megyéből hurcolták el. Voltak ott szép számmal német foglyok is. Velük sokkal rosszabbul bántak az őrök, mint velünk. A későbbiekben többször hallottam tőlük a „bauplatz" szót, tehát valamilyen építkezésen dolgoztatták őket. Hamarosan megtudtuk, hogy a benzineshordók tűzhelyek, amelyek a főzőlap és a kályha szerepét töltik be. Az ebédünket katonai csajkákban kaptuk. Valamilyen színtelen lé volt az, amelyben három szem krumpli úszkált, a felszínén pár zsírcseppel. Ezzel kellett beérni, meg egy szelet kenyérrel. Ilyen és ehhez hasonló menü kísérte végig általában az egész „málenykij robotunkat". Természetesen mindig üres volt a gyomrunk, örökké éhesek voltunk. Már az elején szembetűnő volt az erős dohányosok hátránya az étkezés tekintetében. Sokan képesek voltak elcserélni a kenyerüket cigarettára. Én is dohányoztam még akkor, mahorkát szívtam újságpapírba tekerve, de azért odáig nem jutottam el, hogy lemondtam volna érte a kenyéradagomról. Az első két hét elmúltával, mivel szó sem esett róla, hogy mikor lesz vége ennek a „kirándulásnak", biztosan éreztem, innen nem kerülünk mindnyájan haza. Mi, a haláboriak mindig egy csoportban voltunk, összetartottunk. Legtöbbször egy vasgyárban dolgoztattak minket, de gyakran jártunk fakitermelésre is a közeli erdőbe. Ebben a hatalmas vegyes erdőben főleg nyír- és fenyőfák nőttek. A kitermelt rönköket elszállították, de a lágerben is ezzel a fával fűtöttünk és főztünk. A nyírfavesszővel nagyon jól jártunk – seprűket kötöttünk belőlük. A haláboriak engem is megtanítottak erre a mesterségre. A seprűket eladtuk a városban, s a pénzért ennivalót vettünk. Amikor csak lehetett, koldultuk is az élelmet, csak így lehetett ott megélni, különben éhen vesztünk volna. A munka után szerencsére hagytak minket kóborolni a városban, attól nem tartottak, hogy megszökünk. Ugyan meddig jutottunk volna az úton éhen, rongyokban, pénz nélkül?! Az életünket tettük volna kockára, otthon pedig a „beszpeka" és a börtön várt. Gyakran Bánkutival jártam kéregetni. A városi lakosok nagyon szegények voltak, majdnem hogy éheztek ők is. Minden élelmiszert a hadseregnek kellett adni. Azért néha könyörültek rajtunk, hol-mit adtak az emberek. Egy-két krumplit, egy marék paszulyt, tengerit vagy egy harapásnyi kenyeret. A krumplihéjat összeszedtük még a szemétből is. Abból egy igazi csemege készült. Megfőztük, majd kis labdacsokba formálva a benzineshordón megsütöttük. Ezt mi fasírtnak hívtuk, és sorban álltak érte az emberek, de persze a felének sem jutott ebből az ínyencségből.

Egyszer Bánkutival bekopogtunk egy sokgyerekes családhoz, és „kartoskát" kértünk. A feleség majdnem sírva mondta, hogy: „нету, ми

сами покупаєм”. Bánkuti rám nézett, és megkérdezte, mit mondott. Azt, hogy ők maguk kapálják, mondtam én. Nem értettem az összefüggést, én is magam kapálom a krumplimat, de attól még tudok adni a koldusnak belőle. Bánkuti egy kukkot sem értett oroszul, én pedig majdnem semmit sem. Egy másik alkalommal meg hogy jártunk! Benyitunk egy közeli házba, hát ott meg – te jó Isten! – maga a lágerparancsnok egy széken ülve éppen húzta lefelé a csizmáját. „Igyi, von!” – ordított ránk, és még szerencse, hogy belénk nem lőtt, csak a csizmáját vágta utánunk.

Fél év elmúltával még nem haltak meg közülünk sokan, de ahogy közeledett az ősz, egyre többen. Különösen a fiatalabb korosztály, a tizennyolc-húszévesek szervezete nem bírta a nélkülözést, a fizikai és lelki megterhelést, s a vitaminhiány is szerepet játszott abban, hogy csak kevesen élték túl Orsát közülünk. Mi Bánkutival szedtük a csalánt és a paréjt. Megfőztük és ettük mint vitaminpótlót. Az ínysorvadás így is fellépett, kezdtek kihullani a fogaink. Mi próbáltuk egymásban tartani a lelket, és az emberekben is, ahogy tudtuk. Egy ízben nyírfa seprűt kötöttünk. Azon a napon sikerült valamivel többet ennünk, mint máskor – „fasírtot” és kimosott marhabelet fogyasztottunk pirítva. Erről-arról beszélgettünk, s ráterelődött a szó a katonaságra. Én is meséltem a cseh hadseregbeli dolgaimról. Mondom nekik: volt ott egy olyan étel, amit kimondottan utáltam, már a könyökömön jött ki, gyakran kaptuk ebédre, „szrájszovi omácská sz knédlikem” – így hívták a csehek, paradicsommártás knédlivel. Akkor undorodtam tőle, most pedig, hej, de megenném akár minden nap! Magyaráztam nekik, a csehek szerették a magyar katonadalokat. Amikor masíroztunk, mindig kiáltozta az őrmester: „magyarzsi piszkát”, mire nekünk el kellett énekelni egy tréfás indulót. Hát dalolja már el, tanító úr! – kérleltek a haláboriak. Így szólt:

„Nagyságos kisasszony felmászott a fára,
Belement a szálka a lábába, a lábszárába.
Piszkáld ki, piszkáld ki, baka, piszkáld ki belőle,
Nem piszkálom, egye meg a fene, hadd maradjon benne!”

Hát ezen nevettek az emberek. Kellett néha valami, ami felvidítja a szívünket, legalább pár percre elfelejtettük a nyomorúságunkat.

Elmúlt a nyár, az ősz, közeledett az év vége, s mi egyre többet gondoltunk az otthonunkra. Levélváltás volt ugyan a családjaink és közöttünk, de csak ritkán. Gyakrabban nem is volt erre lehetőség. A levelek közül sok nem érkezett meg. A lapot boríték nélkül, háromszög alakúra kellett hajtogatnunk, úgy kellett elküldenünk.

Hidegebbre fordult az idő, melegebben kellett öltözködnünk. Tisztálkodásra ritkán volt lehetőség, s ennek súlyos következményei lettek. Tömegével jelentek meg a poloskák, a ruhatetvek, s a patkányok is elszaporodtak a barakkban. Egyre többen betegedtek meg az emberek közül. Ezek a betegségek magas lázzal, fejfájással, hányingerrel és hányással jelentkeztek. A bőrön a kiütések, a hirtelen fagyás, egyértelműen a flekktífusz első jelei voltak. Levetették velünk a gönceinket, és hőkezelésnek vetettek alá a városban valamilyen kemencében. Sok embernek akkor égett oda a ruhája. Sajnos a fertőtlenítés már nem sokat javított a helyzeten. A járványt sikerült ugyan egy időre megállítani, de a betegek menthetetlenek voltak. Nyáron, ha voltak halottak, mindennap eltemettük őket, de télen, a járványok idején, csak minden második vagy harmadik napon. Egy külön barakkban tartották a halottakat, s amikor összegyűlt tíz, tizenöt holttest, szekérre, illetve szánra raktuk, úgy vittük őket eltemetni az erdőbe, közös sírokba. Az volt a legborzasztóbb, amikor tizennyolc-tizenkilenc éves fiatalokat temettünk, ha rájuk gondolok, a könnyem ma is kicsordul.

(Folytatjuk)

SZÖLLŐSY TIBOR

AZ ELSŐ BETEG

Vegyes érzelmekkel körítve szürcsölte kávéját, miközben célzottan hallgatózott: nem nyílt-e ajtó, nem jött-e valaki, nem közelednek-e léptek az ajtón túli helységben, új életének előszobájában. Az új élet előszobája. Nem is rossz meghatározás! Ő alkotta az elmúlt éjszaka, s közben elkezdte berendezni. Telirakta tarka-barka képekkel, jelenetekkel, amelyek meg-megszakadtak a rövid félálmokkal, hogy a reggeli ébredéssel elguruljanak – mint a mesében – nyomot vagy akár kellemes, vagy épp kellemetlen élményt hagyva maguk után. De arra emlékezett, hisz gyakran idézte gondolataiban már jó ideje és tegnap is, mikor nyugovóra tért: élete első munkanapja ha nem is meghatározó, de mindenképp emlékezetes lesz, mint minden, ami első egy ember életében: az első nap az iskolában, az első barát, az első győzelem a sportban, az első szerelem vagy épp az első csalódás.

Eltökélt szándéka volt, hogy kizár mindenfajta zavaró tényezőt, maximális figyelmet szentel betegeinek, hogy mozgósítsa tanulmányai során begyűjtött tudását, mert szerette volna tényleg emlékezetessé tenni az első napot, mikor frissdiplomás orvosként hivatása gyakorlásának útján elindul. Arra is gondolt: élvezetes lenne egy olyan páciens, aki – sajnos – hosszú ideje szenved valamiféle kórban, de ezidáig nem találták kollégái a baj forrását, okát, ő pedig nyitjára jut, elindítja a javulás útján, aminek híre hamar elterjed a községben, netán annak határain is túl.

Tettre késznek érezte magát, felkészült a váratlan fordulatokra is úgy és annyira, hogy a magával hozott szakkönyveket startra kész helyzetben kirakta az asztalra, hogy ha szükségét látja, belelapozhat azokba, mint segédeszközökbe vagy mentőövekbe. Ezt – ha szükségét fogja látni – megteheti gyanútlanul, mert magánlakása egy ajtónyira van a járóbeteg-ellátótól, az ambulanciától, ugyanis az egykori parókiát államosították és alakították át erre a célra: ő mint orvos szobakonyhát kapott, azaz az épület kb. egyharmadát, a többi helység a település egészségügyi ellátását biztosította a hozzátartozó személyzettel.

– Jó reggelt, jó startot! – köszönt be az ambulancia felcsere, azaz a helybéli fehérköpenyes kiscsapat élharcosa, aki immáron negyedik évtize-

de végezte áldozatos kötelességét, alaposan megismerve a falu aprajá-nagyját, a helyi szokásokat, problémákat, azaz valamennyi lokális információnak a birtokában volt.

– Amennyibe' szüksége lesz rám, úgy szóljon, doktor úr, a szomszéd szobában a kartotékokat fogom rendezni… De jöhet máris, itt az első paciens – mondta, és visszavonult.

Erre bólintott és átlépett a rendelőbe, ahol egy középkorú hölgyet talált.

Némi hezitálást követően ruszinul üdvözölte, várva reakcióját, azaz hogy milyen nyelven fog válaszolni, mert a település vegyes lakosú volt: évszázadokra visszanyúló közösségekben éltek együtt magyarok és ruszinok. Nem várt, nem számított nyelvi problémára, mert birtokában volt a ruszin nyelv ismeretének, mert köztük telt gyermekkora, az egyetemen meg ukránul folyt az oktatás.

– Foglaljon helyet – mutatott a vizsgálóheverőre – és mondja, mi a panasza.

A beteg ruszinul válaszolt:

– *Pán doktor, komorá mé szjá skrebcse.*

Puff – villant bele –, ez jól kezdődik! Azt értem, hogy a *skrebcse* viszketést jelent, de mi az a *komorá?* Rögtön elvetette a gondolatot, hogy a betegtől kérdezze jelentését, helyét, mert ezzel „levizsgázott volna". Tódultak és tolakodtak a megoldás lehetőségei: viszketéssel debütálhat a cukorbetegség, egyik jellegzetes tünete az ekcémának, lehet allergiás eredetű, és így tovább sorakoztatta szürkeállományában a viszketegséggel járó kórokat és ezeknek megfelelően kérdezgette a beteget és vizsgálta a betegséghez tartozó testi terepet, ami időigényes izzasztó tevékenységnek bizonyult, és nem vezetett megoldáshoz a lokalizációt és diagnózist illetően.

– *Komora?* – gondolta közben. – Hát kamra, rokon szó a magyarral, sok van ezekből és hasonlókból a ruszin nyelvben, de hát az anatómia csak egy kamrát ismer: a szívben találhatót, az pedig nem szokott viszketni! És miért nem vakarja meg azt a *komorá*t a beteg, pedig már sok idő telt el vizsgálattal, kérdezősködéssel. Ha megvakarná, meglenne a válasz…

– Hagyjon már fel ezzel a vallatózással! – szólt végül türelmetlenül a beteg. – Mondtam, hogy a *komorám* viszket, írjon már valami gyógyszert, és itt sem vagyok!

Már ott is izzadt, ahol nincsenek ilyen mirigyek, mikor mentőötlete támadt.

– Azonnal jövök és felírok valamit! – lépett ki a felcseréhez.

– János, az isten szerelmére, mondja már: mi az a *komora*, az viszket a betegnek.

– Az, kérem a hüvely. Feltételezem, hogy száradása vagy gombafertőzése van. Utalja be a járási rendelőbe nőgyógyászhoz. Ezen a fertályon ez a bibi gyakori a nőknél. Az is kamra, mint otthon az éléskamra, csak van különbség: az otthoniban tároljuk a kolbászt, élvezzük, ha vehetünk belőle…

A folytatást nem várta meg, sietett vissza első betegéhez, és írta volna a beutalót a járási betegellátóba, de nem találta, már elment!

TÓTH ISTVÁN

A CUCC

A kárpátaljai magyar diplomáciai missziók – Beregszászban és Ungváron – a klasszikus konzuli teendőkön túl számos nemzetpolitikai feladatot is ellátnak.

Ez a földrajzi helyzetből adódik mindkét konzuli körzetben – ezek magukban foglalják Kárpátalja egész területét – sok magyar él. Ők az ezeréves történelmi előzmény biztos tudatában nem csak „közös" nemzeti ünnepeinket, hanem a „sajátjaikat" is megünneplik vagy megemlékeznek róluk. Az 1703-as győztes tiszai átkelést, a salánki kuruc országgyűlést, 1944 tragikus őszét, 1956 drámáját. Nem volt ez mindig természetes. A nemzetpolitikai építkezés kezdetén a Határon Túli Magyarok Hivatalának korabeli elnöke azon a véleményen volt, hogy 1956 „nem kárpátaljai magyar ünnep". Személye merüljön feledésbe. Azóta jobbra fordultak a dolgok.

A megerősödött Kárpát-medencei magyar intézményrendszer, lehetőséget teremtett újabb ünnepségekre is. Egyebek között ünnepélyes tanévnyitókra, szüreti és egyéb jótékonysági bálokra. Ilyen események szervezésében a beregszászi magyar főiskola, élvezve a beregszászi és ungvári külképviseletek támogatását, élenjáró volt.

A főiskola, hol máshol, saját épületében rendezte a bálokat. Ez volt a legalkalmasabb helyszín. A 20. század elején Magyar Királyi Törvényháznak emelt, a XXI. században a nemzet iránt fogékony magyar kormányok segítségével felújított épület Kárpátalja dísze. Felújítani való volt is elegendő: a szovjet érában laktanya volt, majd katonai műszergyár lakozott benne, ám a Birodalom összeomlása után rom és szemét, a független Ukrajnában ebből kellett kiemelni. Elismerés illet mindenkit, aki ebben a nagy munkában bármilyen módon is részt vett.

Az ehhez hasonló épületek dekoratívak. A lépcsőik is.

A bálok meghívott vendégeit a díszterem előtti lépcsőn várják a vendéglátók. Minden ehhez hasonló rendezvény alkalmas a folyamatban lévő ügyek intézésére is.

Egy ilyen bálra beszéltem meg a Cserkészszövetség vezetőjével, Popovics Palival találkozót, amire vártam tőle egy írásos anyagot. Ünnepi alkalomra ünnepélyes ruházatban érkeznek a vendégek, az urak minimálisan öltönyben, a hölgyek fantáziájukat elengedve – ruhakölteményekben. Gyönyörűek.

Férfiaknál az ünnepi öltözet konzervatív és egysíkú: öltöny, fehér ing, nyak- vagy csokornyakkendő.

A lépcsőn feljövő vendégek egyikében a Cserkészszövetség vezetőjét véltem felfedezni. Barátságos kézfogás után egy kis cinkossággal megkérdeztem: „Elhoztad a cuccot?" Vendégünk értetlenül nézett rám. Brenzovics László, a KMKSZ jelenlegi elnöke a fülembe súgta: „Ez a járási ügyész volt." Egymást megértő mosollyal ajándékozva a vendég tovább haladt.

A mókás félreértés ellenére nem lehetett hallani az ukrán jogszolgáltatás és a magyar diplomácia bűnös egybefonódásáról.

ASSISI SZENT FERENC NEM MAGYAR!

2013 decemberében Nagyszőlősön a ferences kolostor utcai falfülkéjében felavatták és megáldották Assisi Szent Ferenc szobrát. A szobor – a ferencesekhez hasonló életvitelű Mihail Kolodko ungvári művész alkotása – azt a jelenetet ábrázolja, amikor a szent egy beteg szerzetestársát szőlővel kínálja.

A Szovjetunió összeomlása után a városba visszatérő ferencesek felbecsülhetetlen értékű hitéleti, kolostor- és templomfelújító, oktatói, valamint szociális tevékenységet végeztek. A felújított kolostor és a templom éke lett a városnak, s egész Kárpátaljának. Tevékenységük ma is kihat a hagyományosan türelmes, a nemzetiségükben és hitükben különböző, ám egymást elfogadó ugocsai lakosság mindennapjaira.

A ferencesek temploma és kolostora 1945 után a szovjet valóság része lett. Az épületeket, mint a Birodalom más területein korábban, itt már nem robbantották fel, csak rómaikatolikus egyházi jellegüktől fosztották meg. A templomot átmenetileg a pravoszláv egyházközösség birtokolta, majd üresen állt. A kolostorban ateista szellemben kiépített városi múzeum működött, majd többször üresen állt. Hányódott, így is nevezhetnénk ezt az áldatlan állapotot. Ez köztudottan nem tesz jót az épületek állagának.

Biztató fejezete is van a két egyházi épület történetének. Mind a templomból, mind a kolostorból kitakarították a szemetet, s a hívek szorgalmából és a magyar állam támogatásából ma kifogástalan állapotban van mindkettő. (Nem számítva ide a mindig jelentkező karbantartási teendőket.) Ebben a környezeti állapotban haladtunk 2013 decembere felé.

Az eseményről a helyi ukrán sajtó is beszámolt. Nagyon aprólékosan. Az egyik újság leírta az esemény méltóságteljes lebonyolítását – az áldást a munkácsi megyéspüspök, Majnek Antal – végezte. A színes beszámoló azzal teljesült be, hogy kiemelte a szoborcsoport turisztikai vonzerejét.

Amint az utolsó bekezdésből kiderült, a zsurnaliszta nemcsak patrióta, hanem az egyháztörténet tudora is volt egyszemélyben.

Tájékoztatta olvasóközönségét arról, hogy Assisi Szent Ferenc nem volt magyar. Így lett szép kerek és megnyugtató a beszámoló.

MAGYAR MISE HUSZTON

Huszt közel harmincezer lelkes város a régi Máramarosban, ma a Huszti járás székhelye, és a többségi ukránság mellett nagyjából 1700 magyar lakóhelye. Hosszú politikai küzdelmek után ismét van magyar iskolája. Impozáns templomaikban működnek a magyarság történelmi egyházai, a római-katolikus és a református, Magyarország segítségével újult meg a város zsinagógája. A magyarországi székhelyű Vigyázók Had- és Kultúrtörténeti Egyesület a város ukrán vezetésének egyetértésével ápolja az első és második világháborús magyar katonasírokat, és részt vesz a romvár felújításában is.

Bár Huszt – történelmi előzményei miatt – az ukrán hazafiság egyik bölcsőhelyének számít, a magyar diplomáciai missziók jó kapcsolatokat ápolnak a város vezetésével.

Egyik nemzeti ünnepünk alkalmával meghívást kaptam Szulincsák Sándor rómaikatolikus plébánostól, hogy vegyek részt a vasárnap reggeli magyar nyelvű szentmisén.

A templom megtelt. Az ünnepi hangulat a szent liturgia kezdetétől érzékelhető volt. A szentmise végeztével lehetőséget kaptam arra, hogy felolvassam a magyar miniszterelnök üdvözletét. Amikor bejeztem, a csöndben valaki felkiáltott: „Éljen Magyarország!”

Templomokban általában nem szokás tapsolni, Huszton azonban szokásszegés történt, kitört a taps. Mi, magyarok ott és akkor örültünk, hogy nemzeti érzéseinket múló időben egyszer közösen és nyilvánosan élhettük meg. Felemelő érzés volt.

Ukrajna sem omlott össze.

HODINKA

Kézzel írott ukrán nyelvű meghívót kaptam Hodinka Antal szeklencei (Szokirnicja) emléktáblájának megkoszorúzására, majd az azt követő ünnepségre. A meghívóban említés történt a Magyar Tudományos Akadémia részvételéről is, ami nem csoda, hiszen a tudós, a magyarországi ruszinság történetének nemzetközileg elismert kutatója, 1933-tól az intézmény rendes tagja volt. A megemlékezés indoka: Hodinka Antal néhány évig az iskola tanulója volt.

A görögkatolikus papi családból származó Hodinka a pozsonyi jogakadémia, majd az ottani Erzsébet Tudományegyetem professzora volt. Az első világháborút lezáró békediktátum után egyetemével együtt kénytelen volt elhagyni Pozsonyt, majd a Pécsen újjáalakított intézményben tanított, később annak rektora lett. Ilyen kiválóságú magyarországi tudós emléke előtt a magyar diplomácia nem lehet közömbös. Természetes, hogy a rendezvényen magának a misszió vezetőjének kell megjelennie.

Szeklence kb. 10 kilométerre fekszik a járási székhelytől, Huszttól, mai lakói kizárólagosan ruszinok, a település 1910-ben még jelentős német kisebbséggel bírt.

A faluba érve megszólítottam egy szembejövő helyi lakost, merre is lenne Hodinka Antal emléktáblája. Nem vettem észre, hogy a kora délelőtti idő ellenére az illető már meglehetősen kapatos. Kapatos, nem kapatos, nem olyan fontos. Beszeszeltsége ellenére személyében egy öntudatos polgárt ismerhettem meg. Többszöri kérdésemre kitartóan és büszkén válaszolta: ez itt Szokirnijca. Ügyelt a méltóságára is, tájékoztatás közben láthatóan arra törekedett, nehogy elvágódjon. Ez sikerült is neki.

A további tájékozódás is körülményes volt, senki sem emlékezett az MTA rendes tagjára, az egykori pécsi rektorra, a hajdani szeklencei iskolásgyerekre. Neve hallatán valaki megmondta, hány óra van (a hodinnik ukránul órát jelent).

Valamilyen emléktábláról azonban hallottak. Mondták, hogy menjünk az iskolába, ott többet tudnak mondani. És valóban, az iskolánál missziónk célba is ért. Az emléktábla a legbiztonságosabb helyen volt, a főbejárat fölött középen. Megkoszorúzni vagy meggyalázni hagyományos módon szinte csak létra igénybevétel lehetett.

Így jártunk el mi is. Gricza Csaba gépkocsivezető kollégám segítségével egymást segítve elhelyeztük a beregszászi magyar konzulátus nemzetiszínű

koszorúját. Beszédet sem kellett mondani. A megnevezett időpontban az iskola takarítószemélyzetén kívül senki sem volt jelen. Talán jobb is.

Volt azonban művelődéstörténeti hozama is a látogatásnak. Megszemléltük a falu XVII. századi, csodálatos ruszin fatemplomát.

Jól jártunk azzal a nappal.

SZAVAZÁSOK

A szavazás a demokrácia ünnepe. Különösen, ha demokratikus körülmények között zajlik. Bennünket, Kárpát-medenceieket, s a körötte lévő szocialista lágerbeli országok polgárait ilyen szerencse sokáig nem ért.

Kárpátalja s egyes vidékei ebben a szerencsétlenség-sorozatban különösen nagy tapasztalattal rendelkeznek. Erre a nagy szemléltető erővel bíró példa néhai Sari József viski polgár esete.

Jóska bácsi 1921 februárjában Visken látta meg Máramaros szép egét, s bár fogalma sem volt róla, milyenek a távoli Hradzsin büszke tornyai, mégis csehszlovák állampolgárnak született. A Szent Koronás címer helyett, születési anyakönyvén – ha az egyházin kívül volt polgári okmánya is –, egy harcias, nyelvét öltögető oroszlán díszelgett.

Mire szavazásra érett lehetett, ismét zavaros idők jöttek.

Az 1938-as első bécsi döntéssel Kárpátalja déli területe – Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal – visszatért Magyarországhoz. Szülőfaluja azonban a kárpátaljai hegyvidéket birtokló, a huszti székhelyű „autonóm" ukrán kormány fennhatósága alá került.

Kárpáti Ukrajnában 1939 februárjában tartottak választásokat. A voksok leadása nem okozhatott nagy fejtörést: szavazni az egyetlen engedélyezett pártra, az Ukrán Nemzeti Egyesülésre lehetett.

Bizonyosra vehető, hogy a magyar fiatalember szavazatára nem tartottak igényt. Az autonóm kormány feje, Avgusztin Volosin[1] ugyanis elrendelte a rendszerével egyet nem értők gyűjtőtáborba zárását. Erre a Rahó fölötti 1395 m magasban lévő Dumen havast találták alkalmasnak.

Erre egy ifjú ukrán politikus Ukrajna függetlenné válása idején, a múlt század kilencvenes éveinek elején azt mondta, „mi bajuk lehetett, jó levegőn voltak".

[1] Avgusztin Volosin (1874-1945) görögkatolikus kanonok, Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke.

A jó levegő tényleg adott volt, az elviselhető életkörülmény azonban nem. Novemberben mínusz húsz fok mellett, fűtetlen barakkokban turizmussal felérő vidám életről nem nagyon lehetett beszélni. Amolyan előedzés lehetett ez a néhány év múlva érkező Gulag-világra, ahová a magyarok és németek mellett a korabeli, 1939-es ukrán „hazafiakat" is elhurcolták.

A helyzet egyúttal pikáns is volt. Volosinék akciója a demokráciájára büszke, azt bőszen és álszenten hangoztató Csehszlovákia akkor még Huszton állomásozó hatóságainak és fegyveres erőinek teljes érdektelensége mellett zajlott.

Sari József 1939-ben ismét magyar állampolgár lett. Szavazni azonban nem volt módja, a szeptemberben kitört újabb háború miatt az országban szüneteltek a választások.

1944 őszén Munkácson a Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesülésről" rendezett kongresszuson a Szolyva-tranzit után a Gulagba terelt magyaroktól már semmit sem kérdeztek.

Az ezután következő szovjet évtizedeket nem nagyon lehetett hírbehozni a demokráciával. Még akkor sem, ha a Szovjetunió Legfelső Tanácsába (Európában parlament) való szavazáson a részvétel kötelező volt. Távol maradni nem volt tanácsos.

Az 1991 utáni ukrajnai parlamenti szavazásoknak már magyar szempontból is volt tétje. Kap-e a kárpátaljai magyarság mandátumot a kijevi törvényhozásban? Ez hol sikerült, hol nem. Jóska bácsi ilyenkor feltétlenül a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség jelöltjére szavazott.

2013-ban, életének 93. évében Jóska bácsi ismét magyar állampolgár lett, s a magyar törvények alapján választójogot is kapott. 2014-ben urnás szavazást kért, s egy év múlva abban a hitben hagyta itt a földi létet, hogy jó helyre tette le a voksát.

CSONTOS MÁRTA

ÖNREFLEXIÓ

„Az ember kevés itt a szeretetre”
(Pilinszky János)

Hatályát veszítette az eredendő,
nem nyílnak meg a fényablakok,
sugárfertőzésben kimúlt a Hold,
a virágágyás kiégett lepketemető.
A mennybéli kémlelőnyíláson
átszökött tőlem végleg Anyácskám,
idelent bezárult minden mesebolt.

A Szent Kehely elbögrésedett,
a maradék vízbe nem tudsz mentő-
övet dobni, hogy partra vigyed magad.
A tenger zúgását sem hallod a mélység
porcelán ketrecében, s a megszerkesztett
hullámverésben egyedül úszik arcod,
társad a gézengúz, mezítlábas kárhozat.

ELHAGYTÁL, HÉLIOSZ?

Itt száll a legenda a falakon,
ezüst szirmok, árnyak, – s a föld pora,
halott nimfák papír-koporsóban,
a fényből kilóg Zeusz homloka.

Szelíd homály, megtört üveglapok,
kint a tengert vödrözi Posszeidon,

a sárga föveny hatalmas foltján
Árész dúl merengve, hallgatagon.

Szapphó strófáit megbontja a szél,
virágokon táncolnak a sorok,
odalent, Hádész mosott kövein
Anakreon múzsák közt üldögél.

Platon csillagokat gyűjt az égről,
szaladó árnyék-szekér a távol,
égnek az erdők a horizonton,
Prométeusz ajkán a szó lángol.

Aphrodité magot szór a rétre,
nyomában zöldül a fű öle.
Párisz pánsípot fúj Trója alatt,
vérzik a csatában holt fák levele.

Ovidius versel a kék ködben,
a szikla-résen Andromeda-fény csorog.
Galamb-szárnyú istennőnek dalol, –
mindenütt megszelídült angyalok.

Gyávák és hősök marakodnak.
Vérfertőzés és transzcendencia?
Héliosz fényében sok a torzó, -
meglendült a képzelet kalapácsa.

A bögre alján rétegződik az iszap,
ott hajózik Hádész, az alvilág istene,
a csónak alján megfagyott ibolyák.
Valami földalatti harcban könyörgök
játszani veled, s ahogy a melegszívű
empátia emel felfelé, az ördögmentes
övezetben felismerem a szeretet illatát.

FILOZOPTER MONOLÓG

Talpam alatt az idő, már
kidolgozta a szökési tervet,
pedig egyfolytában a kedvébe
járok, hagyom, hogy csontjaimból
kiszívja a hegyeket építő mészkövet,
hagyom, hogy bőrömből kivehesse
a ragyogást, átadom neki szépségem
minden morzsáját, mert engedékeny
és rugalmas vagyok vele szemben,
s mert nem zavar annyira az átalakulás,
hogy ne tekintsem magam annak, mi lényegem;
Anyagba zárt Szellem – vagyok, ami vagyok–
ott állok a vártán, hogy küzdve küzdjek
a megsemmisülés ellen.

A castingot követően ott sétálok majd
a végtelenített csendben, hóvirág lesz
kezemben a Nagy Találkozáskor, s ott
vár majd a végtelenített szünet, amit
követ egy fennkölt ünnepség, amikor
Isten mond felettem ítéletet.

S ha nem mehetek át a túloldalra,
a nem tudás nem lesz más, mint
negatív megtapasztalás.

S akkor látni fogom, hogy az igazság csak
impresszió egy változó létezés képletébe zárva.

KULIN ÁGNES

VERSEL-Ő

Figyelem Cserhalmi Annát, ahogy a *Kései siratót* mondja egy archív felvételen. József Attila után most Cserhalmi Anna kelt érzéseket bennem. Élvezem, ahogyan a verset mondja, és irigylem azt, ahogy a szavaknak hangot ad. Úgy kelti őket életre és úgy ad nekik lelket, ahogyan nekem és szerintem másoknak sem sikerül.

Szeretem ezt a verset, és amikor eszembe jut, akkor időnként előkeresem a verseskötetekben, rákeresek az interneten, és Cserhalmi Anna előadásához is többször visszatérek a videómegosztó felületeken. Számomra a vers és az 1975-ös felvétel Cserhalmi Anna előadásával összemosódott. A sorokat olvasva ebben az előadásában szólal meg a belső hang fejemben. Végre egy női hang, ami közvetít, amivel azonosulni tudok; mintha mélyebben érezném a jól ismert szavakat.

A vers olyan műfaj, ami nem áll meg a pappírra vetésnél és olvasásnál, a befogadás része a hangokon keresztüli értelmezés is. Szóbukfencben megfogalmazva: a textus szóbeli értelmezése olyan gesztus, amikor a beszélő nyelve hegyén megszületik a kontextus. Tehát a versbe foglalt szavaknak el kell hangozniuk valaki szájából, valakinek életet kell lehelni beléjük.

Mielőtt mások számára is hallhatóvá válik egy-egy vers, mindenkiben belül születik meg a vers hangja. Az ismerkedés inkubációs időszaka alatt fejlődik, érlelődik a szöveg, ami után kinyílik a száj, és a hangszálak szülőcsatornáján életre kel és megszólal a vers. Ahogy olvasom a verset, többnyire nem vagyok megelégedve belső hangommal, néha váltani próbálok és kísérletezve, más-más hangot adni gondolataimnak, de nem mindig válik be a trükk és rájövök, hogy nem jó ez így. Talán nem is nekem valók a versek, és hagyni kéne az egészet a fenébe. Irigylem azokat, akiknek belső hangjukon összeáll a kép, és úgy szólalnak meg a sorok, mint Kaszás Attila vagy Latinovits baritonján.

Irigylem a színészeket, mert úgy használják testüket, nyelvüket, ahogy azt az adott szövegrész megkívánja. Képességeik tökéletesítésével kinyílnak előttük az írott szöveg ajtói. Irigylem tőlük a techné és az adottság

munkával tökéletesített kombinációját. Milyen jó is lenne szépen verset mondani, de túl lusta vagyok ahhoz, hogy időt szánjak rá és erőt fektessek vágyaim elérésébe; így maradok az irigykedés mellett, mert vágyakozni valami felé, az is egy jóleső érzés.

A kérdések azonban makacsul jönnek. Milyen életet kapnak az előadótól a versek, milyen a jó versmondás, és ki a jó verselő? Úgy gondolom, ez nem csak alkati kérdés, nem csak a jó hangon múlik a dolog; mint ahogy nem minden hosszú ujjú emberből lesz zongoraművész. Lehet rövid újjal is játszani a zongorán csak egyes műveknél eredeti, jól betanult technikai megoldásokkal kell kiküszöbölni az anatómiai hátrányt. Ahogyan a kottán látott jegyeket hallhatóvá varázsolja a zongoraművész, úgy a versmondó (jelen esetben egy színész) is életre keltett egy költeményt. Közvetítő szerepet vállalnak magukra szerző és befogadó között, ő maguk pedig mind a két pólust megtestesítik. Ezzel a tevékenységgel átveszik a irányítást a mű felett és bitóra ítélik Chopint vagy Beethovent. Cserhalmi Anna magáévá téve József Attila szerzeményét, értelmezésével átvette az irányítást a szavak felett, a szerzőt pedig a sínek felé irányította.

„ Az olvasó születésének ára a Szerző halála” Roland Barthes fogalmazza meg azt, hogy az alkotás folyamata egyet jelent a szerző halálával is[1]. Érdekes, ahogyan az irodalom, pontosabban az írás történetét értelmezve lerántja a túlmisztifikált leplet szerzőinkről, és őket nem teremtő istenként, hanem egy jelrendszert jól ismerő felhasználóként ábrázolja. Az általuk leírt szavakkal nem magukat teremtik újra, nem valami újat hoznak létre műveikben, hanem a meglévőt variálják különböző rendszerekbe. Egyesek bravúrosabban és tetszetősebben, mások nehezebben emészthető formában teszik ezt. Az alkotói folyamat alatt, pedig a mindenkori olvasót szolgálják. A leírt jeleknek értelmet keresve minden olvasó irányítottból irányítóvá válik; az anyósülésből áthuppanunk a vezetői ülésbe és átvesszük a kormányt. Iskoláinkban a különböző jelentések keresésére és értelmezésére próbálnak ösztönözni minden tanulót, ahol egy buszon haladva a tanárok ülnek a kormánynál. A közös utazás közben pedig nagy sebességgel haladunk, és cserbenhagyásos gázolással megyünk át minden utunkba eső szerzőn és műveiken. Így gyilkoljuk a világirodalom költőit, de szerencsére ezek a merényletek bocsánatos bűnök, ezért elkerül minket a felelősségre

[1] ROLAND BARTHES: A szerző halála, Babarczy Eszter fordítása. In: Uő = A szöveg öröme. Bp., 1996. 50-55

vonás és legtöbb esetben a lelkiismeret-furdalás is. Én is jegyet váltottam erre a buszjáratra, és mint sok kortársam, én sem tudtam, hogy nem tudok verset mondani mégis próbálkoztam, főleg, mert muszáj volt.

Versmondó pályafutásom korán kezdődött. Mint sokan mások, én is mondókákkal alapoztam az óvodában, viszont hat éves koromban nagy változás történt. Első osztályosként kiállítottak szeptember elsején a mikrofon elé. Verssel köszöntöttem a tanévkezdésre összegyűlteket, a „szeptember, szeptember, elindul a kisember…" kezdetű Bella István-verset választották ki számomra a hozzáértő felnőttek. A tömeg előtt állva, emlékezvén az otthoni próbákon százszor elhangzott szavakra: ne hadarj, lassabban mondd, figyelj oda jobban – lassan és elhúzva ejtettem ki a szavakat, hogy végül olyan hangokat adtam ki magamból, mint amikor a bakelit lemez gyorsaságát átállítva földöntúli hangokat áraszt a hangszóró. Akkor még fel sem fogtam versmondó kudarcomat. A gyermeki báj felülírt minden kínos másodpercet és megbocsátásra késztetett mindenkit, aki kénytelen volt végighallgatni előadásomat. A későbbiekben egy szót sem hallottam erről a nyelvbotlásomról, csupán egy házi videó szalagján maradtak meg örök emlékként előadásom első pillanatai.

A versekkel és a versmondással a későbbiekben is meggyült a bajom. Az iskolai tananyagnak kötelező részét képező verstanulást sokáig memóriafejlesztő feladatként kezeltem. Minden éven emelve a szintet, egyre hosszabb és összetettebb szövegeket kellett megtanulnunk, megugrani a tanárnő mindenható piros tollában testet öltő mércét, egy hőn áhított érdemjegyért. Nagyon komolyan vette mindenki a versmondást, a legtöbb tanár és szülő is nagy hangsúlyt fektetett rá, főleg ha egyik kedvencük került sorra. Egyeseket megkérdezve a versmondás fontosságáról, azt a választ kaphatjuk, hogy a vers memorizálása fejleszti a ritmusérzéket, a mondatszerkezet értelmezését, a szókincset, a kognitív[2] és szintaktikai[3] képességeinket is, valamint ettől mozog a világ tengelye körül. Legalább is az én környeztemben a fenti hozáállás övezte a versek tanulását. Ezzel szembesültem akkor, ha panaszkodtam egy-egy házi feladatként tanult verssel kapcsolatban, vagy ha hisztisen mondtam egy-egy versre, hogy nem értem és lehetetlen megtanulni. A „jó" versmondást akkoriban könnyű volt megítélni. Irányadóként mindenki naplójában pirosan villogtak a jegyek, hir-

[2] Kognitív: gondolkodáson alapuló megértés
[3] Szintaktika: mondattan

detve a világnak, ki hogyan szerepelt egy kifejezett mű kapcsán. Tanulóként is láttuk, melyik osztálytárs előadásmódját kell lemásolnunk ahhoz, hogy megnyerjük tanáraink kegyét annak érdekében, hogy javíthassunk átlagunkon. Ha feladtak egy verset, annak megtanulását mindig a felelés előtti éjszakára hagytam. Magamra maradva a szavak értelmezésében minél többször ismételtem a feladott költeményt. Szóról-szóra, sorról-sorra és versszakról-versszakra haladva bemagoltam a feladott művet, mit sem törődve azzal, hogy ki a költő, miről is ír a néhol jobban, máskor kevésbé rímelő sorokban. Mindig az a diák kapta a jobb jegyet, aki megakadás nélkül felelt. Sokáig úgy gondoltam, az tud jól verset mondani, aki nem akad bele a sorokba, vagy jól leplezve a nyelvi megbotlást előre megtervezett hatásszünetként tálalja azt. A megfelelő ritmus betartása, hogy megállunk a vesszőnél, kérdőjelnél feljebb emeljük a hangot, stb. – mind részei a jó versmondás iskolás receptjének. Egy receptet követve pedig nem nehéz valami finomat letenni az otthoni asztalra. Recepteket követve a versmondásban is elérhetünk kisebb-nagyobb sikereket, de egy magasabb szint (és az éttermi minőség) elérése, az már más tészta. A receptkövetés sokszor jól jött számomra, főleg az ukrán irodalomból kapott jegyeim javításában. Mindig is furcsálltam, hogy ameddig minden második hétre jutott egy ukrán vers, az angolórákon 11 év alatt kb. kétszer került sor verstanulásra. Az is igaz, hogy amíg ukránból irdalomóránk is volt, addig angolból nem. Pedig az én szememben az angol és ukrán ugyanolyan barát vagy éppen ellenség volt az iskolában kötelezően tanult idegen nyelvek zászlaja alatt. Legtöbbször egy kukkot sem értve az ukrán költők soraiból, a mondatjegyek kottáját értelmezve olyan dallamot írtam egy-egy versre, hogy azokban az években, amikor ukrán tannyelvű szakközépiskolába jártam, kiérdemeletlen tapsot is kaptam előadásomért.

A verstanulással és szavalással kapcsolatos hozzáállásomon egy Himnuszmondó verseny változtatott, amire nagymamám készített fel. Kötelező módon minden tanárnak neveznie kellett egy diákot, és a mi osztályunkban rám esett a választása. Egyik pillanatról a másikra már benne is voltam a versenyzők listájában. Azzal a feladattal tértem haza aznap az iskolából, hogy egy hetem van arra, hogy megtanuljam a magyar Himnuszt. Nagymamám a hír hallatán megijedt. Nem engedhette meg, hogy lesüljek mások előtt. Szívügye volt az irodalom, tankönyvkiadóban is dolgozott, és mint később kiderült, ismerősei is voltak a zsűriben. Edzőként lépett elő, hogy segítsen a felkészülésemben, ami azzal indult, hogy elővett egy bake-

lit lemezt. A lemez A oldalán Himnusz-variációk, a B oldalán pedig Szózat-változatok voltak különböző előadásmódokban. Első lépésben figyelmesen hallgattunk és figyeltük egymás reakcióit. Rögtön feltűnt, hogy milyen furcsa és milyen különböző hatást keltenek ugyanazok a sorok eltérő hangokon és különböző emberek szájából. Mivel egyikük sem akadt bele a felvételbe, nem tudtam eldönteni, hogy melyik lehet a jobb, melyikre kellene jobban odafigyelni. Az egyik változatban Bessenyei Ferenc, idősebb hangon, csendes, belenyugodott fohásszal sercegett a lemezen. A másik verzióban pedig Gábor Miklós fiatalos dühvel sorolta a magyar nép sérelmeit és kéréseit. Amíg az egyik hang számonkérően kérte, szinte utasította Istent a segedelmre, addig a másik inkább csendesen próbálta meggyőzni a mindenhatót arról, hogy sokat szenvedett népünk igazán megérdemelne már egy kis nyugalmat. Én nem voltam sem elég nyugodt, sem elég dühös, így egyik változat sem passzolt hozzám igazán. Az is feltűnt, hogy egyikük sem női hang, és ez sem tetszett.

Nagymamám elővezette a haditervet, és a két változat összegyúrásából elkészítettük a saját értelmezésünket, amibe egy kicsivel több Gábor Miklós és kevesebb Bessenyei került, egy tinédzser lány hangján előadva. Az érzelmi skálán össze-vissza ugrálva, néhol szenvedve a magyar nép sorsán, máskor emelkedett hangerővel színeztük a sorokat. A vetélkedőig a nyolc versszak megtanulását már ennek a változatnak a begyakorlásával folytattuk. A próbák kapcsán naponta többször elöntött a hazaszeretet, ami hirtelen, parancsszóra buzgott fel bennem, és ugyanolyan gyorsan távozott is belőlem. Bár megtettem minden tőlem telhetőt, nagymamám reakciójából láttam, hogy valami mégis hiányzott. A felkészülés közben a női minta hiánya folyamatosan zavart, és meglepett, hogy a verseny napján sem láttam sok lányt a fekete nadrágot-szoknyát és fehér inget viselő diákok között.

Amikor végre rám került a sor, a színpadra lépve a távolba meredtem és a gyakorolt formában elkezdtem imádkozni Istenhez. Nem én hatottam meg legjobban a bírálóbizottságot, csak negyedik lettem, amit tanárom azzal a megállapítással értékelt, hogy legalább nem énekeltem, nem akadtam bele a versszakokba, és ennek örülni kell! Nem foglalkoztatott annyira az ügy, leginkább az maradt meg bennem, hogy milyen furcsa élmény volt több mint hússzor végighallgatni a Himnuszt mutáló hangú tinédzser fiúk és pántlikás hajfonatú lányok előadásában, akik közé Beatles-frizurámmal sehogyan sem illettem. A versenyt követő évek során már csak azért neveztem be újra és újra, hogy kárba ne vesszen a sok munka. Már úgyis tudtam

a nyolc versszakot, és növelhettem a női nem részvételi arányát is. Második alkalommal nem előzte meg komoly felkészítő munka a szavalóversenyt, helyezés helyett pedig részvételi oklevéllel távoztam. Ezek után többet nem léptem színpadra verset mondani, inkább megmaradtam hallgatónak, de a Himnusz versszakait kicsit bessenyeisen, egy kis Gábor Miklóssal megtűzdelve az álmomból felzavarva is elmondom a mai napig.

Mégis hogyan osztályozható a versmondás és ki a jobb verselő? A versmondás lehet művészet, és ízléstől függ, hogy a hallgatóságnak kinek az előadása tetszik jobban. A szavaló hozzá is adhat egy műhöz, de értelmezésével el is vehet annak élvezetéből. Én Cserhalmi Annának ötöst adok a Kései síratóra, de miért? Szüksége van-e egyáltalán arra az ötösre? Kitűnően teljesített, nem akadt bele a sorokba, tehát a tanári piros toll mércéjét megugrotta. Nem érdemjegyért és tanári parancsra szólaltatta meg a sorokat, neki nem muszájból kellett felelnie a versből, és odaállnia egy kamera elé. De akkor miért tanulta meg a verset? Csak azért, mert felbérelte rá az MTVA, hogy levetíthesse a Vers éjfélkor című műsorában? Nem tudom.

Cserhalmi Anna nemcsak memorizált, hanem alkotott is. Nem csak a kamerának szavalt. Hangot adva József Attila sorainak, mindenkinek megmutatta egy gyermek dühös imádatát és szeretetének megkésett nyilatkozatát anyja felé. Megszólaltatta a néma betűket, életet adott a szavaknak, miközben érzéseket ébresztett másokban. 3 perc és 49 másodpercig megtelt emberséggel a képernyő, és a hangszóró a megszokottnál többet sugárzott magából.

BOTOS LAJOS NAPLÓJA

2018 nyarán érkezett egy üzenet Budapestről, hogy elhunyt apám ifjúkori barátja, Dr. Botos Lajos mezőgazdasági mérnök, közgazda, miniszteri tanácsos, akinek több mint 80 korszerű mezőgazdasággal foglalkozó írása jelent meg életében, ezen kívül több mezőgazdasági szakfilm forgatókönyvének megírásában is részt vállalt, és számos külföldi szakmai tanulmányútról készített jelentés szerzője volt.

Apám barátsága Botos Lajossal, aki 1922-ben született, s csak egy évvel volt fiatalabb apámtól, úgy keletkezett, hogy Botos Lajos viski gyökerekkel rendelkezett, édesapja, id. Botos Lajos Visken született, iparos, híres kengyelkovács volt, családja még az első világháború előtt áttelepült Viskről a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Abertfalvára. ifj. Botos Lajos már itt született. A család a viski rokonsággal nem szakította meg a kapcsolatot, amikor tehették, meglátogatták a máramarosi rokonságot. Ifj. Botos Lajos a báró Wesselényi Miklós Közgazdasági Felsőkereskedelmi Iskolában tanult Budapesten, vakációit szívesen töltötte Visken. Barátaival éberen figyelték az 1930-as évek végének politikai változásait is. Amikor az első bécsi döntést (1938. november 2.) követően újra magyar lett Kassa, Rozsnyó, Ungvár, Munkács, Beregszász, Rimaszombat, Érsekújvár, Komárom, Léva és Losonc városa, Botos Lajos barátaival elhatározta, hogy a nyári szünidőben kerékpártúrát valósítanak meg a visszacsatolt területeken, különös tekintettel Kárpátaljára, azaz Viskre, ahol Botos Lajos nagymamája és rokonai éltek. Erről a kerékpártúráról Botos Lajos saját maga készítette fényképeivel gazdagított naplót[1] is vezetett, amelynek fénymásolatát 2008 őszén eljuttatta hozzám. Ezzel a visszafogott hangú tárgyilagosságra törekvő írással szeretném a Kedves Olvasót, Önöket megismertetni, amely nemcsak a kor hangulatának felidézésére, de szülőföldünk, Kárpátalja történelmének jobb megismerésére is szolgálhat.

Czébely Lajos

EZER KILOMÉTER KERÉKPÁRRAL

1939. julius 9. Vasárnap.

Egyheti készülődés után végre elérkezett az indulás ideje. 1/2 6-órakor meg rakodva utra keltünk Szolnok felé, első szállásunkra. Több falun keresztül Üllőre érkeztünk, ahol első pihenőnket tartottuk. Az utbaeső helységek közül Cegléd volt a legszebb. A főtéren megtekintettük a nagyszerü Kossuth-szobrot és a hatalmas református templomot. Ettől tovább láttuk a katolikus templomot, mely előtt, – vasárnap lévén – sokan álldogáltak. Cegléden már elért a nagy hőség, ami egészen Szolnokig tartott. Az utat elviselhetetlenebbé tette a szinte ihatatlanul meleg és poshadt víz. Utközben semmi baj nem történt, ½ 1 órakor szerencsésen megérkeztünk Szolnokra. Itt szálláshelyünket nehezen találtuk meg, mert ismeret lenek voltunk. Szivesen fogadtak bennünket.

A házbeliekkel a tiszai ketteshidhoz mentünk fürödni, ahol jóléreztük magunkat. Ladikon és uszva többször átkeltünk a Tiszán. Fürdés után megirtuk első levelünket, hogy megnyugtassuk szüleinket megérkezésünk felől. Utána a vasutállomásra mentünk házigazdánk egyike elé, aki uton volt. A napi uttól elfáradva feküdtünk le.

Julius 10. Hétfő.

Már korán felébredtünk. Még mindenki az igazak álmát aludta. Ez idő alatt megtisztitottuk és kijavitottuk gépeinket. Éppen elkészültünk, mikor hatalmas zápor jött; ez egy unalmas délelőttöt szerzett nekünk.

Ebéd után kiderült. Az alkalmat felhasználva elindultunk, hogy ismeretséget kössünk az idegen várossal. Megtekintettük a műuti Tisza-hidat, a Móric-ligetet, az u. n., százlábu hidat, a Tisza-szállót és környékét. A sétából hazatérve, vacsora után elmentünk a Szinház-mozgóba. Kijövet jól megáztunk. Az idő e szeszélyessége sok tréfára adott alkalmat utközben.

Julius 11. Kedd.

Felébredésünk után eleget tettünk házigazdánk kérésének és megnyuztunk egy nyulat, amit ők nem mertek. E véres tett után megmosakodtunk és kimentünk a városba kerékpárral. Ma a NOSTRA-tárházat, a katolikus temetőt, a strandfürdőt – amelynek nagyon piszkos vize volt – néztük meg.

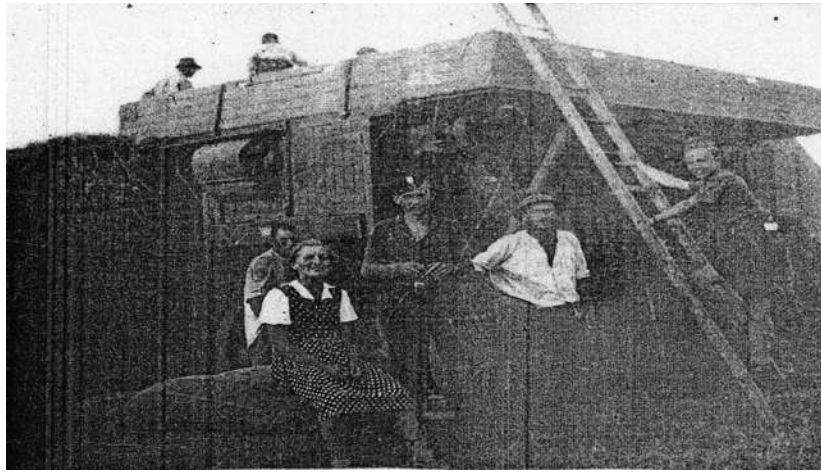

Segítkezés a cséplésnél

Ebéd után a házbeliekkel a Tiszára mentünk fürdeni, itt ismét jóléreztük magunkat, csak a levegő volt egy kissé hideg. Hazafelé kerülőutakon jöttünk és a közbeeső nevezetességeket néztük meg. Vacsora után elmenetünk a Széchenyi-térre, ahol több látványos bódé és egy körhinta volt.

Julius 12. Szerda.

Mikor felébredtünk megrökönyödve láttuk kipucolt cipőnket, amelyeket gondos háziasszonyunk tisztitott meg. Ennek áraként a nagymosáshoz segitettünk vizet hordani. Reggeli után elmentünk a Müvészkertbe és a város többi részeit néztük meg. Hazatérve itthon beszélgettünk és rejtvényt fejtettünk. Ebéd után kirándulni mentünk: Beke Pál halmán keresztül Pusztakengyelre. Itt igen jól éreztük magunkat és sok gyümölcsöt ettünk. Éppen cséplés volt; érdeklődve néztük és hallgattuk a remegő és pöfékelő motor által hajtott csattogó és porzó cséplőgépet. Fülünknek e zaj nem volt idegen, de azért mégsem mindennapi. A birtokhoz tartozó mákültetvényt sem hagytuk el kóstoló nélkül. Hazatérve lemosakodtunk a portól, mert itt az Alföldön ebből van bőven. Elfáradva feküdtünk le.

Julius 13. Csütörtök.

Ma akartunk tovább indulni, de a házigazdánk kérésére maradtunk. Ma ismét vérengzők voltunk, még egy nyulat megnyuztunk. Délelőtt segéd-

keztünk a főzésnél. Ebéd után pedig elmentünk elbucsuzni az uj ismerősöktől. Egy kis séta után moziba mentünk. Hazaérve összecsomagoltunk az út folytatásához.

Menyecske a kalangyánál

Julis 14. Péntek.

Kérésünkre 4 órakor keltettek fel. Hosszu bucsuzkodás után 5 órakor elindultunk Debrecen felé.

Utunk minden érdekesség nélkül tartott Törökszentmiklósig. Ezután sürün találkoztunk gabonát szállitó szekerekkel, amelyek megváltoztatták az út egyhanguságát. Kenderesen kiváncsian kérdezősködtünk a Kormányzó Úr kastélya után, míg végre az országut mentén megtaláltuk a hatalmas rácsos kapuval elzárt kastélyt. A falakra felfutó vadszőlő egyszerüsége ellenére is vonzóvá és barátságossá tette. Kenderes után több városon haladtunk keresztül. De ezek egyike sem nyujtott számunkra különösebb látványt. Ilyenek voltak: Kisujszállás, Karcag, Püspökladány és Hajduszoboszló. Végre ½ 3 felé a nyilegyenes út végén megpillantottuk a távolból Debrecen tornyait. 3 órára már oda is érkeztünk és nagynénémnél szálltunk meg. A késői ebéd után villamossal átutaztunk a városon és gyalog tértünk vissza. Utközben csodálkozással néztük a nyüzsgő életet.

Ceglédi Hősök szobra

Ember, gép pihen

Július 15. Szombat.

Elég korán, de még az előző nap fáradalmaival ébredtünk. Reggeli után megnéztük a Hősök temetőjét, ahol több fényképfelvételt készítettünk. Még délelőtt összecsomagoltunk és átköltöztünk a város másik szélére, szállás-helyünkre. Itt kijavitottuk és megtisztitottuk kerékpárjainkat.

Ebéd után a városba mentünk és megnéztük a római- és a görögkatolikus templomot, a ref. Gimnáziumot, az egyetemet, a klinikát, a temetőt, a krematóriumot (halottégetőt), a Stadiont, az Auguszta-szanatóriumot, a református nagytemplomot, a vármegyeházát, a zsinagógát és a vasutállomást. Hazatérve megvacsoráztunk, utána rokonaimat látogattuk meg, kik a város különböző részein laknak. A hosszu sétától elfáradva adtuk át magunkat az ágy hivogató párnáinak.

Julius 16. Vasárnap.

Ma későn ébredtünk fel. Még a délelőtt folyamán elmentünk a Déry-muzeumba, ahol a legszebb, a „Krisztus Pilátus előtt" c. Munkácsy kép volt. Utána a repülőtérre mentünk, ide azonban nem engedtek be. Megnéztük még a Cserkészházat és a csónakázótavat. Délután pedig a strandra mentünk fürdeni. Itt a véletlen egy ungvári fiatalemberrel hozott össze bennünket, kivel a délutánt jó barátságban és kedélyes szórakozással töltöttük. Vacsora után előkészületeket tettünk az út további folytatására.

Julius 17. Hétfő.

Korai felébredés után most már érdekesebb vidéken folytattuk utunkat a Felvidék felé. A vidék szebb, de az út sokkal rosszabb volt mint eddig; a betonutat rossz macadám út váltotta fel. Nyirbátor előtt a szinte járhatatlan utonj három pesterzsébeti cserkésszel találkoztunk. Ők is a felvidékre tartottak és igy együtt folytattuk utunkat. Mátészalka után átmentünk a Rákóczi idejéből ismertté lett Kraszna patakon. A Szamos partján fürdéssel egybekötött pihenőt tartottunk.

Délután tovább indultunk és a rossz, fáradságos uton eljutottunk Tiszabecsig, itt a birónál kaptunk szállást. Ujra elértük a Tiszát, melyet Szolnoknál hagytunk el. Még az este megfürödtünk benne. Fürdés után megvacsorázva az illatos szénapadlásra mentünk fáradalmainkat kipihenni.

Julius 18. Kedd.

Mély álmunkból későn – 6 órakor – ébredtünk fel. ½ 7-kor a Tisza-hidon keresztül megrendülve, de ujjongó szivvel átléptük a trianoni határt és igy

elérkeztünk a cseh rabságból szabadult Felvidékre, melyre már régóta vágyódtunk. Tiszaujlaktól már a csehek által épitett országuton mentünk tovább. Innen már látni lehetett a Kárpátok távoli, kéklő bérceit. Nagyszőllősnél már a hegyek lábánál jártunk és igy megkezdődött utunk nehezebb szakasza.

Az első hegyvonulton átmenve Felsővörösmartra érkeztünk és itt már szemünk elé tárult a Visk felé vezető országutat körülölelő hegyek koszoruja. Már az út is megjavult és mégis itt történt meg Huszt előtt 3 km-re az első baleset, barátom lába közelebbi érintkezésbe került a beton uttal, de szerencsére komolyabb baj nem történt. Huszton éppen hetivásár volt és a környékbeli ruszin falvakból ideözönlött a nép. Érdeklődve nézegettük ezek jellegzetes népi viseletét. A kocsikon nagy szalmakalapokkal ültek, a szekerek elé csörgőkkel felszerelt hegyilovak voltak fogva. A huszti várhegy alatt vezető kanyargós országuton elértünk egy pihenésre, alkalmas helyre és a vártól kb. 2 km-re megpihentünk. Egy kis pihenő után folytattuk utunkat ugy 1 óra tájban Visk felé. Két órára már meg is érkeztünk és szerencsére az utcán találkoztunk egyik rokonommal akinél azután letelepedtünk. Egy kis pihenő után másik rokonomat látogattuk meg. Este fáradtan érkeztünk meg szálláshelyünkre. A kirándulás alatt megfeledkeztem. Hogy a mai napon születésnapom van, és csak a lefekvéskor gondoltam rá, hogy születésnapomat édesapám szülőfalujában tölthetem.

Még egy pihenő

Julius 19. Szerda.

Ma ismét későn ébredtünk. Rokonok és apám ismerősei jöttek meglátogatni, akik még engem nem ismertek. A délelőtt beszélgetéssel telt el, ebéd után pedig a Tiszára mentünk fürödni.

A Tiszát most már harmadszor érintettük. Itt nagyon sebesfolyásu, bár tiszta, langyos, kék vize nagyon csalogató a fürödni vágyók számára. Itt a Tiszáról érdekes történeteket meséltek. Visknél a Tiszát – még a magyarok idejében épitett – négylábu híd ivelte át. Mikor a csehek megszállták a Felvidéket a Tisza elhagyta régi medrét és a híd mellett folyt uj medret ásva magának. Erre a csehek a híd négy ivét még hattal toldották meg. Most midőn Visken ujra magyar zászlót lenget a Máramarosi havasokból jövő szél. A Tisza elhagyta a bitorlók hidját és ujra a magyar híd alatt hömpölyögteti fehértarajos hullámait.

Fürdés után a faluban sétáltunk. Az este ismét barátságos beszélgetéssel telt el miközben megbeszéltük a következő nap programját.

Ungvár

Julius 20. Csütörtök.

A tagnapi megbeszélés szerint ma korán kedltünk. Tiztagu társasággal megindultunk a mezőn keresztül a Várhegy felé, ez a viskiek legnevezetesebb kirándulóhelye. A hegy előtt elterjedő gyümölcsösökön keresztül elértünk e vi-

dék nevezetességéhez a „borviz” kuthoz. Övegeinket megtöltve szalonnasütéshez alkalmas tisztást kerestünk. Ilyent találva társaságunk letelepedett.

Csakhamar vigan pattogott a tüz és mi készitettük a sütéshez a zsiványpecsenyét. A zsiványpecsenye nem más mint hus, szalonna és vöröshagymaszeletek sorban való feltüzése nyársra. Az izletes ebéd után négyen megindultunk, hogy némi betekintést nyerjünk a kárpátaljai erdővilágba.

Itt egy nagykiterjedésü bükkerdő van az állam tulajdonában. Ebben csatangoltunk és bámulattal néztük a többemeletnyi magas bükkfákat és a köztük keresztbe dőlt méteres vastagságu korhadt fatörzseket. Majd az erdőn keresztül csörgedező patak medrében haladtunk felfelé. Közben szamócát szedtünk és rákásztunk. Néhány órai gyaloglás után lepihentünk és a természet szépségeiről beszélgettünk. Majd pedig megindultunk hegyen, völgyön, bokron és kidőlt fákon keresztül a társaság felé. A tüzet felélesztve szalonnát sütöttünk. Falatozás után vidám beszélgetés között hazafelé indultunk.

Julius 21. Péntek.

A mai nap rosszul kezdődött. Korán keltünk, hogy uj barátunkkal a mezőre menjünk. Már teljesen felkészültünk az utra, mikor egy reokon jött lélekszakadva. Ne menjünk sehova, mert a falu első gazdájához ebédre vagyunk hivatalosak /lihegve, elfulva/. Hosszas tanakodás után

A körülmények ugy hozták, hogy maradnunk kellett. A délelőtt népszámlálási ivek irásával telt el.

Előkelő ebéd után a vasutállomásra kisértük nagynénémet. Fölösleges utat tettünk, a vonat a viski állomáson nem állt meg. A szomszéd faluba Bustyaházára kellett menni. Az idő kevés volt, igy a lovakat a lehető leggyorsabb futásra kellett ösztökélni. Az út nagyon rázós volt, igy megismertette velünk a szekéren való utazás minden /szidásra érdemes/ gyönyürüségét. Ugy összerázott bennünket, hogy fejünk, gyomrunk megfájult a kellemes utazásban. Hazaérve megfürödtünk a Tiszában. Este pedig nem a legjobb hangulatban feküdtünk le.

Julius 22. Szombat.

A mai nap ismét egy szép és érdekes kirándulással telt el. Korán reggel elindultunk négyen a községhez elég messze fekvő Saján hegyre. Itt borkutak és gyógyfürdő van. Utunk a zabtáblák között vezetett, itt egy őzikét zavartunk meg lakmározása közben, amely lépteink zajára vad futásban keresett menedéket. A hegy lábánál megpihentünk, majd pedig a lankásabb részen felmentünk

a tetejére. Gyökerestől kidőlt fák és vadaktól lerágott őzcombok között értünk ide. Rövid pihenő után a hegy másik, meredek oldalán ereszkedtünk alá mogyoróbokrokról vágott botjaink segitségével. A völgyben a borkuthoz nem messze levő patak partján telepedtünk le. Ebédre zsiványpecsenyét sütöttünk. Ebéd után leheveredtünk a szép pázsiton. Eközben egyik utitársunk két elég nagy hallal lepett meg bennünket, melyeket a patakban puszta kézzel fogott. Később szemünk előtt fogott még hármat az előző módszerrel. A halakat uzsonnára nyárson megsütöttük és jó étvággyal fogyasztottuk el.

Csakhamar felpakoltunk és a gyümölcsösökön keresztül elindultunk hazafelé. Otthon ismét halat és a kérésünkre készitett puliszkát ettünk vacsorára. Nagy örömünkre hazulról levelet kaptunk melyben csomag érkezését jelezték.

Julius 23. Vasárnap.

Későn ébredtünk. Miután elkészültünk misére akartunk menni, de ezen e vasárnapon a faluban éppen nem tartottak, képeslapokat vettünk és miután megirtuk elvittük a póstára. A délelőtt hátralevő részét a rokonok között töltöttük.

Ebéd után megérkezett a nagymamám és vele kimentünk a temetőbe nagyatyám sirjához. Itt nagyon elcsodálkoztunk a sirok mellett emelkedő hatalmas almafákon. Érdeklődésünkre elmondták, hogy erre ez egy ősi protestáns szokás és a termése a papot illeti. Mindenesetre érdekes és a papra nézve igen hasznos szokás. Hazafelé az ismerősöknél időztünk.

Julius 24. Hétfő.

Ma délelőtt elmentünk egy rokonhoz, aki megmutatta hogyan készül a szövőszéken /esztováta/ a hires kárpátaljai szőnyeg. A szövőszék egyhangu kattogása között a gyorskezü háziasszony vezetése mellett a szép tarka szőnyeg és kenyértarisznya.

Ebéd után egy barátunkkal a mezőre mentünk, hogy a széna hazahordásában segitségére legyünk. Először esetlenül állt kezünkben a villa és a gereblye. Később azonban belejöttünk és a rakott szekér tetején szerencsésesen hazaérkeztünk. Itthon hallottuk, hogy a várva várt csomagunk megérkezett, de már késő volt és nem tudtuk kiváltani a póstáról.

Julius 25. Kedd.

A mai nap nem sok ujságot igért. Elég későn ébredtünk. Elmentünk a póstára a csomagért. Délelőtt a hazai csomag fogyasztásával és készülődéssel telt el. Az ég szürke, borongós volt.

Délután leolajoztuk és megtisztitottuk kerékpárjainkat a holnapi utra. Este összecsomagoltunk és elmentünk a rokonoktól és ismerősöktől elbucsuzni.

Julius 26. Szerda.

Korán keltünk és mégis későn indultunk. Az idő borus, szeles és hideg volt. Nehéz és könnyes bucsuzkodás után végre elindultunk. Utközben nagyon fáztunk, a hideg gyorsabb hajtásra ösztökélt bennünket. Husztot csakhamar elhagytuk. Utunkat egy dbreceni tanár társaságában folytattuk Nagyszöllősön keresztül Beregszász felé. Itt az eső egy házba kergetett, amelyben zsidók laktak. Közben a gazda is hazaérkezett barátságos pajesza és zsiros kaftánja kiséretében. A néhány percre elálló esőt kihasználva a keresztény bíróhoz menekültünk.

Itt elfogyasztottuk szerény ebédünket és a bíróval és a csendőrökkel beszélgetve megvártuk mig eláll az eső. Végre ½ 5 órakor folytattuk utunkat a szőllővel boritott hegyek és rétek között vezető országuton míg végre szemünk előtt feltünt Beregszász látképe. Pár perc mulva megérkeztünk a városba, ahol az elemi iskolában a Borsova partján kaptunk szállást. Vacsora után az iskola puhafa padján vetettünk ágyat.

Falusi gyerek csuporral

Julius 27. Csütörtök.

A puhafa padok keménynek mutatkoztak, mert reggel / nyugtalan alvás után/ sajgó tagokkal ébredtünk. Az idő ismét rossz volt, az ablakon keresztül az eső egyhangu kopogása és locsogása hallatszott be. Délfelé elállt az eső és mi kimehettünk ebédet vásárolni.

Ebéd után a várost nézhettük meg, először a póstát. Majd a kir. borpincét. Itt szivesen kalauzoltak bennünket a hordókkal telerakott pincéken keresztül. Az egyik pincében megmutatták a csehek által betonból és üvegből épitett hatalmas ciszternát, melynek befogadó képessége 14.000 hl. Ezután körsétát csinálva megtekintettük a várost. Itt is mint eddigi utunk alatt mindenütt rengeteg zsidót láttunk.

A hatalmas piactér kétoldalról bazárokkal van szegélyezve. Nagyon szép még a megyeháza és a városháza. A szálláshelyünk mellett levő kb. 750 éves rk. templom tornyába is felmentünk. Itt éjjel-nappal őrséget tartanak a város tüzbiztonsága érdekében. Most láttunk először toronyóra szerkezetet. Fent a toronyban szabadszemmel és az őrtől kapott látcsővel néztünk és gyönyörködtünk a város fekvésében. Körülbelül két órát töltöttünk a toronyőr társaságában a felszabaditás eseményeiről beszélgetve. Ma este a szénapadláson tértünk nyugovóra.

A viski Kisszer utca. Ma Tisza utca

Julius 28. Péntek.

A szénában sokkal jobb volt aludni mint a fapadon, igy későn ébredtünk fel. Az eső ismét esett és a délelőtt unalmas tétlenségben telt el. Délfelé szemerkélő esőben indultunk utnak. Egy óra mulva végre teljesen elállt az eső, sőt még a nap is kisütött. Már az erdőtől szegélyezett országutról elébünk tünt a hatalmas bástyákkal övezett Munkács vára. A városban a gimnáziumi internátusban kaptunk szállást. Miután holminkat elrendeztük, edlindultunk, hogy megnézzük az olyan sokszor emlegetett Munkács várát.

A várostól 3 km-re emelkedik a várhegy, melyen a történelmi nevezetességü vár épült. Meredek szerpentinen kapaszkodtunk felfelé és izzadva érkeztünk a várhoz, amely most kaszárnya. Itt egy katona kalauzólt bennünket, folyosókon és termeken keresztül. Láttuk a várkápolnát, amelyet a galád csehek mozivá alakitottak át. A termek között láttuk azt is, amelyben a vár egykori neves urnője Zrinyi Ilona lakott. A vár bástyáiról gyönyörü kilátás nyilt a városra és környékére. Azt a helyet is megmutatták, ahonnan a csehek legutóbbi gyászos betörésüket végrehajtották. Meghatódva, a mult dicső és gyászos emlékeire gondolva hagytuk el ezt az annyi vérrel öntözött helyet.

Hazafelé megnéztük a városházát, több templomot, a modern póstát és csodálkozva néztük a legmodernebb stilusban épült házakat.

Julius 29. Szombat.

Az internátusi ágyon igen jól aludtunk és ezért később ébredtünk fel. Összecsomagolva kb. 8 óra táján elindultunk Ungvár felé. A Latorca hidján értük el az Ungvárra vezető utat, amely néhol igen rossz volt. Az utat mégjobban megnehezitette az állandóan szembefujó szél. Szolyvától kezdve hat nagy dombon kellett áthaladni, hogy elérjük Ungvárt. Az utolsó dombról megpillantottuk a várost, amely már az első látásra szépnek és nagynak bizonyult. A városba érve láttuk, hogy nem csalódtunk, mert Ungvár tényleg szép és nagy város. Szállást nehezen kaptunk. Végre egy cserkésztestvér az otthonba vitt minket és igy a 10. sz. II. Rákóczi Ferenc cs. Cs. Otthonában szálltunk meg. Kissé lepihentunk, utána padig elindultunk megkeresni a Debrecenben szerzett ismerősünket. Hosszas keresgélés után nagynehezen megtaláltuk. Keresése közben megnéztük a Galagó negyedet, ez a város legujabb része. Itt sok középület és sok modern bérpalota van. Ezek között legszebb a kormányzósági palota hatalmas épülete. Szerencsénkre bemehettünk és Demkó képviselő úr vezetése mellett láthat-

tuk a legkülönbözőbb márványokból készült lépcsőházat és a legkülönfélébb fákból készitett ajtókat, ablakokat és butorokat. Innen visszatérve felkerestük egy régi ismerősömet akinél azután megvacsoráztunk, sőt másnapra is meghivtak minden étkezésre. A cs. Otthonban sátorlapokból készitett ágyunkon fáradtan tértünk nyugovóra.

Édesanyám

Julius 30. Vasárnap.

Már reggeli előtt megnéztük a várat, de itt nem sok látnivaló akadt. Reggeli után templomba mentünk. Kijövet sétára mentünk. Mégegyszer elmentünk a Galagóba, mivel ez a negyed tetszett a legjobban. Átsétáltunk a csehek vasbeton hidján, mely három ivvel az Ungot áthidalja. Az egész délelőttöt kitöltő séta után ebédelni mentünk. Délután a szépungvári strandra mentünk fürdeni; itt különösen érdekes a ruhaörzés módszere. A jó fürdés után a vasutállomást néztük meg.

Julius 31. Hétfő.

Még ma is hivatalosak voltunk a reggelire. Ez sokáig tartott és igy csak ½ 11 órakor indultunk el Ungvárról Sátoraljaujhely felé. Vendéglátónk nagy meglepetésben részesitett bennünket. Utravalóul egy egész cukrász-

süteményt kaptuk és fejenként egy nagy zacskó cukrot. De ez a zacskó mást is tartogatott: egy gyöngyből varrt erszényt pénzmaggal együtt és egy gyöngy óraláncot. Ennek a kedves emléknek nagyon megörültünk.

Utunk nagyon fáradtságos volt a rossz út és a nagy meleg miatt. De igy is elértük a mára kitűzött célunkat, Sátoraljaujhelyt. Átlépve egy patakot, mely a trianoni határt képezte és a csahek hajózhatónak tüntették fel, megérkeztünk. Szállást itt is nehézkesen kaptunk. Végre a leventeotthonban kaptunk helyet jól tötött szalmazsákon. Miután elhelyezkedtünk elmentünk a városba körülnézni. Meglepetésünkre itt is jár villamos, erre nem is számitottunk. Megnéztük a város melletti hegyen épült „Magyar kálváriát" is.

Édesapám

Augusztus 1. Kedd.

A tegnapi fáradalmakat kipihenve későn indultunk el Kassa felé. Kassa ide 52 km-re van, ez az út nem hosszu, de a rossz út és a nagy hőség hosszuvá és fáradtságossá tette. Két nagy hegyen kellett átmennünk, a második Hollóháza után emelkedett, ennek a gerincén huzódott a trianoni határ. Itt már megkezdtük a gyalogkerékpározást /t. i. toltuk a kerékpárt/. Még lefelé is rossz volt menni. Az út tul meredek és kanyargós volt. Utközben megfürödtünk egy kis patakban. Innen nemsokára elértük Kassát.

Még az est előtt elmentünk és megnéztük a Dómot; benne a Rákóczi sirját, a Nemzeti Szinházat és a Fő-utcát. Meglepett minket a korzónak vásári nyüzsgésre emlékeztető képe. Este a Dóm órája kongatta az altatót.

Augusztus 2. Szerda.

Ma már korán kimentünk a városba, hogy minél jobban és minél többet láthassunk Rákóczi városából. Elsősorban megnéztük a csehek által épitett hatalmas Posta-palotát, ennek külső nagysága és belső szépsége igazán elragadó volt. Innen tovább folytattuk sétánkat, az utcák érdekességét növelte a szemünknek szokatlan piros villamos és a citromsárga öntözőautó. Délben, hogy kassát mindenképpen megemlegessük, nagy lakomát csaptunk és az ebédet a hires kassai sörrel öblögettük le. Sétánk közben eljutottunk egy villanegyedbe és ezen keresztül a Hernád egyik ága mellett a városi áramfejlesztőhöz. Ujra a főutcára érve megnéztük a városi parkot, a pályaudvart és a strandot. Este a korzón nagyon szép látványt nyujtott a magyar nemzeti szinekkel kivilágitott szökőkut. Mielőtt nyugodni tértünk volna négy fiu érkezett szállásunkra. Velük való beszélgetés közben feküdtünk le.

Augusztus 3. Csütörtök.

Ma reggel a tegnap érkezettek bejelentették, hogy az út hátralevő részét velünk szeretnék folytatni. Mi beleegyeztünk, Kassáról tehát öten indultunk hazafelé. A kassai repülőtér előtt kis baleset történt; barátom a felszálló vadászgépeket nézte és beleszaladt az előtte levő társába melynek eredménye egy durdefekt lett. A hibát hamar helyrehoztuk és folytattuk utunkat Miskolc felé. Utközben láttuk a csehek rettegésének bizonyitéka a kettős sorban elhelyezett betonerőditményeket. A nagy melegre enyhülést a Hernádban találtunk. Kiadós fürdés után továbbmentünk és esdte 8-órakor érkeztünk meg Miskolcra, ahol a tanitóképző internátusban kaptunk szállást.

Augusztus 4. Péntek.

Későn ébredtünk. Miután felkészültünk elindultunk a város megtekintésére. Miskolc szép nagy város. Rendezett utcáin élénk a forgalom és a sárga villamosok egészen pesti hangulatot keltenek. Időnk hiányában nem tudtunk mindent megtekinteni. Igy csak a városházát, a póstát a gimnáziumot és néhány templomot láttunk. Továbbhaladva Diósgyőrön a Mávag füstölgő telepe mellett és a diósgyőri vár négy tornya alatt vezető uton mentünk Eger felé. Utközben Lilafüred csodálatos fekvése, kényelme és

pompája ejtett bámulatba bennünket. Lillafüredtől a Bükk kanyargó szerpentinjein folytattuk tovább utunkat. Nagyon szép de a kerékpárosok számára igen keserves út volt. Ezt a mindössze 20 km-es utat három óránál hosszabb idő alatt tettük meg. A kerékpárt többet toltuk mint hajtottuk. A nagy hőség és a víz hiánya még elviselhetetlenebbé tette az utat. Végre több kilométeres lejtőn, melyen szélvészként, a kanyarokban egyensúlyunk veszélyeztetése mellett robogtunk le és a hegy aljában egy hüsvizü forrásnál pihentünk meg. Innen nemsokára elértük Egert. E rövid út alatt történt az első gázolás, melynek áldozata egy totyogó kacsa lett. Egerben a Kat. Legényegylet otthonában szálltunk meg. Itt a rendelkezésünkre bocsájtott fürdőben frissitettük fel magunkat.

A báró Wesselényi Miklós Közgazdasági Felsőkereskedelmi Iskola hallgatója

Augusztus 5. Szombat.

Reggeli után megnéztük a történelmi nevezetességü Eger várát, melyben Dobó István vitéz katonái segitségével oly dicsőséges győzelmet aratott a török felett. Alig léptük át a vár kapuját rögtön szemünk elé tárult a Bornemissza bástya. Ezen a bástyán küzdött a Gárdonyi regényéből jól ismert furfangos eszü Gábor diák. Egy másik bástyán még ma is látszik az időtől és a rozsdától feketevörösre mart vészharang, mely a vár népét figyelmeztette a baj idején. Fent a vár tetején a Kálváriától nem messze van

a nagy irónak az „Egri csillagok” hallhatatlan szerzőjének egyszerü fakeresztes sirja. Némán álltunk a nagy iró porai felett és szemünk előtt a várhős védőinek ködlő képei tüntek fel. A várból leérve az egri székesegyházat és a szállásunk előtt tüként égnek nyuló török mecsetet. Ebből a hősök vérétől áztatott városból 10-órakor indultunk el. Utitervünk megváltozott, Elhatároztuk, hogy Gyöngyösön nem állunk meg, hanem Egerből egyenesen hazatérünk. Mivel később indultunk igyekeznünk kellett hogy a sötétség beállta előtt Budapestre érkezzünk. Sajnos ez nem sikerült mert az egyetértés ekkorra már teljesen felbomlott és a társaság kétrészre szakadva folytatta az utat. Gödöllőnél végre ujra egyesültünk és 8-órakor elértük Budapest határát. Innen a közeli otthon tudatától fűtve vad iramban a sötét mellékutcákon keresztül hajtottunk haza ½ 9-re.

Otthon váratlan megérkezésünk nagy meglepetést és örömet keltett.

Kerékpárturánk julius 9-től augusztus 5-ig tartott, kereken 27 napig. Utközben különösebb baj nem történt. Sok szépemlékkel, tapasztalattal gyarapodva Isten segitségével épen, egészségesen értünk haza. Ezért Istennek hálát adva, segitségét megköszönve zárom le e napló sorait.

Albertfalva, 1939. augusztus 6.

Botos Lajos

TOVÁBBI KÉPMELLÉKLET

A viski Botos család 1912-ben

Szalonnasütés a viski Tisza-parton

Péchely, Czébely Lajos és Botos Lajos Visken

Szépi Imre és felesége

Czébely Lajos

A Rozsi gyerekek

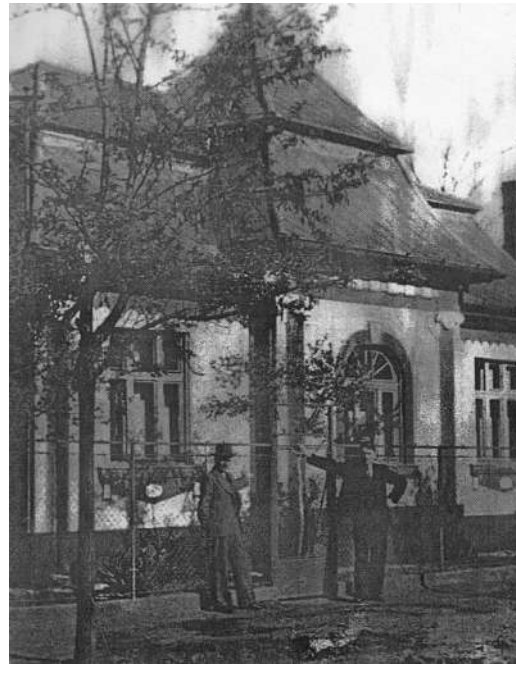

Botos Lajos testvérével, Imrével az alberfalvai családi ház előtt

Népviseletben Visken

Az ősi telek nagynénémmel

A kisbárány

MÁDI GABRIELLA

A BALLADÁTÓL A PARÓDIÁIG

(MARCSÁK GERGELY: *FETEKE-TISZA*)

Marcsák Gergely a kárpátaljai magyar irodalom egyik ígéretes tehetsége, aki mind a helyi irodalmi élet szervezőjeként, mind pedig alkotóként szerteágazó irodalmi tevékenységet folytat. Az irodalom népszerűsítéséhez zenészként is hozzájárul, hiszen számos, főként kárpátaljai költők tollából származó verset zenésített meg. Első verseskötete a *Fekete-Tisza*, amely egyaránt tartalmaz közösségi témában született és személyes darabokat is, illetve a versek jelentős része ötvözi ezt a két témát. A szerző előszeretettel merít ihletet környezetéből, és valóban leginkább kárpátaljai jellegű olvasatokat ösztönöznek ezek a versek, hiszen inkább a helyi olvasó tud azonosulni a lírai énnel. Végső soron a kárpátaljai közönségnek valamivel többet mondanak ezek a versek. Sőt van olyan műve is, melynek megértése (a szöveg szintjén) egyenesen lehetetlen a helyi, szláv szókölcsönzésekkel megtűzdelt nyelvváltozat ismerete nélkül. A kárpátaljai költészetre jellemző hagyománytisztelet is tetten érhető a kötetben: gondosan kidolgozott művek a kötet darabjai. Számos vers építkezik ütemhangsúlyos, szabályos rímelésű sorokból. Az első ciklus több darabját olyan történelmi események vagy hősök ihlették, mint az 56-os forradalom, a sztálini elhurcolások vagy Oleksza Dovbus. Mind forma, mind tartalom tekintetében illeszkednek a kötet versei abba a költészeti hagyományba, melynek Vári Fábián László is vállalója, ami feltételezhetően részben abból fakad, hogy a szerző az elismert kárpátaljai költő munkásságának kutatásával foglalkozik. Az irodalmi hagyomány folytatása mellett azonban aktuális témákkal is kísérletezik a költő, illetve helyenként antik szereplők és időmértékes strófák színesítik a kötetkompozíciót.

A szerző a kötetet három ciklusra tagolta, melyek közül *A vonatokról* című az első, melyben túlnyomóan történelmi témájú versek kaptak helyet. A ciklus címadó verse egyben nyitóvers is, melyben – csakúgy, mint e ciklus több más versében – a vonat, az „úton levés” az életút metaforájaként értelmezhető. Az utazás-életút metaforát bontja ki a szerző *Különjárat* című költeményében is, melynek könnyed, ütemhangsúlyos sorai és ko-

moly tartalma között izgalmas ellentét feszül. A vers nyitóképe egy sokak számára ismert helyzet, egy zsúfolt buszon való utazás élménye: *„Este ma is buszra szálltam, / s én lettem a busz maga, / Egyszeriben fájni kezdett / hatvan utas bánata.”* A busz tere a negyedik strófában kitágul, az egymás iránt közömbös *„embermassza”* immár az egész emberiség: *„Nyomorunk már senki gondja, / a menetdíj életünk. / Mind egymással takarózunk. / Tudjuk, hová érkezünk.”*

A kötet címadó verse és a *Jódeső* című költemény zárja a ciklust. A *Fekete-Tisza* már a címével jelzi, hogy Kárpátaljához köthető vers. A fekete szín szimbolikája pedig sejteti a borongós, komor hangvételt, melyet a három strófánként visszatérő temetés-kép tovább erősít. A *Jódeső* nyitóképében szereplő *„Öreg pásztorok az éjszakában”* a Megváltó születésének jól ismert történetét idézi fel az olvasóban. De már az első strófa harmadik sorától kiderül, hogy ez egy posztapokaliptikus, elvadult, halált hozó közeg, mely hiába várja a megváltó jódesőt. A lehangoló látomásban az utolsó versszak csillant némi reményt: *„Ám minthogy ő sem élhet mindörökké, / lebomlik egyszer a plutónium, / és átváltozik gilisztafúrt röggé / a vegyszerekből öntött pódium”*. Ez a remény is hamisnak tűnik azonban, hiszen végső soron akkor semmisül meg a halálos méreg, amikor már minden más élőlény halott, a várva várt jódeső pedig soha nem jött el.

A kötet második ciklusa az *Alkony a vitrinben* címet viseli, csakúgy, mint a nyitóvers. Ez a része a kötetnek az előzőnél is személyesebb darabokat tartalmaz: egyes versek témája a szerelem. Utóbbiak talán egyik legszebb darabja a *Gyorséttermi anzix*. Az érzés szinte szétfeszíti a vers szerkezetét, váltakozó szótagszámú sorok alkotják a különböző terjedelmű versszakokat: *„Mondtam volna, hogy szép vagy? / Hazugság. / Mert hazug, ki jó szó híján / Egy alantasabbal csorbítja lényed. / És én is az vagyok. / Mert nyelvem ezer árnyalatát / Agyamban hiába építem toronnyá, / Mire megjelensz / Ott, az már bokádig sem ér.”* Egy sokkal nyugodtabb, meghitt szerelmi líra példája a *Karácsonyi vásár* című vers, melyet feltehetően egy valós karácsonyi vásár élménye ihletett. Ebben a költeményben is párhuzam figyelhető meg az érzés és a megformáltság között, hiszen az azonos szótagszámú sorok négysoros, keresztrímes versszakokba rendeződnek.

Forma és tartalom tekintetében a kötet harmadik ciklusa, az *Éber estén* mutatja a legnagyobb változatosságot. A művek közös vonása a humor, mely különböző mértékig, de a kötet e részének csaknem minden darabjában megcsillan. Ennek ékes példája a nyitóvers, a *Mátyás anyja Prágában*

című, melynek már az alcíme is árulkodó: a kárpátaljai lét tragikomikus balladája. Nem is ez az egyetlen ballada a verseskötetben, illetve a kötet több darabjánál is megfigyelhetők egyes, a műfajra jellemző vonások. A *Fekete-Tisza* egyik kritikusa, Szentmártoni János egyenesen „az Arany János-i ballada egyik megújítóját" üdvözli a fiatal költőben. A kijelentés ugyan nem teljesen alaptalan, hiszen a szerző sikeresen kísérletezik a műfajjal, annyiban azonban pontosításra szorul, hogy Arany *Mátyás anyja* című balladájára játszik rá a költő, a címet és a formát felhasználva, de a kárpátaljaiak számára aktuális kérdésekkel (külföldi munkavállalással, a behívók fenyegetésével) megtöltve. Így inkább tekinthető ez a mű egy humoros stílusgyakorlatnak, melyben frappáns köznyelvi fordulatok oldják a téma komolyságát, mint az Arany János nevéhez fűződő balladai hagyomány folytatásának. Talán a ciklus címadó verse az egyetlen, amelyből hiányzik a humor, viszont átszövi a sorokat egyfajta pajzán játékosság, melyet a mű végére egy alpáriba hajló hangnem vált fel. Habár nem új keletű jelenség a szépirodalomban, itt kissé mégis öncélúnak tűnik, és nem feltétlenül járul hozzá pozitívan a vers esztétikájához.

A kötetet kézben tartva megállapíthatjuk, hogy Marcsák Gergely nem ír sokat, a versek megformáltsága, stílusa, zeneisége azonban bőségesen kárpótolja az olvasót. A kötetért a költő idén augusztus 16-án magyar állami kitüntetést, Gérecz Attila-díjat kapott. A díj az egyik legrangosabb, kifejezetten fiatal szerzőknek adható szakmai elismerés, amelyet az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hősi halottja, Gérecz Attila költő emlékére alapítottak. A korábbi díjazottak között szerepel többek között Lackfi János és Grecsó Krisztián is. A díj egy ígéretes pályakezdés méltó elismerése, melyre a tehetséges elsőkötetes szerzőket jelölik. Reméljük, a költőnek sikerül majd tovább fejlődnie, hangjának még inkább letisztulnia, és a hagyományt, amelynek folytatója, megújítania.

(Marcsák Gergely, *Fekete–Tisza,* Budapest, KMTG, 2019.)

DUPKA GYÖRGY

TÖRTÉNELMI ZARÁNDOKÚTON A KAUKÁZUSBAN ÉS EURÁZSIÁBAN

(TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, 8. RÉSZ)

KAZAHSZTÁN

„Ó, édes Jézusom,
Alázatos szívvel kérlek Téged,
Feleségemnek és családomnak
Add meg a mindennapi kenyeret.
Erőt, egészséget, békességet és szeretetet,

Bocsásd meg nekik vétkeiket
és mentsd meg őket minden bajtól és veszedelemtől
Engem pedig szabadíts ki e nehéz rabságból
Hogy családommal együtt dicsőíthessem
a te szent felségedet.
Ámen.

(Bendász István, *Ó, édes Jézusom…*, Karaganda, 1949–1955)

TÖRTÉNELMI IDŐUTAZÁS NUR-SZULTANBAN

Jerevánból a világ kilencedik legnagyobb területű országába, a több mint 18 millió lakosú *Kazahsztánba* (*Kazakisztán, Kazahföld, Kazah Köztársaság*), annak új fővárosába, Nur-Sultanba[1] (*Asztanába, a továbbiakban Nur-Sultan)* több mint három órát repültünk.

Átrepültünk *Azerbajdzsán,* a *Kaszpi-tenger* és a részlegesen kiszáradt *Aral-tó* fölött. Így érkeztünk az ország dinamikusan fejlődő új fővárosába, ahol már számos futurisztikus épület, felhőkarcoló, impozáns szálloda és más középület köti le az idelátogatók figyelmét.

Kazakisztán legfiatalabb települése, fővárosa sztyeppére épült, az államfő rendelete értelmében a várost övező síkvidéken folyamatos az erdőtelepítés, a zöld övezet kialakítása. Ezt láttuk a leszálló repülőgépről is. Csodálatos a kazah emberek leleményessége, a hatalmas puszta közelében egy oázist hoztak létre.

A repülőtérről előre leszervezett autóbusszal érkeztünk a végtelen sztyepéből kinövekedett, modern város központjába, amely látnivalók sokaságában bővelkedik.

A városnéző barangolás idején *Attila hun király* nagyméretű szobra is felkeltette kíváncsiságomat, amely bölcs és kedvelt vezérként ábrázolja alakját. A kazahok nagyra becsülik a hunok királyát.

A kísérőnk, ***Dr. Arajlim Muszagalijeva,*** a Nur-Sultani Nemzeti Egyetem történészprofesszora elmesélte, hogy *Batu kán* Attila életművét követve tudta leigázni a fél világot. A legyőzött népeket befogadta, lehetőséget adott nekik a csatában dicsőséget szerezni maguknak, úgy, hogy előretolt seregtestként saját zászlójuk alatt harcolhattak, így a zsákmányból is ekképpen részesülhettek. A történész továbbá értetlenül állt tatárjárás elnevezésünk előtt, mivel a tatárok különböző népcsoportjai csak mint beolvadt katonák harcoltak az Aranyhorda óriási seregében. A mi „tatárjárásunk" és a kazakok legyőzése nagy hasonlóságot mutat, Muhinál és a kazakok földjén is azért tudtak győzni a mongolok, mert a nemzet nem fogott össze, így sok kis ütközetben felőrölhették a magyar és kazak hadakat.

Az *Oasis* szálloda halljában csoportunkat az asztanai idegenvezetőink szeretettel fogadták. Még az est folyamán megismerkedtünk a felkészült, ismert tudósasszonyokkal: ***Dr. Arajlim Muszagalijeva,*** a Nur-Sultani Nemzeti Egyetem történészprofesszora (az Aral melletti Argun törzsből való, neves GULÁG-kutató), ***dr. Muszabekova Róza*** irodalomtörténész (a kazakisztáni *madjar törzsből* származik, a GULÁG-ra elhurcolt írók sorsa a kutatási területe), ***dr. Szandibajev Ulbolszin*** filozófus (szintén a kazakisztáni *madjar törzsből* származik, a GULÁG-megtorlások és áldozatok rendszerelméletével, a lágerbeli túlélés lehetőségével foglalkozik).

Távolba szakadt rokonként viszonyultak hozzánk. Éjfélbe nyúló beszélgetés során emberközelbe hozták azt a titokzatos Kazahsztánt, amely a világ kilencedik legnagyobb területű – tengerpart nélküli – országa, melynek népessége 18 millió fölött van. Az itt élő népeknek a közel 60 százaléka kazah, akik főleg *szunita iszlám vallásúak* és a *türk eredetű közép-ázsiai népcsoporthoz* tartoznak. Ezt főleg azzal magyarázták, hogy a X. században Kazahföld

déli része a *szeldzsuk török birodalomhoz,* a XIII. században *Dzsingisz kán birodalma* alá tartozott. A kazah nemzeti ébredés első mérföldköveként jelölik meg a XV. századot, amikor a *Kazah Kánság* megalakult. Közös kazah törzsi összefogással kivédték a *kalmükök* területhódítását, ekkor 1730-1750 között kérték és megkapták az *orosz cártól* a védelmet jelentő *protektorátust*. Függetlenségüket nem tudták megtartani, mert a XIX. század derekától a *cári birodalom* a Kazahföldet teljesen bekebelezte. Majd 1920-tól a leninisták, illetve a bolsevikok uralma következett. Annyi engedményhez jutottak, hogy *Kirgiz ASZSZK,* majd 1925-től *Kazah ASZSZK* néven a *Szovjet-Oroszország* gyarmata lett. A sztálini erőteljes „tisztogatás" idején, 1936-tól 1991-ig a *Szovjetunió* tagköztársasága volt. A kommunista diktatúra sok másként gondolkodó kazah értelmiségi halálát okozta. Az ellenálló, tiltakozó (az atomkísérleti telep Szemipalatyinszkba /ma: Szemi/ való telepítése, az erőteljes oroszosítás, a szűzföld-program stb. miatt), szabadságjogokat követelő kazahokat helyben internálták a legnagyobb szovjet munkatáborokba. A szovjet-uralom utolsó napjaiban az elégedetlenség fokozódott a moszkvai kommunista rezsim népelnyomó politikája miatt.

Az 1991. december 16-án megtörtént függetlenség kikiáltása után ***Nurszultan Abisuli Nazarbajev***[2] lett évtizedeken át az ország elnöke (elnöki köztársaság). Az elnök indítványára az ország csatlakozott a *Független Államok Közösségéhez (FÁK),* majd 2010. július 1-jétől *vámuniót alkot Oroszországgal és Fehéroroszországgal*. A kazah gazdaság húzó ágazata az olajipar. Az elnök megnyitotta az ország kapuját a külföldi befektetők előtt is, egyre több nagyvállalat és kisebb cég telepedik le az országban, valamennyien hozzájárulnak a gazdaság felvirágoztatásához és a jól fizető munkahelyek kialakításához.

A szívesen fogadott országok közül kiemelten magyarbarátként viszonyulnak Magyarországhoz, hiszen évek óta Kazahsztánnal stratégiai partnerek, kétoldalú kapcsolataik igen intenzíven alakulnak. A politikai, kulturális, gazdasági kapcsolataik is kiemelkedően jók.[3]

A két ország közötti akadálymentes együttműködésről többek között otttartózkodásunk idején győződtünk meg, melynek egyik fő koordinátora Magyarország asztanai nagykövetsége, melynek 2015-től ***dr. Baranyi András***[4] nagykövet a vezetője. Gondoskodó szervezésének köszönhető, hogy az asztanai szálloda halljában találkozhattunk a *kazakisztáni madjar törzsből* származó kutató-történész hölgyekkel, erről már fentebb tettem említést. Nevezetesen ***Dr. Arajlim Muszagalijeva*** történészprofesszorra és ***dr.***

Muszagalijeva Róza irodalomtörténészre gondolok. Utóbbi a Gulágra hurcolt írók sorsával is foglalkozik. Elmondása szerint édesapja a *madjarok törzséből* való, ősei a kazahsztáni *Torgaj vidékén* élnek a *Sarikopa-tó* körül. A madjarok törzsi konföderációban élnek az *Argün-törzzsel.* Róza apja is az *Argün-törzsből* választott feleséget.

Elbeszélgettünk Közép-Ázsia hatalmas országának a 18 milliót jóval meghaladó lakosságáról, a számottevőbb népcsoportokról is: az ország lakosságának 25 százaléka orosz, két százalék fölött van az ukrán és az üzbég. A tatár, ujgur és a német népcsoport számaránya másfél százalékra tehető.

Az etnikai németek a XIX. század végétől kerültek Kazahföldre. 1989-ben 957 518 fő, ebből 1999-2014 között 800 ezer etnikai német Németországba költözött, amikor a „vasfüggöny" lebontásra került és Kazahsztán függetlenné vált. A nagy kivándorlási hullámot követően Kazahsztánban 180 ezren maradtak. A kisebbségbarát politika értelmében megbecsült kazah állampolgárok. Manapság – a kivándorolt és a szülőföldön maradott állampolgárok – a két ország között a népi diplomáciában – élő hidat képeznek.[5] Az etnikai németek kulturális központja Almati, zászlóshajója az itteni, 1999-ben alapított Kazah-Német Egyetem és a Kazahsztáni Német Egyesületek „Újjászületés" (Vozrozsgyennyije) Szövetsége,[6] amelynek 67 ezer aktivistája van. A németországi Goethe-Institut volontőrei Nur-Sultanban, Karagandiban, Pavlodarban, Kosztanéban és Uszty-Kamenegorszkban oktatóközpontokat, könyvtári olvasótermeket működtetnek[7], ami nagymértékben elősegíti a német nyelv hatékonyabb elsajátítását.

Az 1989-es hivatalos népszámlálás adatai alapján a Szovjetunióhoz tartozó Kazahsztánban 683 magyar él[8], akik nem egyszerre kerültek Kazahsztánba[9]. Az első hullámot az I. világháború hadifoglyai képezték, akiket a bolsevik forradalom szabadított ki a börtönlágerekből. Haza azonban nem térhettek, letelepedési engedélyt kaptak és dolgozhattak, családot alapíthattak. Ezek gyermekei még megélték a Szovjetunió felbomlását és az ezredfordulót. Soraikból került ki az első olyan csoport, amely 1992-ben Magyarországra tett látogatást. A második legnagyobb utánpótlást a II. világháború hadifoglyai jelentették, akik 1943-1945 körül kerültek kazah földre. Ezeknek egy részét (mint 10-25 évre elítélt háborús bűnösöket) a lágerbörtönből való szabadulásuk után, sosem engedték haza, örökös száműzetés lett a sorsuk, melybe sokan beletörődtek. Megcsaládosodottak, bekövetkezett halálukig itt maradtak. A harmadik hullámot a malenkij robotra hurcolt magyar és német internáltak képviselik. A negyedik hullám a Szovjetunió összeomlásáig tartott, ide főként Kárpátalja

egykori lakóiból kerültek ki az emberek. Azokat, akik 1938-1941-ben Kárpátaljáról a Szovjetunióba szöktek, magyar és német kémeknek nyilvánítva 3-tól 15 évig terjedő szabadságvesztésre, kényszermunkára ítélték. Azok, akiket 1944 után az erőszakos szovjetizálás és tisztogatás mint szovjetellenes elemeket, ők is ide kerültek, gyarapították a GULÁG-rabok népes táborát. Ugyancsak a negyedik hullámhoz tartoznak az 56-os magyar forradalom harcosai, akik Kazahsztán zárt területeire kerültek. Folyamatos utánpótlást biztosítottak a diplomát szerzett és ide vezényelt fiatal kárpátaljai értelmiségiek, akik a két-három éves szakmai gyakorlat idején idenősültek, itt maradtak. Az ötödik hullám a függetlenné vált Kazahsztánt célozta meg és máig tart, melynek képviselői főleg kárpátaljai emberek, akik már szabad akaratukból lettek kazah állampolgárok és jutottak szakmai felkészültségük folytán jól fizető állásokhoz, illetve különböző kis- és középvállalatokat alapítottak és sikeresen működtetnek. Ezek a magyar családból származó betelepültek már egyes településeken baráti köröket, klubokat, egyesületeket vasárnapi iskolákat is létrehoztak. Erről majd a későbbiekben szólunk.

Kuriózumként jegyzem meg, hogy az ország északkeleti részén – szétszórt, laza településformákon – a kétezer családból álló *kazakisztáni madjar törzs* képviselőivel is találkoztunk, bár nyelvük már kazah és szunita iszlám vallásúak.

Kazah történész barátaink kíséretében folytattuk zarándokutunkat. Lelkes közreműködésükkel ismerkedtünk meg a kazahok hatalmas országával, ahol a második világháború után számos magyar ember raboskodott az NKVD GUPVI és GULÁG táboraiban.

MAGYAR HADIFOGLYOK A KAZAHSZTÁNI GUPVI-TÁBOROKBAN

Kazahföld a hatalmas eurázsiai kontinens közepén van, ahol 1941-1950 között a SZU NKVD-MVD 15, más adatok szerint 14 GUPVI-lágert működtetett. Ebből 4-et a Karagandi területen állítottak fel. Számos tábor még felkutatásra vár.

Számunkra szomorú adattal kell szembesülnünk: a Kazahföldre elhurcoltak számát tekintve mi, magyarok a harmadik helyen állunk a németek és a japánok után.

1947. április 1-jei állapot szerint a Kazah SZSZK MVD GUPVI táboraiban az eddig felkutatott levéltári adatok szerint 1677 magyar hadifoglyot helyeztek el.[10] Ebből 896 munkaképes, akik az ágazati minisztériumokhoz tartozó alábbi munkahelyeken dolgoztak: *Sztálin-Magnyitogorszk* országút (Közlekedési), *Karugol Kombinát (Keleti Körzetek szénbányászati), „Zsilsztroj" tröszt (Üzemanyag-ipari építkezés), „Kazmetallurgsztr" tröszt (Nehézipari építkezések), „Kazzsildorsztrojputy" tröszt (Közlekedési).*[11]

Az utóbbi évtizedekben az orosz és a kazah történetírás, illetve szakmai kutatás – főleg ***L. V. Mihejeva***[12], ***R. K. Bekmahabetov***[13], ***A. S. Altajev***[14], ***B. O. Zsanguttin***[15] publikációira gondolok – egyik témája lett a hadifoglyok kazahsztáni sorsa. A Kazahföldön raboskodó magyar hadifoglyokkal érdemben ***N. O. Dulatbekov***[16] karagandai történész 2013-ban kiadott orosz-kazah-angol nyelvű könyvében foglalkozott, aki az ide vonatkozó moszkvai és a kazahsztáni levéltári anyagokat is feldolgozta, a figyelemre méltó, forrásértékű adatokat is megosztja a könyv az olvasóval. A kiadvány *Mellékletében* orosz nyelven közreadja ***1075 magyar hadifogoly névsorát*** (a születési évszámot és a hadifogoly nemzetiségét, katonai ragját is feltünteti, köztük ***77 zsidó munkaszolgálatos*** van), akik a karagandi területen felállított 99. sz. Szpasszki GUPVI lágerekben tartózkodtak 1941-1950 között.

Karagandi terület

1.) A Szpasszk (Szpaszo-zavodi) 99. sz. GUPVI-főtábor (1941-1950) temetőjében

Koordinátai: GPS hossz: 49 5425. GPS szél: 73 2812.

Az M-36-os Jekatyerinburg-Alma-Ata nemzetközi út mentén, felkerestük a Szpasszk község határában elterülő, egykori 99. sz. főtábor lágertemetőjét, ahol 5152 hadifogoly, internált és politikai rab van elhantolva, köztük német, japán, román, osztrák, lengyel, olasz, finn, cseh, szlovák, magyar és más nemzet fiai, lányai alusszák örök álmukat. Azonban a sztyepei, a lugovói és a peszcsannai lágerek foglyai is itt leltek örök nyugalomra.

A Szovjetunió összeomlása után, 1992-ben az első emlékművet a japánok emelték. 1994-ben a franciák, olaszok, finnek, 1995-ben a németek is felállították halottjaik tiszteletére az emlékjeleket. Azóta további országok, köztük Magyarország, Ukrajna, Oroszország, Izrael, Lengyelország, Lit-

vánia, Örményország, Románia, Csehország is létesített emlékművet honfitársainak, akik embertelen körülmények között raboskodtak, éh- és fagyhalál és különböző járványos betegségek következtében haltak meg. 2004-ben felavatták a különböző nemzetiségekhez tartozó volt politikai foglyok emlékoszlopát. Külön emlékművet emeltek a sztálini megtorlásban részesült Kazahsztán központjában élt orosz állampolgároknak, 2014-ben a fehérorosz áldozatok emlékjelét is elhelyezték. 2015-ben a „Kék divízióban" szolgált olasz és litván hadifoglyok emlékét is megörökítették.

2013-tól a nemzetközi emléksírkertet állami védelem alá helyezték.[17]

Csoportunk megemlékezést tartott magyar hadifoglyok és civil internáltak emlékművénél. Imát mondtunk és megkoszorúztuk a magyar emlékoszlopot, amelynek felállítását Magyarország Nur-Szultan nagykövetsége kezdeményezte, a velünk emlékező ***dr. Baranyi András*** nagykövet becslése szerint mintegy 25 ezer magyar katona és civil raboskodott a GULÁG és GUPVI koncentrációs táborokban.

A Kazahsztánba akkreditált nagykövetségek képviselői évente egy közösen meghatározott időpontban koszorúzással egybekötött megemlékezést tartanak. A sirkerttől néhány km-re terül el az egykori főláger, amelyet az ötvenes évek végén felszámoltak. Ez volt a térség legnagyobb GUPVI tábor-rendszere, 1941-1958 között mintegy negyven nemzetiséghez tartozó 60-70 ezer fogoly járta meg a poklok útját. Jelenleg a kazah katonai egység zárt területe. Táblák jelzik, hogy szigorúan tilos a katonai objektumot megközelíteni.

A 99. és a 330/1. sz. korábbi lágerek, temetők helyén megtartott kegyeletteljes megemlékezést Karagandiban a 2012-ben épült római katolikus székesegyházban folytattuk.

***

A Szpasszk (Szpaszo-zavodi) 99. sz. GUPVI-főtábor történetéből. Az NKVD moszkvai vetősége a *Szpasszki 99. sz. HDF főtábor*[18] elődjét 1941 júliusában Karagandi területen, a KarLag szpasszki részlegének bázisán szervezte meg. *Karaganditól* 45 km-re keleti irányban diszlokálták, ahol Szpasszkban rézolvasztó műveket üzemeltettek. Ennek a vállalatnak az 1917-es bolsevik forradalom előtt egy angol cég volt az alapító-tulajdonosa. Az államosítás után katonailag védett stratégiai objektumként kezelték. A második világháború idején, először *Szpaszo-zavodi táborként* emlegették, amelynek csupán egy lágerrészlege volt és közvetlenül a SZU MVD GUPVI parancsnoksága alá tartozott. Majd a főláger 1944-ben az UMVD Karagandi terület közigazgatása alá került. Ekkor

vette kezdetét a főláger bővítése, termelési lágerrészlegeket hoztak létre. Hadifogoly-kontingensét a karagandi szén-medence bányaipari vállalataiban alkalmazták. A Szpasszk lágerrészlegeibe átirányított, bányamunkára már alkalmatlan, legyengült foglyokat a mezőgazdaságban dolgoztatták, pontosabban 400-450 hektáron gazdálkodtak, főleg szemesterményeket, zöldséget termesztettek, állattartással és kézműiparral foglalkoztak stb. Az elcsigázott emberek egészségügyi felügyeletére, felépülésére, fizikai és mentális felerősödésére lehetőséget biztosítottak. Majd a gazdaságban előállított kalóriagazdag élelemmel feltáplált foglyokat 1948 végén az MVD sztyeppei lágerébe irányították át.

A kimutatások szerint a Szpasszk 99. sz. főtáborában 1943. december 5-én 1944 főt (közte 40 magyar), 1945. április 4-ei állapot szerint 14 100 főt, majd a kíbővített 24 lágerrészlegében 1947-1948-as években 30 ezer hadifoglyot és internált civilt tartottak fogva és dolgoztattak fegyveres őrizet alatt. 1946 október-decemberében a zsezkazgani 39. sz. táborba 616 magyar érkezett (549 hadifogoly és 67 internált). Mint fentebb említettem, Karaganditól 45 kilométerre délre, a rideg, sivár kazah sztyepp-övezetben lévő főláger legközelebbi vasútállomása, az úgynevezett *Karagandi-szénállomás* (Karagandi-ugolynaja) 55 km-re, míg *Balsoja Mihalovka* település 45 km-re fekszik. Lágerrészlegek többek között *Karagandiban, Temirtauban*, az Akmolai területi *Dzsolambet* bányákban és *Balkhas* városban működtek a legtovább. A *Kok-Uzek* 1. számú lágerrészleg lakói a többi vegyestábortól (katonák, civilek) csakis elkülönített internáltak voltak.

A „feljavított" rabok többsége mostoha körülmények, hiányos felszerelések (meleg ruha, lábbeli) közepette szenet bányászott, nehéz bányamunkára osztották be őket. Ezért egyre többen megbetegedtek vagy végelgyengülésben hunytak el. A 350 ágyas rabkórházat az 5. számú lágerrészleg keretében alakították ki. 1941-1950 között a 66 160 regisztrált hadifogolyból ***7 765 hadifogoly és internált örökre itt maradt***.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint Szpasszk 99. sz. főtáborának parancsnoka ***Hohlov*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Gajvoronszkij*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Nyesztyerov*** alhadnagy, a politikai ügyek helyettese ***Kozlov*** alezredes volt.

A főtábor 1950. július 15-én befejezte működését és anyagi bázisát a SZU MVD Peszcsanij lágerének adták át.[19]

A 99. sz. főtábort nyugodtan nevezhetjük megsemmisítő haláltábornak is, hiszen itt haltak meg a legtöbben, ha az elhalálozási arányszámokat összevetjük a többi kazah láger veszteségeivel.

A magyar elhunytak több mint fele (kb. 50 fő) a 99. hadifogolyfőtábor szpasszo-zavodszki temetőjében nyugszik. Pl. a somogyszentpáli ***Fábián Jánost*** az 5638-as számú sírban helyezték el.

Külön parcellába temették a 99/1-es (5 magyar), a 99/2-es (1 magyar), a 99/3-as (1 magyar), a 99/4-es (3 magyar), a 99/5-ös (1 magyar), a 99/8-as (2 magyar), a 99/10-es (1 magyar), 99/16-os (1 magyar), a 99/18-as (3 magyar), a 99/22-es (1 magyar), és a 99/25-ös (1 magyar) lágerrészleg halottait.

A legidősebb 68 évesen, a legfiatalabb 21 évesen hunyt el. 1941-ben 3-an, 1942-ben 27-en, 1943-ban 6-an, 1944-ben egy, 1945-ben 22-en, 1946-ban 6-an, 1947-ben 3-an, 1948-ban 2-en távoztak el örökre a rabok sorából. A számsorból látható, hogy 1942-ben és 1945-ben kaszált a halál.

A halottak névsorában egy nőt is felfedeztünk: ***Huszár Heléna*** 60 éves budapesti lakos neve is ott olvasható.

A rendfokozat nélküliek száma 8 fő (az ő nevük mellett a „honvéd" megjelölés hiányzik, valószínűleg civilek, akik korábban, ismeretlen körülmények közepette még 1945 előtt ebbe a lágerbe kerültek).

2.) Zsezkazgan (Dzsezkazgan) 39. sz. GUPVI-főtábor (1945-1948)
Koordinátai: GPS hossz: 47 7863. GPS szél: 67 7010.

A SZU NKVD/MVD 39. számú GUPVI főtábort – Karagandi területen, a *Zsezkazganban* (Dzsezkazganban) ideiglenesen létezett 502. számú láger bázisán - 1945-ben szervezték meg[20]. Ide kerültek a távol-keleti japán hadsereg hadifoglyai. 1945-ben már 1 474 főt tartottak nyilván. A *„Kazmedsztroj"* tröszt által biztosított, különböző távolságokban lévő szolgálati és a rabok részére kialakított épületekben három lágerrészleg működött, ahol 5 ezer főt őriztek.

Az 1. és a 2. számú lágerrészleget a vasútállomástól 5 km-re lévő *Novij Zsezkazganban* állították fel. Az 5 ezer férőhelyes egyszintes barakkokat félig földbe vájták, a falait helyi sztyeppei kőből építették fel. A belső termet kétszintes ágyakkal látták el. A láger területén kialakított 300 ágyas barakk-kórházban rendelő és patika is volt. Közelében fürdő, mosoda, víztorony, pékség, étterem, konyha és egyéb irodák sorakoztak.

1946. november 1-től az NKVD szigorított börtönlágereként működött, először az európai térségből különböző nemzetiségű rabszállítmányokat – köztük 2774 hadifoglyot és 1110 internáltat – fogadtak. A csontig lesoványodott rabok közül 291 fő halt meg végelgyengülésben. A

szigorított börtönláger lakóit olyan háborús bűnökkel vádolták meg, akik az egységük katonájaként a szovjet állampolgárokkal, partizánokkal szemben különböző atrocitásokat követhettek el, illetve a büntető alakulatoknál, a felderítőknél, kémelhárítóknál szolgáltak. Például a budapesti ***Baranyai Béla*** a „pesti utcáról" 1945. január 24-én hazafelé menet került „szovjet fogságba". *„Budapesten, a Bethlen Gábor utcában mellém toppant két tatárképű szovjet katona, és fegyverrel egy közeledő, civilekből álló csoportba kényszerített. (…) gyalogútba indítottak az alábbi útvonalon: Baross tér-Kerepesi út-Sashalom-Mátyásföld-Cinkota-Kistarcsa-Gödöllő. (…) Állítólag már 20 000 fogoly tartózkodott ott. Február 10-én kezdődött a bevagonírozás, aminek a vége a sztalinoi 6. és 13. tábor, majd a dzsezkazgani büntetőláger (Kazahsztán) lett."* [21]

Az 1. és a 2. számú lágerrészlegben 1945—1948 között 9261 rab fordult meg.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 39**.** főtábor parancsnoka ***Kalinyin*** őrnagy, az operatív ügyek helyettese ***Szalihov*** őrnagy, a termelési ügyek helyettese ***Percsenko***, a politikai ügyek helyettese ***Ultanbajev*** alezredes volt.

A 39. főtábort 1948. április 2-án számolták fel. Az 1339 fős kontingensét a karagandai 99. sz. NKVD/MVD hadifogoly-főtáborba szállították át.

Az 1945-1947-ben meglévő sírkertben az eltemetettek száma 250 német, japán, magyar és más nemzetiségű katona. Feltűnő, hogy a 26 magyar halottból 16-an 1947-ben haltak meg járványos betegségben. A legidősebb 1907-es, a legfiatalabb 1924-es születésű. Megjegyzem, hogy a közreadott listából 5-en elhalálozásuk előtt a dzsezkazgani 39. sz. lágerből más hadifogolytáborba kerültek (Herszoni 418. sz. Hdf tábor/2 fő: ***Bíró Zoltán*** és ***Vida János***, Pudozs 447. sz. Hdf tábor/1 fő: ***Hiz Benedek***, Orszk 260/4. sz. tábor/1 fő: ***Jakab Rudolf*** és a Novográd-Volinszk 5953. Hdf kórház/1 fő: ***Torcsi Imre***) és annak temetőjében leltek végső nyugalomra.

3.) Zsezkazgani (Kengir-Novij Dzsezkazgan) 502. sz. GUPVI-főtábor

Az 502. sz. főtábort az NKVD *Karagandi területen* lévő egyik lágerrészleg *(Zsezkazgani (Kengir-Novij Dzsezkazgan)* bázisán szervezték meg.

A jóvátételi munkára a kelet-európai régiókból internált civilek ORB „vegyes-lágerében" a férfiak és a nők a *Kazmedsztroj tröszt* munkásai voltak. Az 1945. április 22-ei keltezésű nyilvántartásban 1640 internáltat említenek, köztük 123 nőt. A kontingens nemzetiségi megoszlása szerint: 998 német, 640 lengyel, 1 román, 1 osztrák.

A munkára foghatók első kategóriájába 31 főt, a másodikba 383 főt, a harmadikba 584 főt és a 4-be 662 főt soroltak. Közölt adatok szerint a meghurcolt internáltak nagy részét munkaképtelennek minősítették.

1945. október 1-jén a koncentrációs tábort felszámolták, a rabok egy részét Németországba repatriálták, a másik részét más lágerbe átirányították.[22]

***

A Dzsezkazgani GULÁG-börtönláger. Dzsezkazganban a GUPVI hadifogolytábor mellett szigorúan őrzött GULÁG-börtönlágert is működtettek, lakói között számos magyar rab volt, akik itt töltötték le büntetésüket, majd többen örökös száműzetésbe mentek, kevesen élték túl a fogság éveit. 1947. december 26.–1948. szeptember 20. között a szerencsés túlélők között volt **Szak István,** aki sémát is készített a dzsezkazgani börtönlágerről.

A volt leventét 1947. december 26-án Dzsezkazganba, a rézbányák vidékére vitték, 650 km-re van Karaganditól délnyugatra, az 1. számú lágerbe került. Itt *„sokan elpusztultak Dzsezkazgan rézbányáiban, vagy igen rövid életük lett az ott összeszedett végzetes betegségek miatt."* A 12 barakkot kitevő lágerben négyezer ember volt. A katorgára elítéltek között volt ***Szak István,*** az ózdi ***Tóth István,*** a pestkörnyéki ***Csányi József.*** A közel 8 kilométert kitevő oda-vissza gyaloglással ingáztak a láger és a munkahely között. Időközben két társa, ***Hadzsi Emil*** és ***Hosszú Márton*** is visszaadta lelkét a teremtőjének. 1948.szeptember 20-án legyengült etápjával újra a karabasi elosztó táborba került, innen pár nap múlva Szpásszkba irányították át.

4. A Balkhashi/Balkas 37. sz. GUPVI-főtábor (1945-1948)

A 37. sz. főtábort és a 3 lágerrészlegét 1945. október 15-én a Karagandi területen, a Balkhash településen, a *Balkhash tó* partvidékén építették fel.

Az 1. és a 2. sz. lágerrészleg a *„Pribalhassztroj" trösztöt*, a 3. sz. lágerrészleg *„Kounrad" bányát* szolgálta ki. 1945-1948 között 2855 rab volt a lakója, ebből 4 fő nyugati, 2851 fő a keleti hadszintéren esett fogságba.

1945-ben a főtábor parancsnoka **Kalmikov** főhadnagy, helyettese pedig **Spakov** őrnagy volt. Az 1947. január 1-jei állapot szerint **Stepa** kapitány lett a lágerparancsnok, **Kondakov** kapitányt az operatív ügyek helyettesévé, **Glazov** hadnagyot a termelési ügyek helyettesévé, **Zaploj** főhadnagyot a politikai ügyek helyettesévé nevezték ki.

A Karagandi vasútvonalon Bertisz vasútállomás 3 km-re volt a főtáborhoz, innen ágazott el az egyik mellékvágány, amely a központi lágerparancsnokságot a termelési részleggel kötötte össze.

A legközelebbi repülőtér 5 km-es távolságban volt elérhető. Az 1. és a 2. sz. lágerrészleg *„Balkhashsztrojtreszt”* keretében a termelési-kommunális-lakásépítkezésekre szakosodott. A 3. sz. lágerrészleget a *„Kounradszki Narkomcvetmeta” bányagazdasághoz* rendelték.

A 37. sz. főláger a kietlen és terméketlen sztyeppén, a *Balkhash tó* partján terült el. Mostoha éghajlata könyörtelenül legyengítette, ritkította a rabok sorait, mert nyáridőben, nappal elviselhetetlen, 40-50 fokos hőség uralkodott, éjszaka 8-10 fokra lehűlt a hőmérséklet, télidőben pedig mínusz 40-53 fokot mértek, ezért gyakori jelenség volt a végtagok elfagyása, illetve a fagyhalál is gyakran szedte áldozatait.

Balkhash város lakosságát erőszakkal idetelepített volgai németek, kaukázusi csecsenek alkották. Körükben gyakori volt a járványos betegség: a tífusz különféle gyilkos változatai jelentős ember-pusztítást okoztak.

A *Balkhash tó* sósvize természetes állapotában ihatatlan volt, aki a hőség alatt ivott belőle, különböző gyomorbetegségben szenvedett. Ihatóvá úgy vált a tó vize, hogy a vízműveknél vegyileg megtisztították, és a fogyasztásra alkalmas víz így került a hálózatba.[23]

AKMOLAI TERÜLET

6.) Akmolai (Akmolinszk, 2019-től Nur-Szultan) 330. sz. GUPVI-főtábor (1947-1947)

Koordinátai: GPS hossz: 51 1667. GPS szél: 71 4333.

1. sz. lágerrészleg, koordinátai: GPS hossz: 51 1798. GPS szél: 71 4466.

Az *Akmolai 330. sz. főtábort* 1945 augusztusában állították fel az *Akmolai területen*, amelyhez 5 lágerrészleg tartozott.[24] A tábor felszámolásáig itt megfordult 4356 fős kontingensét, köztük a nyugaton legyőzött hadseregek 2647, a japán hadsereg 1709 hadifoglyát a *Sztalino-Magnyitogorszki országút* nagy szabású építkezésein, a *„Kazzolota” tröszt* és a *Petropavlovszki TEC* termelési egységeiben dolgoztatták. *Végelgyengülésben 291 fő halt meg.* A főtábort és részlegeit 1947 októberében számolták fel. Akkor összesen 1753 főt repatriáltak – ebből 960 „nyugatit” és 793 „keletit” szállítottak haza. A visszatartott 2304 hadifoglyot a 99. sz. táborban helyezték el.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 330. sz. főtábor parancsnoka ***Konsztantinov*** főhadnagy, az operatív ügyek helyettese ***Pavlenko*** alezredes, a termelési ügyek helyettese ***Liszenko***, a politikai ügyek helyettese ***Ivanov*** kapitány volt.

A magyar hadifoglyokból 10-en az ukrajnai 22. sz. FPPL szambori gyűjtő és elosztótáborból, egy fő Verjovka/Makejevka 1040 sz. munkászászlóaljból és egy fő a Szora-i 331. sz. hadifogoly-lágerből került az Aktyubinszki 330. sz. főtáborba.

A többi magyar katona harc közben esett fogságba a keleti fronton. 1943-ban 21, 1944-ben 2, 1945-ben 11, 1946-ban 28, 1947-ben 2, és 1948-ban 1 fő halt meg. A lágerben elhunytak között két magyar nő nevét is felfedeztük. Az egyik temesvári születésű, Aradra való lakos, ***Czárth Anna*** (1919), a másik a krasznabéltelki ***Schmied Mária*** (1921). Mindketten az 1054. sz. hadifogoly kórházban fejezték be életüket, az akmolinszki munkászászlóalj temetőjében, a 130. számú sírban nyugszanak.

Az Akmolai 330. sz. főtáborhoz tartozó 1054. sz. rabkórházban 49 magyar honvéd hunyt el gyógyíthatatlan betegségben, akiket *Scsucsinszk* határában lévő kazah temető mellett, külön kialakított parcellában helyeztek örök nyugalomra. További 20 fő az Akmolai 330. sz. főtábor 1., 2., 3., 6. sz. részleg sírkertjének 1-4 sz. parcellájában van eltemetve (a 4 parcellában kb. 100 halott van).

6/1.) Scsucsinszki 1054. sz. speciális kórház

Az Akmolai megye *Scsucsinszk* városában felállított 1054. sz. hadifogolykórház a fentebb felsorolt hadifogolytáborok egészségügyi szolgálatát látta el. 1946. június 1-jei állapot szerint 411 beteg részesült gyógykezelésben.[25]

KELET-KAZAHSZTÁNI TERÜLET

7.) Uszty-Kamenogorszki (ma: Öszkemen) 45. GUPVI-főtábor (1946-1947)

Koordinátai: GPS hossz: 49 9833. GPS szél: 82 6166.

Az Irtisz és az Ulba folyók összefolyásánál 1720-ban alapított város a szovjet időszakban jelentős bányászati központtá fejlődött. A fontos színesfém, különösen urán, berillium, réz, ólom stb. bányászati helyre sok ezer hadifoglyot, köztük magyarokat is malenkij robotra idehurcoltak.

Az Uszty-Kamenogorszki 45. sz. főtábor 1946 januárjában 2146 fős kontingenssel jött létre kelet-kazahsztáni területen és 1947 októberéig működött. Fennállása idején 5466 rabot őriztek. Főparancsnoksága Uszty-Kamenogorszk városban székelt. A főtábor felszámolásakor a visszatartott rabokat a Leninogorszki 347. sz. főlágernek és a karagandai 347. sz. főtábornak adták át.[26]

Ennek a tábornak is öt lágerrészlege volt, amelyből a 2.,3.,4. és az 5. lágerrészleg korábban a Leninogorszki 347. sz. főtáborhoz tartozott, míg az 1. sz. lágerrészleg a kirovi járási *Zaulbinki* település nyugati területén volt felállítva.

Az 1947. júniusi állapot szerint a 40. sz. főtábor parancsnoka ***Boriszov*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Akimov*** őrnagy, a politikai ügyek helyettese ***Kalugin*** őrnagy volt.

Az Uszty-Kamenogorszki 45. sz. főtábor magyarokra vonatkozó vesztességlistájában 1942-ben feltűnően sokan (52 fő) haltak meg, akik egy-két hónappal azelőtt főleg a Don folyó vidékén, 1942 augusztusában estek szovjet fogságba. Rabságuk a voronyezsi 62-es táborban kezdődött, majd a 45. sz. tyemnyikovi táborban folytatódott és a Uszty-Kamenegorszki 45. sz. főtáborban fejeződött be.

8. Leninogorszki 347. sz. GUPVI-főtábor (1945)

Kelet-kazahsztáni területen 1945 májusában hozták létre, az év folyamán strukturális átszervezéssel, azonos nevű és számú lágerként jegyezték, további működéséről nincs adat.

9. Leninogorszki 347. sz. főtábor (1945-1949)

A *Lenininogorszki 502. sz. főtábort* a hozzátartozó 9 lágerrészleggel 1945 májusában hozták létre a *Kelet-kazahsztáni területen* és 1948 augusztusáig működött.

Az ideszállított rabokat a *Mincvetmeta „Altajsztroj" színesfém-bányáiban,* az *Irtisi Bányafőigazgatóságban* dolgoztatták, illetve az *Irtis GESZsztroj* vízierőművet szolgálták ki. 1945-1948 között 7693 itt megfordult hadifogolyból 4745 nyugatról, 2948 pedig keletről került ide. *Az eltelt időszak alatt 248-an vesztették életüket.* 1948-ban az életben maradt foglyokat hazaszállították.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 29. sz. főtábor parancsnoka ***Davidkin*** alezredes, július 1-től **Taranov** főhadnagy lett kinevezve, az operatív ügyek helyettese ***Plotnyikov*** alezredes, a termelési ügyek helyettese ***Valov*** kapitány, a politikai ügyek helyettese ***Abelev*** őrnagy volt.[27]

DÉL-KAZAHSZTÁNI MEGYÉBEN

10. Pahta-Arali 29. sz. GUPVI-főtábor (1943-1948)

Délnyugat-Kazahsztánban a Kizilorda térség központja az Aral-tó melletti Aral település, az egykori bővizű tó napjainkban eltűnőben van, a helytelen vízgazdálkodás, öntözőcsatornák kialakítása következtében nagy része kiszáradt, *Aralkum* néven sós sivataggá vált, amelyet a repülőgépről is jól megfigyeltünk. A sós mocsár az ember számára is élhetetlen holtvidékké változott. Megjegyzem, hogy 1954-ben az Aral-tó közepén lévő Vozrozsgyenyije (Újjászületés) szigeten hozták létre az *Aralszk-7* elnevezésű szovjet biológiai fegyvergyárat és tesz-területet, amely csak a Szovjetunió felbomlásakor, 1991-ben szűnt meg, sok ember és állat halálát okozták a háború idején bevethető, elszabadult vírusok.

A Pahta-Arali (Pahtaral) 29. sz. főtábor és 6 lágerrészlege a dél-kazahsztáni területen a *Pahta-Arali* gyapottermesztő szovhoz területén jött létre, melynek kontingense gyapottermesztéssel és elsődleges tisztításával foglakozott. Amikor száz nap elteltével a beérett tok felnyílik (ez az ún. kovadás): ez után a rabok leszedik a kibomlott, felbolyhosodott szálakkal borított magvakat. Az 1948 februárjáig működő tábort felszámolták, ahol az évek folyamán 10 649 hadifogoly, köztük 8231 nyugati 2328 keleti származású hadifogoly került nyilvántartásba. ***2055 fő hunyt el.*** 4615 főt, köztük 4452 nyugatit, 163 keletit repatriáltak. A főtábor likvidálása után a visszatartott 1879 nyugati és 2107 keleti hadifoglyot az Alma-Ati 40. sz. és a Szpaszki 99. sz. főtáborba szállították át.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 29. sz. főtábor parancsnoka ***Zelenszkij*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Kobuskin*** hadnagy, a politikai ügyek helyettese ***Trofimov*** kapitány volt.[28]

A Pahta-Arali (Pahtaral) 29. sz. főtábor 2. sz. és a 4. sz. hadifogoly részlegei az *Aral tó* környékén az Iljics munkástelepülésen volt felállítva. Közelében alakították ki a temetőt, ahol több mint 6 parcellában 150 halott van eltemetve, köztük 24 magyar.

Más lágertemőben hantolták el a névsorban szereplő 15 magyar elhunytat. Például ***Balog Gyula*** és ***Milik János*** az átszállítás idején útközben hunyt el, és a Tjulkubasz állomás környékén temették el. Továbbá ***Gál Sámuel, Homoki Antal, Nagy János, Sági/Sápi Aladár*** Dzsambulban a helyi hadifogoly temetőben, ***Horvát József József*** derceni internált és ***Majoros Stefán*** a 3081 sz. hadifogoly-kórház makajevkai temető 9. sz. és a 13/10. sz. parcellában nyugszik. ***Iváncsi János, Piros Emil*** a 4791. sz. hadifogoly-kórház novikovói temetőben***, Lajosi Imre*** a 3670. sz. hadifogoly-kórház ferganai temető 17/24. sz. parcellában, ***Sedon Bonaventúr*** a 115. sz. Armijanszk hadifogolytábor-temető 1/25. sz. parcellában, ***Szanyi Mihály*** a 6026. sz. hadifogoly-kórház temetőjében, Dzerzsinszk/Makejevka, ***Talián Alexander*** a 3081 kórház makajevkai temető 15. sz. parcellában***, Ungarom György*** a 256. hadifogoly tábor Krasznij-Lucs-i temető 7. sz. parcellában került elhantolásra.

11. Az Acsiszai 348. sz. GUPVI-főtábor (1945-1947)

Az 348. sz. főtábor és 4 lágerrészlege 1945 októberében a dél-kazahsztáni területen, a turkesztani járási *Acsiszai* településen jött létre, amely 1947 októberig látta el funkcióját.

A kontingensét az *Acsiszaipolimetal színesfém-kombinátban*, a *csemkenti szvincovoj gyárban*, a „*Lengerugoly" szénbányáiban* dolgoztatták.

1946. június 1-jei állapot szerint 2236, 1947. január 1-től 2346 főt szigorú őrizet alatt tartottak.

1947 folyamán a lágerlakók egy részét repatriálták, a visszatartott másik részét az Alma-Ati 40. sz. főtáborba átszállították.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 348. sz. főtábor parancsnoka ***Krivcov*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Panaszenko*** főhadnagy, a termelési ügyek helyettese ***Gavrilov*** főhadnagy, a politikai ügyek helyettese ***Samis*** alezredes volt.[29]

AKTÖBEI TERÜLET

Az Aktöbe régió közigazgatási központja a több mint háromszázezer lakosú Aktöbe. A Kargola és az Ilek folyó összefolyásánál 1869-ben még Aktyubinszk néven alapították az oroszok. Erődből fejlődött várossá. A második világháború végén egy hadifogolytábort és egy civileket foglakoztató munkatábort állítottak fel. A lágerlakók a város építéséből is kivették részüket.

12. Aktöbei (Aktyubinszki) 222. sz. főtábor (1947)

Az *Aktöbei területen* működő 222. sz. főtábortnak az 1947. január 1-jei állapot szerint 1059 lakója volt, ebből 858 fő az *„Akjtyubinsztroj”,* 201 fő az *„Aktyubogol” trösztnél* dolgozott.

1948. július 1-jei állapot szerint 703 embert repatriáltak, a 443 visszatartott foglyot a 99. sz. lágerbe szállították.

A főtábor parancsnoka **Lurje** kapitány, az operatív ügyek helyettese ***Ciganov*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Wajsz***, a politikai ügyek helyettese ***Szemerenko*** hadnagy volt. [30]

13. Aktöbei (Aktyubinszki) 1094. sz. ORB/munkászászlóalj

Az Aktöbei területen felállított 1094. sz. ORB munkászászlóalj az *„Aktyubinsztroj” trösztben* került alkamazásba.[31]

KIZILORDAI TERÜLETEN

14. Kizilordai 468. sz. főtábor (1947)

A Kizilordai területen létrehozott 468. sz. főtábor kontingense a *„Kizilordaaplotinsztroj”* munkásai voltak.

Az 1947. január 1-jei állapot szerint a 468. sz. főtábor parancsnoka ***Pucskov*** főhadnagy, a termelési ügyek helyettese ***Grebenkov*** volt.[32]

GURJEV TERÜLETEN

15. A Gurjevi (Atyraul) 262. sz. főtábor (1945)

A Gurjev területen működött 262. sz. főtáborról nem találtunk adatokat.[33]

16. Taskumir 364. főtábor

Koordinátai: GPS hossz: 43.45 GPS szél: 69 2666.

A Taskumir 364. számú hadifogoly főtábor 5. sz. részleg veszteséglistájában a németek, japánok között eddig 1 magyar hadifogoly neve vált ismertté: ***Zemler Jákob Jakab*** személyében, aki 1904-es születésű és végelgyengülésben 1946. március 16-án hunyt el.

MAGYAR GULÁG-RABOK KAZAHFÖLDÖN

Sajnos egyet kell értenem ***Szakály Sándor*** történész ama kijelentésével, hogy *„Ami ma már szinte hihetetlen: bárkiből fogoly válhatott. Keresztény és zsidó, munkás és értelmiségi, a kommunista eszmékkel rokonszenvező egyaránt a Gulag valamelyik táborában találhatta magát”.*[34]

Legkézenfekvőbb példaként említhető a magyar gulágosok kiemelkedő személyiségei közül ***Menczer Gusztáv*** (1921-2011) rabságba kerülésének és szerencsés hazatérésének kálváriája.[35]

A későbbiekben a Szovjetunióbeli Volt Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének, valamint a Kárpótlási Hivatal mellett működő Kollégiumnak elnökeként hosszas kutatást végzett a GULÁG-témakörben. Testközelből ismerte a GULÁG poklát, hiszen 9 évet, azaz 3500 napot töltött a „GULÁG rabtelepein”. Megjegyzem, a Kárpátalján is beindított kárpótlási-akció idején kapcsolatban álltam vele.

Akkor ismertem meg közelebbről álláspontját, a közvetlen szovjet forrásokon alapuló szakmai véleményét, a GULÁG-rabokkal kapcsolatos adatait, amely *„A Gulág rabtelepei”* című összefoglaló munkájában is megfogalmazást nyert. Egyik recenzense szerint *„A könyv történészeket is érdeklő értékes része, kuriózuma a bő forrásanyag. Menczer Gusztáv számos dokumentummal igazolja állításait, az eredeti orosz nyelvű iratokat is megmutatva (…) A Gulag rabtelepei. A bolsevizmus népirtásának színtere című munka (rém)regénybe illő történetekből kerek egésszé összeálló korszakleírás értékes dokumentumokkal és évtizedekig követett (hiszen a szerző orvos is) utóélettel, jelenkori üzenetekkel; egyfajta mikrotörténelem világtörténeti összefüggésekbe ágyazva – egy nagyszerű ember tollából. A félmúlt egyes fehér foltjainak eltüntetéséhez kitűnő fogódzó.”*[36]

„A könyve megírásával Menczer Gusztáv be akarta mutatni azt az irracionalitást, ahogy ugyanabba a börtönbe kerültek nyilasok és ellenállók, ahogy a koncepciós perek elérték a kommunistákat és a háborús bűnösöket, ahogy az Auschwitzból szabadult zsidók az ÁVH börtöneibe, sőt újra vagonba és fogolytáborba kerültek. El akarta mondani, hogy már 1945 előtt 12 ezer magyart listázott az orosz titkosrendőrség, akiket Magyarország elfoglalása után rabszolgává kívántak tenni. Beszélni akart arról, hogy a 760 ezer magyar hadifogolyból 223 tért haza, hogy ötvenezer polgári személyt internáltak, negyvenezret szovjet hadbíróságon ítéltek el, akik közül kétezerre azonnali kivégzés várt, 38 ezren a Gulágon pusztultak el.”[37] Menczer állítása az is, hogy 1945-1963 kö-

zött a *„szovjet hadbíróságok politikai ítélettel kivégeztettek 27 000 magyart”* [38]. ***Stark Tamás*** egyik tanulmányában írja: *„A magyar GULÁG-rabok számával kapcsolatban nagy a bizonytalanság”*[39]. Azonban a Menczer által közölt borzalmas számadatokat nem vitatja és nem cáfolja meg. ***Botos János*** történész a *Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956* című könyvének[40] adatai szerint a szovjet hadbíróságok 1944 és 1952 között 40 129 magyar állampolgárt – közte magyar zsidókat is – ítéltek el, közülük 35 064 nem élte túl a Gulág táborok, közte a kazahsztáni *KarLag láger-börtöneinek* a megpróbáltatásait.

A birtokunkban lévő szovjet levéltári és más felkutatott adatok szerint a történelmi Magyarországon (beleértve az elszakított Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Délvidék területeit) és a szovjet lágerekben a katonai bíróságok mintegy 100 ezer magyar állampolgárt (magyarokon kívül etnikai németet, ruszint, zsidót és más nemzetiségűt) ítéltek el GULÁG-rabságra. A „vörös csillagos” lágerbörtönökben minden harmadik ember odamaradt, eltűnt vagy örökös száműzetésben halt meg az NKVD által kijelölt zárt településeken.

A letartóztatott katonák és civilek ügyében a szovjet hadbíróságok is főleg *„rabszolgamunkára történő hadifogolyszerzés”* érdekében hozták meg ítéleteiket. Az áldozatok között feltűnő, hogy a GULÁG-táborokba juttatott magyarok legnagyobb hányadát a civilek és katonák mellett a leventekorú fiatalok (*volt leventék és mozgósított leventék)* tették ki: 15 évestől 20 évesig, illetve 1923-1928 közti születésűek. Ugyanis a szovjet kémelhárítás (*SZMERS – Halál a kémekre!)* nem hadifogolynak, hanem „partizánoknak”, illetve „háborús bűnösnek”, kiképzett „terroristának” tekintették őket.

A „levente-ügy” egyik kiváló szakértőjét, a neves Gulág-rabot, ***Rózsás János***t személyesen ismertem. Többek között az 1999-ben megjelent *Kárpátaljai magyar Gulág-lexikon*[41] című gyűjteményem adataival segítettem a 2000-ben a Püski Kiadónál napvilágot látott *Gulág lexikon* c. munkáját.

A megkerülhetetlen forrás-értékű gyűjteményében közel 5 ezer volt magyar politikai elítélt szócikkét adta közre. A *Gulag Lexikon* 2008-ban jelentősen bővített kiadásban megjelent, sajtó alá rendezte: ***Rajnai Miklós*** bölcsész (Budapest). A könyv mellékletében mintegy 30 dokumentummásolat olvasható.[42]

Az első kiadású lexikon 432 olyan elítélt adatait tartalmazza, akik Kazahsztán különböző kényszermunkatáboraiban raboskodtak. Foglalkozás, rendfokozat szerint: volt levente 115, mozgósított levente 63, leventeoktató 3, nemzetőr 4, civil 72, hadifogoly katona 37, tiszt 6, rendőr 1, csendőr 3, nő 2, ismeretlen magyarországi elítélt 25, kárpátaljai civil 21, római katolikus pap 6, görögkatolikus parochus 53, református lelkész 3.

Táblázatba rendezett számsorokból kiolvasható, hogy a számozott politikai rabokból a legtöbb elítélt (70 fő) 1946-1947-ben pusztult el, 21 fő pedig 1948-1959-en hunyt el, az áldozatok egy részének ismeretlen a további emberi sorsa. Számos esetben a halál oka: az éhezés okozta végelgyengülés, járványos betegség. A szovjet foglyok körében is hasonló elhalálozási okokat tüntettek fel és ugyanezekben az években köztük is sűrűn „kaszált a halál".

A 341 életben maradt politikai elítéltből 1953-ban – Sztálin halála után – 230-an szerencsésen hazatértek, a 15, 20 vagy 25 évre ítéltek még megfigyelés alatt maradtak. Így 111 főből összesen 102 fő – évekre bontva – 7-en 1974-ben, 45-en 1955-ben, 50-en 1956-ban jöhettek haza. Továbbá 9 főt visszatartottak, örökös száműzetésbe küldték őket.

Az elítéltek 70 százaléka 10 évet kapott, ebből 8 évet ledolgoztak Karabas, Karagandi, Szpasszk, Ekibasztuz, Zsezkazgan, Kingir, Dolinka és más GULÁG lágerbörtönben.

Rózsás János GULÁG-os sorstára volt **Szak István** is, aki hányattatásait objektív hűséggel 1958-1960-ban megírt fogolynaplóját megszerkesztette, kiadásra ajánlotta, hogy „az utókor okuljon" és sohase feledje a vele és sorstársaival történteket. ***Szak Iván***[43] 16 éves mozgósított levente a szovjet rabtovábbító börtönöket (Odessza, Harkov, Herszon, Dnyepropetrovszk) bejárva, szenvedéseinek első kazahsztáni állomását 1947. szeptember 22-től a karabasi gyűjtő- és rabtovábbító lágerben tapasztalta meg. Börtön-állomásának minden helyszínéről egy-egy szociográfiai hűséggel megírt fejezetet szentelt, a börtönlágerekről, a végelgyengülésig tartó robotolásról, az ottani túlélésért küzdő életvitelükről, a rabok és rabtartók, a láger béli férfiak és nők, a magyarok és más nemzetiségűek egymást segítő és egymásnak ellenszegülő kapcsolatáról. A nagyobb lágerbörtönökről pontos leírást, sémát rajzolt.

Krónikásként jegyezte fel, hogy ki, hol, milyen körülmények közepette halt meg. Társaival Karabasból a rézbányászatáról nevezetes Dzsezkazgan környéki lágerekben töltötte le a büntetését: dzsezkazgani 1. sz. láger, lágerkórház, a 39-es láger, újra Karabas, Szpasszk, Aktasz, Lemberg. Sztálin halálát követően 1953. július második felében 360, főleg magyar ember indult el hazafelé a karagandi környéki lágerekből. *„A lembergi számvetésnél megállapítottuk, hogy milyen sokan meghaltak közülünk, akiket ismertünk. Hát még, akiket nem ismertünk, akikkel nem találkozhattunk, mennyien elpusztulhattak szerteszét a nagy országban, az embertelen bánásmód, az éhezés miatt. De hát talán még az is csoda, hogy ennyien még életben*

maradtunk és túléltük a szörnyűségeket." Zárszavában hálás köszönetet mondott a Fogolykiváltó boldogasszonynak, a Boldogságos Szűz Máriának, aki meghallgatta imáját és közben járt érette, hogy abból a pokolból megszabadulhasson és hazatérhessen az édes szőlőhazába… Mint írja: *„A jó isten útjai kiszámíthatatlanok. Az Ő titka, hogy miért kellett mindezt sok ezer magyar fiatalnak, köztük nekem is végigcsinálni… legyen meg mindenben az Ő szent akarata!"* [44] – fejezte be a Lágernaplóját.

A rendszerváltás előtt és utána az elítéltek túlnyomó többségét rehabilitálták.

1. A szenvedés színhelyei, alanyai Karagandiban

A kegyeletteljes megemlékezést Kazahföld középső részén elterülő, az ország negyedik (*Almati, Asztana* és *Simkent* után) legnagyobb városában, *Karagandiban* folytattuk.

A túlélők úgy tartják, Kazahsztán legnagyobb „láger- és börtönvárosa" volt a mintegy 60 ezer rabjával az ötvenes évek elején. Azonban „kommunista beutalóval" orosz szakemberek ezrei is ellepték a várost, mely véglegesen otthonukká vált. Mesterséges betelepítés útján így vált népességének 80 százaléka orosz, de örökös száműzetésbe ide irányították az ún. *„áruló népeket"*[45] köztük a volgai németek, csecsenek, lengyelek, ukránok és más szülőföldjükről erőszakosan kitelepített népcsoportok képviselőinek ezreit.

A szovjethatalom idején *Karagandit* zárt településnek nyilvánították. A külvilágtól elzárt iparvárosba hadifoglyok, internált férfiak és nők, kényszermunkára elítéltek ezreit, eredeti lakhelyéről kitelepített népcsoportokat, főleg Volga-menti németeket[46] vagonszámra rabszolgamunkára ebbe a városba szállítottak. Továbbá idehozták az NKVD, majd a KGB által kiszűrt kulákokat, a kivégzett hazaárulók családjának tagjait (asszonyokat, gyerekeket, lányokat és fiúkat, nagymamákat és nagyapákat), akiknek speciális rabtelep lett a kijelölt lakhelye, sokak életútjának utolsó állomása. Sokan máig hangoztatják, hogy ez az ipar- és bányászváros is a rabok csontjaira épült.

Kazahsztánban elterjedt vélemény az is, hogy Karagandi az idehurcolt németek, katolikus hitűek *„központi székhelye"*. Például 1970-ben Karagandi megyében 146 ezer (9 %) német élt.

Kazahsztán függetlenné válása után több mint százezer német vándorolt ki Karagandából is Németországba. Emiatt a város lakossága 14%-kal csökkent.

Nem hallgathatjuk el viszont, hogy a mesterségesen létrehozott városba deportáltak közül jelentős számmal lengyelekkel, koreaiakkal, oroszokkal, ukránokkal, ruszinokkal, zsidókkal, baltikumikkal, sőt magyarokkal is bővítették a megbízhatatlan nemzetiségek csoportját.

Dr. Arajlim Muszagalijeva történész szerint a kazah értelmiség kiválóságai is – a sztálinisták által megtervezett és végrehajtott – asszimilációs törekvés áldozatává váltak. Következésképpen az őshonos kazahokat kisebbségbe szorították. A kazah nemzet a fölényét csak az aulokban/kistelepüléseken őrizte meg.

Emlékszem, apám nemzedékének több tagja, akik Kazahsztánban raboskodtak, rettegve, félve emlegették Karagandit, a „börtönvárost", szenvedésük egyik kegyetlen színhelyét. Sokat meséltek a táborokról és a száműzetésről. Apám (***id. Dupka György***) a 60-as években egy kárpátaljai építőbrigád tagjaként egy teljes nyári időszakon át itt dolgozott. Magyaros házakat építettek a jurtában lakó kazahoknak, barátként, sőt családtagként fogadták és búcsúztatták őket. Hogy örültünk, amikor több mint húsz mázsa búzával hazatért a családjához az ínséges időszakban. Tőle tudom, hogy többször találkozott a kint maradt magyar hadifogoly és politikai elítélt túlélőkkel, akiket örökös száműzetésre visszatartottak, közülük többen családot alapítottak, de a gyerekeik már nem beszéltek magyarul. Hasonló tapasztalatokat fogalmazott meg a 80-as években a helyi bányavidéken gyakorlatozó magyarországi fiatalember, illetve a leendő bányamérnök is, aki naplójában szintén leírta, hogy „*azoknak a leszármazottjai, akik jó néhány évet lehúztak a sztálini munkatáborokban és mikor letelt a büntetésük nem utazhattak el, itt kellett letelepedniük. Ők itt maradtak, családot alapítottak, utódaik születtek. Persze csak ha a szabadulás idején koruknál fogva még képesek voltak erre."*[47]

Ezekkel a gondolatokkal kerestem fel kutatótársaimmal a karagandi száműzött-telepesek leszármazottjai közreműködésével, lengyelországi és osztrák támogatásból 2012-ben épült római katolikus székesegyházat. A Lengyelországból származó ***János atya*** fogadott minket és mutatta be a püspöki székhelyet. Elmondása szerint a Vatikánból küldött püspök irányítása alatt Kazahsztánban közel egymillió katolikus (németek, lengyelek, koreaiak, magyarok, ukránok, litvánok, lettek, észtek stb.) él és 180 működő templomuk, kápolnájuk, imaházuk van.

Nagy érdeklődéssel szemléltük meg a másik karagandi Szent József római katolikus templomot, amely a Kárpátaljáról származó ***Chira Sándor***

(1897-1983) görögkatolikus püspök nevéhez kötődik, aki 1949-től bekövetkezett haláláig – mint örökös száműzött – a karagandai németek lelki gondozója volt és abban a római katolikus templomban van eltemetve, amelynek felépítését a német hívei körében ő kezdeményezte, és 1978 karácsonyán szentelte fel. Meg kell jegyeznem, a kárpátaljai püspök még halála előtt itt ordinálta titkos püspökké az ungvári ***Holovács Józsefet*** (1924-2000). Egy ideig Chirával szolgált a Kárpátaljáról kitiltott ungvári ***Murányi Miklós*** (1911-1979) görögkatolikus vikárius. ***Bendász István***[48] (1949-1991) felsőveresmarti görögkatolikus parochus is (a későbbiekben kanonok, egyháztörténész[49]) szabadulása után 1957-59-ben biritualista misszionáriusként Karagandiban a száműzött németek, ukránok, ruszinok körében misszióját együtt végzi ***Chira Sándor, Murányi Miklós*** és a szintén elítélt, majd száműzött bányafalui parochus, ***Sztankaninecz-Hám Antal Ágoston*** (1905-) oltártestvérekkel.

dr. Riskó Mariann[50] életrajzírója szerint: *„Hosszú, áldozatos szolgálatát a Szentszék is méltányolta. 1982. január 16-án II. János Pál pápa hosszú táviratban apostoli áldását és köszöntőjét küldte a 85. életévét betöltő Sándor atyának. Egy évvel később Karagandiban, 86 évesen tüdőrákban elhunyt. Az állami tiltás ellenére tizenöt pap és több ezres tömeg búcsúztatta a rajongva szeretett »páter Alexandert«. 2003. december 8-án a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hivatalosan is megindította Chira Sándor titkos püspök boldoggá avatási eljárását."*

A szentmise végén érkeztünk a deportáltak, száműzöttek és volt hadifoglyok templomába. Vidám közösség fogadott minket, a liturgia orosz nyelven zajlott. Akkor itt Szlovákiából érkezett papok, nővérek teljesítettek szolgálatot. Megtudtuk a szlovák ***Vladimír*** plébánostól, hogy a jelenlegi közösséget a magyar, német hadifoglyok, internáltak, száműzöttek leszármazottjai alkotják, de vannak köztük a katolikus hitre áttért kazahok is, akik részben a madjari törzsből származnak. A hívek között még egy magyar cigánycsaládról is tud az atya.

2. Karabas, a politikai rabok vasúti „kikötője"

Szak István lágerkrónikájából megtudjuk, hogy a Karaganditól 40 kmre lévő sztyeppén, a KarLag címére érkező rabszállító szerelvények („sztolipin"-vagonok) központi vasúti kikötője *Karabas* állomás volt. Itt építették fel Kazahföld központi gyűjtőtáborát, innen vitték ki a rabokat a Karlag mintegy 24 börtönlágerébe. A *„gyűjtőtábor két részből állott. Egyik*

a karantén, vagyis az egészségügyi vesztegzár zónája, a másik pedig a közös zóna, több, egymástól szögesdrót kerítéssel elkülönített abrakokkal. (…) Itt már nem volt az a szigorú bezártság, mint a börtönben. Bármikor kint lehetett járkálni az udvaron, csak a szögesdrót közelébe tilos volt menni. (…) A gyűjtőtáborban hat lakóbarakk volt. A kerítés miatt az egyik barakkból a másikba nem volt átjárás. Csak a börtönőrök, a lágeri funkcionáriusok, no meg az alvilági zsiványok közlekedhettek szabadon. A vagányok /oroszul blattnoj-ok/ voltak a legnagyobb urak a gyűjtőtáborban. (…) A 6-os számú barakk egyik felében minden nemzetiségből származó nők voltak. A férfi rabok is a világ minden tájáról verődtek össze: kínai, japán, koreai, mongol, tatár, török, örmény, csecsen, grúz, azerbajdzsán, türkmén, tadzsik, kirgiz, üzbég, kazah volt ott, azonkívül Európából is sokan, még spanyol, angol, görög is akadt, nem tekintve a kelet-európai népek fiait, vagy a balti államokból származókat. Több eddig ismeretlen magyarok is találkoztunk, akik már hónapokkal előbb itt voltak, és várták az elszállítást valamelyik lágerbe. (…) Itt nagyon sok magyar és német hadifogollyal találkoztunk, akiket kisebb lágeri lopásokért vagy munkamegtagadásért ítéltek el 10-15-20 vagy akár 25 évre. (…) 1947. december 22-én olvasták a nevemet etapra. Gondolkodás nélkül jelentkeztem. Talán valami gazdasági lágerbe kerülök, és ott majd csak jobban hozzá lehet jutni valami élelemhez. Itt a havas, kopár lágerudvaron semmi kilátás arra, hogy valamit lehessen szerezni."[51]

Szolzsenyicin a „szigetvilág kikötői" közt említi meg Karabast. *„A Karaganda közelben fekvő karabaszi továbbító lágeron*[52]*, melynek neve fogalommá vált, félmillió ember ment át néhány éven belül.*"[53] *„Karabaszból Szpasszkba hosszú időn át rendszeresen indítottak fogolymeneteket. A távolság csak 30-40 kilométer, de egy nap alatt kell megtenni, egyszerre ezer emberrel, akik közül sokan még állni is alig bírnak. (…) Ezért a menetoszlopot nemcsak géppisztolyosok viszik – azok is ott vannak persze, ötven méternyire a menettől – hanem fegyvertelen, de bottal felszerelt katonák is, szorosan a foglyok mögött. A lemaradókat verik (mint azt már Sztálin elvtárs előre megmondta), ütik-verik – azok pedig akkor is mennek, ha már jártányi erejük sincs – s csodálatosképpen sokan célhoz is érnek!*[54]

Karabasban „leigazolt" férfi és női rabokat innen az ITL-lágerrészlegeknek számított *Karaganda/Rudnyiki* (137 magyar elítéltről van adatunk), *Szpasszk* (53 fő), *Dolinka* (5 fő), *Akmolinszk* (3 fő), Zsezkazgan/Dzsezgazgan/ Rudnyik, Saran/Szaransztroj /a szaranszki központ 1., 2., 6-os lágere, Ekibastuz/Ekibasztuz, Kingir, Zhezdy/*Dzsezsdi*/Diserdi, Temirtau /3/ Temir-

Tau/Tartau, Balkhash/Balhas, *Alma-Ata* (3 fő), Aktas, Dubovka, *Burma*, Bajkonur, Piket stb.

A Kazahföldre hurcolt 1924-28-as születésű mozgósított leventék közül a 8 évre elítélt ***Brunáczki Pál*** (Füzér, 1925-) 1946 után érkezett Karabasba: *„… nem állomás volt, csak megálló. Úgy potyogtunk ki a vagonból, mint a fagyos krumpli. Úgy megvoltunk dagadva, hogy saját magunkra nem ismertünk rá…"*

6.) Magyarországi és kárpátaljai lelkipásztorok

A Gulágra elhurcolt és megtorlásban részesült magyarországi és az elszakított területek római katolikus, görögkatolikus, református és evangélikus lelkipásztorok, illetve más felekezetek képviselői a GULÁG-lágerrendszerében tudtak egymásról, összehangoltan „lélekmentő missziós munkát" végeztek a rabok körében. Valamennyi börtönlágerben, ahol megfordultak, a kárpátaljai katolikus és református papokkal kiválóan működtették az ökumenizmust. Az embertelen körülmények közepette is Isten igéjét bátran hirdette ***Olofsson Placid***, ***Mészáros Tibor, Harangozó Ferenc*** római katolikus atyák, ***dr. Böröcz Sándor*** körmendi evangélikus lelkész és mások.

Harangozó Ferenc[55] atya egy ideig a 7. sz. karagandi börtönlágerben ismerkedett meg ***Chira Sándor*** teológiai tanárral, a munkácsi görögkatolikus egyházmegye titokban felszentelt püspökével. Innen elkerült a Bajkál-tó vidéki 32-es Ozerlagba, ahol a fadöntőbrigádban együtt dolgozott ***Bacsinszky Gyula*** görögkatolikus rahói esperessel, ***Lozán Bazil Polikárp*** (1908–1972) görögkatolikus bazilita szerzetessel, az ungvári születésű ***Bártfay Kálmán*** nagyszőlősi római katolikus plébánossal, ***Sörös János*** munkácsi római katolikus esperessel. ***Harcsár János*** kassai római katolikus papon kívül más népek képviseletében litván, lengyel papok is ebben a táborban végeztek kényszermunkát. Harangozó atya elmondásából tudjuk, hogy Ungvárról kapott kis kehellyel misézett. Titokban paptársaival gyóntatott és áldoztatott is. Erre így emlékszik: *„munkába menet mellém állt, aki gyónni akart. Az áldoztatás is így történt. Menet közben az áldozó kezébe adtam egy kis kenyeret, ő magába mélyedt, nagyon megható volt. (…) a fogságban töltött évek megerősítettek abban, hogy lehet bízni az emberekben. Jó ember minden fajtában van, arany is, de mindenütt van salak is."*[56] Az idősebb papokat sem kímélte meg a halál. Mások mellett ***Pásztor Ferenc*** beregszászi római katolikus plébános vikárius az Ozerlágban halt meg. ***Járosi Andort***

(Sándorfalva, 1897-1944, Magnyitogorszk) az erdélyi evangélikus lelkész, teológiai tanár, író. több mint 200 társával együtt internálták a Szovjetunióba, Magnyitogorszkban végelgyengülésben visszaadta teremtőjének a lelkét.

Kárpátalján a „szovjet társadalom ellensége" vádjával 25 évre elítélt római katolikus papok közül – ***Hudra Lajos*** beregszászi segédlelkész, ***Horváth Ágoston*** dolhai plébános, ***Plachinger Pál*** ungvári lelkipásztor, ***Lőrincz István*** őrdarmai plébános és **Heveli Antal** aknaszlatinai plébános – a karagandi börtönlágerben töltötték le büntetésüket. Az akkor 22 éves **Hudra Lajos** fiatal papot előbb halálra ítélték, majd később „enyhítésképpen" a büntetést 25 év kényszermunkára változtatták. Büntetését Karagandiban és Vorkután töltötte. Egy későbbi visszaemlékezéséből: *„A lágerben dolgozni kellett. Aki nem csinált marhaságot, nem ment fejjel a falnak, az csak eltengődött valahogy. Lakásokat építettünk (…) Mindennap misézhettem. Az ostyát kaptuk, a bort meg csináltuk. Küldtek mazsolát, abból csináltuk a bort. Rendesen gyóntattunk mindenkit, aki akart. Az ünnepekről mindig megemlékeztünk. Amikor munkánkért már fizetést is kaptunk, voltak, akik ittak, lezüllöttek. Amikor a lágert szétoszlatták, csak a komolyabb bűnösöket tartották benn. A politikai foglyok kiköltözhettek a faluba. Két nagy veszély jelent meg: az ital és a nők. A kárpátaljai magyarokat meg a ruszinokat mi, papok, nagyon szépen kézben tartottuk. Mondtuk nekik: »Fiúk! Most ez a két veszély fenyeget benneteket. Ha eddig kitartottatok, most vigyázzatok, mert tönkre mehettek.« Sikerült is őket visszatartani."*[57] 1956. július 2-án tért haza. **Horváth Ágoston az** 1954-es kingiri rablázadást is túlélte: *„Nálunk a lágerben (Kingirben) is 42 napig tartott De letiporták Szent Péter és Pál éjszakáján (1954. jún. 29-én) éjjel kettőkor megnyíltak a lágerkapuk, jöttek a tankok, lőttek és az egész lágert összetaposták… Vagy 500 halott volt. Az egyik katolikus papunk is ekkor halt meg."* Büntetésének letöltése után 1956 nyarán hazakerült. A 25 évre elítélt ***Plackingher Pál*** Sztálin halála után, 1953 augusztusában szabadult. Egy ideig Ungváron tevékenykedett. Mivel nem támogatta a *„békepapi mozgalmat",* a letartóztatás elől 1961-ben újra menekülnie kelett. Ismét Kazahsztánban keresett magának menedéket, ahol Karaganda városban és környékén a németajkúak lelkipásztori ellátását vállalta magára. Munka volt bőven. Jöttek – Kazahsztánon kívül – Taskentből, Dusanbéból, Novoszibirszkből, hogy megkeresztelkedjenek, egyházi esküvőt köthessenek, szentgyónásban, szentáldozásban részesülhessenek. 1964-ben másodszor is hazatért a száműze-

tésből. ***Lőrincz István*** plébános 10 év rabság után, 64 évesen szabadult Karagandiból. Itt raboskodott ***Heveli Antal*** (Kaplony, 1916-Szolyva, 1999) aknaszlatinai plébános is, aki amnesztiával szabadult.

A kényszermunkára elítélt több mint 120 görögkatolikus pap közül többen Kazahsztánból sem tértek haza, egyesek tragikus körülmények közepette vesztették életüket. A mártírhalált halt ***Duliskovics Viktor*** túrjaremetei görögkatolikus parochust 25 évre elítélték, a Kingirben 1954. június 26-án kitört, az életkörülmények javítását követelő rablázadás idején haslövést kapott.[58] ***Mereszti Gyula*** görögkatolikus bazilita szerzetest 1951-ben Karagandi spec. politikai táborban látták utoljára, a továbbiakban sorsa ismeretlen. ***Mózer Mihály*** tiszakirvai görögkatolikus parochust a lágerben végzett pasztorizációjáért 1955. február 25-én „eltették láb alól" – letaszították egy magas építőállványról. Szörnyethalt. ***Thegze Miklós*** Zsukó parochusát *Szpasszkban* halára dolgoztatták, 1953. március 21-én ismeretlen körülmények közt meghalt. ***Zseltvay Fedor*** taracközi (tereszvai) görögkatolikus ismeretlen helyen nyugszik Karagandi környékén.

A kárpátaljai református lelkészek közül ***Asszonyi István*** forgolányi lelkipásztort 1949. március 20-án 25 évre ítélték és Dzsezkazgan börtönlágerében raboskodott. 1956 áprilisában szabadult.[59] Itt raboskodott a 25 évre elítélt ***Pázsit József*** munkácsi lelkipásztor, a Sztálin halála után meghirdetett amnesztia idején, 1956. június 20-án térhetett haza a fogságból és Magyarországon telepedett le. ***Vass József*** técsői lelkipásztor 25 évből hat évet raboskodott Karagandiban és Petropavlovszkban.1956-ban perét újratárgyalták. Felmentették a koholt vádak alól. Hazajött a lágerből.[60]

A legendás sorsú ***Gulácsy Lajos*** egykori református püspök a szomszédos *Dzsezkazganban* hét évig fogyasztotta a rabok kenyerét. 1956. május 15-én jött haza.

Emlékiratában a lágeri ökumenizmusról a következőket írta: *„A hét év alatt sok mindent tapasztaltam és láttam. Ott, ahol több mint nyolcvan nemzetiség és szinte a világ minden egyházából valók voltak összezárva, az emberek nagyon is egymásra voltak utalva a halál árnyékának völgyében. Akiben csak egy parányi istenfélelem volt, az a másik emberben sorstársat, vándortársat, embert látott. Ez az összetartozás segített átvészelni a nehéz időket. (…) Az ünnepeket közösen tartottuk. 1954 húsvétján elbújva a láger területén egy vályogvető gödörben úrvacsoráztunk közösen református, római katolikus, görögkatolikus, baptista és pravoszláv testvérekkel. Kenyerünk volt, bor helyett vizet használtunk. Hittük a feltámadást. A lehetőség szerint igyekeztünk sokszor találkozni. A gyakorlat az*

volt, hogy minden alkalommal más és más tartott egy beszámolót, tanítást. Visszaemlékszem egy zsidó rabbira, milyen különösen jó magyarázatát adta Mózes könyveinek. Egy görögkatolikus lelkész Máriáról tartott előadást, azóta jobban értem, mit jelent a Mária-tisztelet: Isten eszközévé lenni. Nem szabad elfogultnak lenni. Mi, reformátusok nem imádjuk, de jobban tisztelhetnénk."[61]

A hazatért túlélők közül számosan megírták emlékiratukat, illetve szenvedéstörténetüket.[62]

6.) Dolinka: a KarLag közigazgatási központjában

Harminc kilométerre Karaganditól dél-nyugat irányban felkerestük a *Serubajnura* folyó menti *Dolinkát.* A Volga menti németek 1909-ben alapították, majd a sztálini megtorlás idejében örökös száműzetésre idehurcolt ukrán, litván, fehérorosz, német családok, politikai elítéltek jelentősen gyarapították a lakosságát, napjainkban közel ötezren élnek itt.

KarLag néven a rabok itt építették fel a szovjet GULÁG-táborok egyik legnagyobb börtönláger-hálózatának irányítóközpontját, amely 1930-1959 között működött. Kazahsztán függetlenségének elnyerése után a település központjában található adminisztratív központ épületét teljesen felújították, és 2001-ben nyitották meg a kommunista diktatúra áldozatainak emlékére a *KARLAG Politikai repressziók/megtorlások múzeumát* (КАРЛАГ, Музей памяти политических репрессий (поселок Долинка, Казахстан).

Bajnova Szvetlana Klimentyevna múzeumigazgatónő és munkatársai kalauzolásában megismerkedtünk a KarLag történetével, a javító-munkatábor rabjainak hétköznapi életével, megmutatták a kihallgató és a kivégző termet is. Összeségében több mint 160 négyzetméternyi területből 78 négyzetméternyi termekben helyezték el a kiállítási anyagokat. Gyakran rendeznek tudományos tanácskozásokat, emlékkonferenciákat és különböző tematikus kiállításokat is.

Dolinka külterületén, a KarLag főigazgatósága épületétől néhány kilométerre található az *„Anyácska temető",* amely a szabadtéri emlékmúzeum együttes részét képezi. Döbbenten hallgattuk, hogy az 1930-1940-es években a börtönlágerhez tartozó szülészet és a bölcsőde szomszédságában temették el a gyerekeket és a végelgyengülésben elhunyt anyjukat, akik a KarLag foglyai voltak. Legtöbben szülés közben haltak meg, illetve a későbbiekben éh- és fagyhalál, járványos betegség végzett velük.[63] A rabnőket általában a tábor őrei és a köztörvényes rabok ejtették teherbe.

Dolinka, a KARLAG Politikai represszió/megtorlások múzeum előtt.

Balról jobbra: Dupka György, Fuchs Andrea, Schmidt Antal, Halmai Keve Kund, Varga László, dr. Muszabekova Róza irodalomtörténész, Szári Norbert Gergely, dr. Arajlim Muszagalijeva történészprofesszor, dr. Szandibajev Ulbolszin filozófus, Dmitrienko Anna, dr. Szilágyi Péter Ferenc, Yazhyan Teréziya, Walterné Müller Judit, Magasi Ágnes, Horváth Adrien, Rozsnyai Ilona, Dr. Máthé Áron, Matkovits Réka Aléna, Matkovits-Kretz Eleonóra, Csornay Boldizsár László, Árvai Attila, Molnár József.

7. „ALZSIR" – A HAZAÁRULÓK FELESÉGEINEK AKMOLINSZKI LÁGERE

A kazah fővárostól kb. 36-40 km-re, a R-2. számú Nur-Szultan-Korgolzsin útvonalon felkerestük *Akmolát* (korábbi elnevezései: *„m-26-os munkástelepülés",* 2007-ig *Malinovka*). Az egykori kazah aul legfontosabb látnivalói a római katolikus templom, a 30-50-es években megtorlásban részesült áldozatok emlékfasora, továbbá az ALZSIR Emlékmúzeum Komplexum, emlékművek.

Az utóbbi intézmény otthont adott az „ALZSIR"[64] Hazaárulók feleségeinek Akmolinszki láger történetét bemutató kiállításnak[65]. Az Emlékmúzeum Komplexum ***Nazarbajev*** államfő kezdeményezésének köszönhetően, a

70 évvel elindított politikai megtorlások áldozatainak emlékére, ***Sz. Zs. Narinov*** kiváló építész tervei alapján valósult meg és 2007. május 31-én megnyitották. A múzeumi építmények közül kimagaslik a sztálini politikai megtorlást jelképező *„Élet-halál kapuja”,* mögötte látható a „Sztálini rabszállító vagon”, a különböző országok kazahsztáni nagykövetségei által állított emlékjelek sétánya, a végelgyengülést ábrázoló férfi műalkotás, a reménykedő nőt ábrázoló szobor, a kazahsztáni 11 GULÁG-főtábor sematikus térképét ábrázoló emlékfal, a rabnők barakkja, az „Alas”-park a rabnők által telepített gyümölcsöskert 1,5 ha területén, 7 200 eddig ismert rabnő nevét (köztük 7 magyarét is) megörökítő fekete márvány-emlékfal.[66]

A komplexum epicentrumában egy hatalmas kónusz alakú, ablaktalan, de a kupola felülről megvilágított épületegységében rendezték be a múzeumot, amely a leírás szerint az emberi szenvedés titkait őrző dobozra is emlékeztet. Az épület első szintjén az Alas teremben Kazahsztán szovjet korszakát megjelenítő kiállítási anyagok sorakoznak. A második szinten az ALZSIR-teremben az akmolinszki láger történetével ismerkedhetünk meg. Összeségében 1 millió háromszázezer Kazahsztánba deportált (német, türk, koreai, lengyel, csecsen, krími tatár) népcsoportnak állítottak emléket, akinek egy része végül is ebben az országban telepedett le. A tabló-sorozat az 1986. december 16-ai almati kazah diákok, fiatal munkások demokratikus jogokat követelő békés felvonulásának eseményeit is megörökíti, amelyet a Kreml urai vérbefojtottak. A krónika szerint a nacionalista megmozdulásnak minősített eseménynek számos halottja, sebesültje volt. Ezenkívül 90 főt letartóztattak és elítéltek, az ifjúság egyik szószólóját a 19 éves **K. Riszkulbekovot** halálra ítélték és kivégezték.

Az „ALZSIR” a Hazaárulók Feleségeinek Akmolinszki 17. sz. láger történetét 1990-1991-ben **Szuraganova Zubajda Kobijevna** kazah kutató-történész dolgozta fel. Malinovkán többek között találkozott a még élő politikai foglyokkal, hozzátartozóikkal, a lágerbörtön egykori őreivel, akikkel interjúkat is készített.[67]A múzeumban több ALZSIR-t orosz nyelven bemutató helytörténeti kiadványt is kaptam. Ezek közül megdöbbentő történeteket olvastam az ALZSIR-túlélők visszaemlékezéseit és más publikációkat tartalmazó gyűjteményben.[68]

***

Magyarország most a 12. ország sorába került, hogy részvételünkkel a magyar áldozatok tiszteletére emlékművet avattunk***. Dr. Baranyi András*** kazahsztáni magyar nagykövet az előttünk itt járt **Menczer Erzsébet** (édes-

apja, édesanyja a térség lágeriben raboskodott) kezdeményezésére, a Gulág Emlékbizottság támogatásával került megvalósításra.

A kazah helyhatóság egy hét alatt megadta az engedélyt, ilyen gesztusról eddig nem tudunk. A leleplezett emlékmű felirata: *„A kommunista diktatúra éveiben az Alzsir-ba és más kazahsztáni lágerekbe hurcolt magyar politikai foglyok és kényszermunkások emlékére. Magyarország Nagykövetsége, Asztana, 2017. VII. 3."*

Az emlékműavatással kapcsolatosan a későbbiekben így nyilatkozott: *„Büszkeséggel tölt el, hogy bár nem hirdetjük, mégis aki Magyarországról Asztanába utazik, általában ellátogat az emlékműhöz is."*[69] – mondta ***dr. Baranyi András*** Magyarország Nur-Szultan-i nagykövete.

A kazah államban már húsz éve minden év májusában megemlékezést tartanak az érintett országok nagykövetségeinek bevonásával, engedélyezi az emlékjelek felállítását is. Legutóbb *Zsezkazganban* egy volt Gulág tábor helyszínén a SZÓRAKÉSZ (Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete) egy magyar nyelvű emlékművet avatott.

A zsezkazgani lágerben raboskodott többek között **Szolzsenyicin** és **Menczer Gusztáv** (SZÓRAKÉSZ megalapítója) is. Utóbbi gyermekei, nevezetesen **Menczer Erzsébet** (a SZÓRAKÉSZ elnöke), **Menczer Gusztáv** és unokája is fejet hajtott az ide elhurcoltak emléke előtt.

ALMATIBAN

Nur-Szultánból belső kazah repülőgépjáraton jutottunk el Almatiba és az azonos nevű Hotel Almatiban szálltunk meg. ***Blaumann Ferenc*** főkonzul és felesége, ***Amler Terézia*** vendégszeretetében részesültünk, a városnézés során többek között jártunk a Köztársaság téren, a Hagyományos Hangszerek Múzeumában, sőt a zöldpiacra is eljutottunk megcsodálni a középázsiai árusokat és az egzotikus portékáikat.

A főkonzul az almati 40. sz. GUPVI-láger hadifogolytemetőbe történő látogatásunkat is megszervezte, kísérőt biztosított ***Muhammed Zsylgedinov*** vezető szakértő, elnöki archívum munkatársa személyében. Az ő kalauzolásával kerestük fel a térség egyetlen eredeti formájában fennmaradt rabtemetőjét, ahol német, japán, magyar és civil internáltak sírjai katonás rendben követik egymást.

A kazah főlevéltáros elmondása szerint 1946-1949 között a 40. sz. hadifogolytábor rabjait a városi építkezéseken halálra dolgoztatták. Mukhammed barátunk, közel száz oldalnyi levéltárból származó listát adott át nekünk, amelyek a GUPVI-lágerekben elhunytak névsorát, temetők hely-

rajzát tartalmazza. Külön összefoglaló tanulmányt készített főleg a német hadifoglyokról, köztük a magyarokról is.

Az Almati (Alma-Ata) 40. sz. GUPVI-főtábornak 1946. június 1-jei állapot szerint 5 954 lakója volt.[70] Struktúrája 1947. január 1-ig 10 lágerrészleggel és 1 lágerkórházzal bővült. Ezekben összesen 8096 főt tartottak fogva, ebből 669 internált személy volt.

1949. január 1-jére a Kazah SZKSZ OPVI MVD főparancsnokságához tartozó 1. számú lágerében már csak 362 német hadifogoly katona tartózkodott, a többieket repatriálták. A 40. főtábor parancsnoka ***Bodalev*** alezredes, az operatív ügyek helyettese ***Bajmurzin*** kapitány, a termelési ügyek helyettese ***Filatov*** őrnagy, a politikai ügyek helyettese ***Tokár*** kapitány volt. A jelzett időszakban főleg német és japán hadifoglyok tartózkodtak. Az eltemetettek számáról nincs adatunk.

***

A délutáni órákban a „Wiedergeburt" Német Kör almati székházában a szervezet vezetőjével **Kornyejeva Szvetlana** asszonnyal találkoztunk, aki az itt élő németek kulturális tevékenységéről, a német nyelv oktatásának fontosságáról, a német színházról és egyéb a németek érdekvédelmét szolgáló projektről részletesen beszámolt.

A zsúfolt programmal telített napot a szálláshelyünkön **Blaumann Ferenc** főkonzul társaságában búcsúesttel zártuk, aki lelkesen üdvözölte az emlékhelyeket felkereső csoportunkat.

A meghívott vendégként mutatta be a kazahsztáni magyarok markáns képviselőjét, a kárpátaljai származású földinket, ***Dr. Papp Sándort,*** aki évek óta az Almati Magyar Kulturális Központ elnöke. Megjegyzem, a korábbi elnököt, a beregszászi származású ***Leskó Lászlót*** még a rendszerváltás előtti időkből volt szerencsém megismerni. Társaival 1990-ben Alma-Atában létrehozták kulturális szervezetüket. Mint ismeretes, Kazahföldön is 1992-ben legálissá vált a katolikus egyház helyzete, ennek következtében a németekkel és a lengyelekkel összefogva, részt vállaltak a helyi római katolikus egyházközség felvirágoztatásában, hitéleti programjainak megvalósításában. Az 1995-től működő magyar egyesület tagsága főleg kárpátaljai magyarok, akik Kazakisztánban élnek és dolgoznak, illetve ezt a gazdaságilag dinamikusan fejlődő országot választották hazájuknak, soraikban anyaországiak is vannak (ápolják a magyar hagyományokat, a magyar nyelv fakultatív oktatásával is foglalkoznak, megemlékezéseket tartanak a GULÁG-GUPVI emlékhelyeken, a magyar emlékje-

leknél stb.). Elnökük, Papp Sándor Nagyszőlősön született (nagyapja, ***Papp Gergely*** gör. kat. esperes volt, majd kivándorolt és az USA-ban hunyt el). A nyolcvanadik évéhez közeledő Sándor bátyánk érzelmileg mégis Beregdédához kötődik, hiszen gyerekkorát itt töltötte, testvérei és rokonai is itt élnek. Évente egyszer hazalátogat. Lenyűgöző az életpályája. A műszaki, gépészeti pályán indult el, ezen a területen műszaki mérnöki diplomát, majd tudományos címeket szerzett. Büszkén említette, hogy ***Nurszultan Abisuli Nazarbajevnek***, Kazakisztán elnökének egyik tanácsadója, az elnök mellett működő nemzetiségi tanács tagja, és nemrég a gépipar fejlesztésében elért feltalálói és novátori tevékenységének eredményeit figyelembe véve, a Kazakisztáni Tudományos Akadémia megbecsült tagja lett. Elismert vállalkozó is, épületgépészeti termékeket előállító Kelet cégcsoportja hatalmas forgalmat bonyolít le, amely teljesen családi vállalkozásban van, már unokáit is bevonta a vállalat életébe.

Torokszorító élményként mesélte, hogy az országot járva, gyakran találkozott egykori hadifoglyokkal, politikai elítéltekkel, azok leszármazottjaival, akik Kazahsztánban örökre itt ragadtak.

Barátainktól búcsút véve, mi is úgy éreztük, hogy emlékeink tárháza újabb szenvedéstörténetekkel és ismeretekkel bővült, amely végig kíséri földi életünket, mert belénk ivódott a komisz arculatú ázsiai tájak páratlan vendégszeretete és a mesésen szép keleti építészet valamelyest ellensúlyozta a szomorú apropójú utazást.

JEGYZETEK:

[1] 2019. március 20-án a kazak parlament egyhangúlag úgy határozott, hogy a város a lemondott államelnök, ***Nurszultan Nazarbajev*** tiszteletére a *Nur-Sultan* nevet vegye fel.

[2] **Nurszultan Abisuli Nazarbajev** (Csemolgan, 1940. július 6.) 2019. március 19-én lemondását jelentette be Kazahsztán történetének mindeddig egyetlen elnöke, aki a tisztséget 28 éven át, 1991. december 16.-2019. március 20. között töltötte be. A 79 éves politikus megtartotta pártelnöki tisztségét a kormányzó Nur Otan pártban, és továbbra is a biztonsági tanács elnöke marad, (utóbbit törvény írja elő). Szintén a törvény értelmében élete végéig a Nemzet Vezetője (Елбасы) is marad, ami számára széles jogköröket biztosít. 2019. március 20-tól **Kaszim-Zsomart Tokajev** (Almati, 1953. május 17.) Kazahsztán új, megválasztott elnöke. Megbízása 5 évre szól.

[3] Magyarország Nagykövetsége, Asztana. Kétoldalú kapcsolatok: Kazahsztán.
Tárolt változat: https://asztana.mfa.gov.hu/page/ketoldalu-kapcsolatok-kazahsztan (2019. augusztus 11.)

[4] dr. Baranyi András 2015-2019-ben Magyarország nagykövete Kazahsztánban, Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban. 2019-től Külgazdasági és Külügyminisztérium Keleti kapcsolatok fejlesztéséért felelős helyettes államtitkár.

[5] *Немцы Казахстана…* 8 old.
[6] *Немцы Казахстана…* 11 old.
[7] *Немцы Казахстана…* 21 old.
[8] Dupka György: A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján /1910-től napjainkig/. In: Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Szerkesztette: Kovacsik József. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1994. 171. old.
[9] Frank Miklós: *Magyarok Kazahsztánban. Életünk,* 2002. május. 5. old. Tárolt változat: *http://www.magyar-misszio.de/eletunk/2002maj.pdf,* (2019. augusztus 11.)
[10] *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban.* Dokumentumok (1941-1953). Főszerkesztő: Varga Éva Mária. Moszkva-Budapest, ROSSZPEN-MKTTK, 2006. 368. old. A továbbiakban: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* Megjegyzendő: a Német Kör kutatócsoportja által felkeresett Grozniji területen 1 787 (ebből 291 internált, köztük 93 férfi, 198 nő), Baskír ASZSZK-ban 933 (ebből 528 internált, köztük 231 férfi, 297 nő), a Tatár ASZSZK-ban 1 591, Ukrán SZSZK-ban 67 595 (ebből 13 983 internált, köztük 8 418 férfi, 5 565 nő), az Azerbajdzsáni SZSZK-ban 3 977, az Örmény SZSZK-ban 2 040, a Grúz SZSZK-ban 6 853 (ebből 1 452 internált, köztük 1188 férfi, 264 nő), a Kazah SZSZK-ban 1 677 (ebből 1 internált férfi), az Üzbég SZSZK-ban 5 magyar hadifoglyot vettek 1947. április 1-jén nyilvántartásba.
[11] *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban...* 240. old.
[12] Mihejeva, L. V.: *Idegen hadifoglyok és internáltak Közép-Kazahsztánban a XX. században (1941-1950 között),* a kandidátusi disszertáció szerzői absztrakja: 07.00.02. – Karagandi, 2007. 30. old.
[13] Bekmahabetov, R. K.: *Hadifoglyok Kazahsztán területén.* Kosztanaj: a kazah köztársaság belügyminisztériumának Kosztanaji Akadémiája, 2014. 166. old.
[14] Altajev, A.S., Zsanguttin, B.O.: *GUPVI: hadifoglyok és internáltak Kazahsztán területén (1939-1951)*: segédkönyv 3 r.-ben – Almati: Abaj Kazah Nemzeti Pedagógiai Egyetem 2006. - 1. r. - 104 old; Altajev, A. S. *A második világháború történelmének aktuális problémái // „Mi a győzelmet közel hoztuk, ahogy tudtuk"*: a Győzelem 60. évfordulója tiszteletére rendezett tudományos-gyakorlati konferencia anyaga. Almata: Abaj KazNPE, 2005. – 14-18. old.
[15] Zsangutin, B.O. *GUPVI: hadifoglyok és internáltak Kazahsztán területén (1941-1951).* Haza történelme. – 2008. – 2. sz. 107-114. old.
[16] Dulatbekov, Nurdan O. *Vengerszkije vojennoplennije v karagandinszkij oblasztyi /* Magyar hadifoglyok a Karagandai területen., Karaganda: RIO „Bolasak-Baszpa" 2013. 248 old. A továbbiakban: *Dulatbekov...*
[17] Гл. ред. Абдулин А. *Караганда. Карагандинская область: Энциклопедия.* — иллюстрированное. — Алма-Ата: Атамура, 2008.
[18] Dulatbekov… 83-87. old.
[19] Dulatbekov… 83-87. old.
[20] Dulatbekov… 93-95. old.
[21] Baranyai Béla – Budapest: *A pesti utcáról szovjet fogságba.* In: HH 1993/1.
[22] Dulatbekov… 88. old.
[23] Dulatbekov… 90-93. old.
[24] Dulatbekov… 89-90. old.
[25] *Dulatbekov...97. old.*
[26] *Dulatbekov...95-96. old.*
[27] Dulatbekov… 88-89. old.
[28] Dulatbekov… 87-88. old.
[29] Dulatbekov… 90. old.
[30] Dulatbekov… 96-97. old

[31] Dulatbekov… 90. old.
[32] Dulatbekov… 97. old.
[33] Dulatbekov… 97. old.
[34] https://moly.hu/konyvek/sara-sandor-nehezsorsuak
[35] Menczer Gusztáv fiának, aki 2019 folyamán felkereste a Kazahföld börtön lágeréinek emlékhelyeit - facebook-bejegyzése szerint: „Szpasszkban, ami egy közbülső állomás volt, 8 hónapot töltöttek el a szüleink. Innen vitték tovább őket Szibériába, Vorkutára és más helyekre."
[36] keszeghy: *3500 nap - A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népirtásának színtere. http://www.papiruszportal.hu/site/index.php?f=2&p=6&n=1773* (2019. augusztus 23.)
[37] *https://hu.wikipedia.org/wiki/Menczer_Gusztáv_(politikai_fogoly)*
[38] Menczer Gusztáv. *A Gulág rabtelepei, A bolsevizmus népirtásának színtere.* Századvég Kiadó, Budapest, 2007, 159. old., lásd még a 108. old.
[39] Stark Tamás: *Magyar civilek elhurcolás a Szovjetunióba.* - Végső István: *„A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve Kiskunhalason,"* Pásztortűz Kulturális és Hagyományápoló Egyesület, Kiskunhalas, 2017. 24. old.
[40] Botos János: Magyar zsidók szovjet lágerekben 1939-1956. Jakab és Komor tér 5. Egyesület, 2018.
[41] Dupka György: *Kárpátaljai magyar Gulág-lexikon. Lefejezett értelmiség 1944-1959.* KMK 95, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1999.
[42] Rózsás János: *Gulág Lexikon.* Püski, Budapest, 2000. 415. old., Rózsás János *Gulág Lexikon.* Rajnai Miklós közreadásában. A Magyar Műveltség Kincsestára, Nagykanizsa, 2008. 536 old. A továbbiakban Rózsás János 2000…
[43] ***Szák Iván*** mozgósított levente alig múlt 16 éves. Az ártatlan fiúra Szibériában letöltendő tíz évet oszt ki még Magyarországon „jóval a háború befejezése után" a szovjet katonai bíróság.
[44] Szák Iván: *A szenvedések országútján.* (Fogolynapló 1983) Hódmezővásárhelyi Művészetekért Közalapítvány. Hódmezővásárhely, 2006. 296.old.
[45] A sztálinizmus éveiben a kommunisták az ország keleti és északi körzeteibe deportáltak kb. kétmillió nem orosz nemzetiségű személyt: finneket, németeket, lengyeleket, észteket, litvánokat, letteket, csecseneket, ingusokat, balkárokat, karacsájokat, kalmüköket, görögöket, törököket, krimi tatárokat és nyugati ukránokat.
[46] II. (Nagy) Katalin porosz származású, távoli orosz felmenőkkel is rendelkező orosz cárnő uralkodása idején (1762) indult el a németek betelepítése.
[47] Morgómedve. Karaganda 1. rész.: *https://morgomedve.blog.hu/2013/01/13/karaganda_1_resz*, (2019.augusztus 10.)
[48] Fogságának történetét *Öt év a szögesdrót mögött* című könyvében írta le. Budapesten 1991-ben könyvalakban is megjelent.
[49] Bendász Dániel-Bendász István: *Helytállás és tanúságtétel.* A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria Ecriture, Ungvár-Budapest, 1994.
[50] Riskó Mariann: *Chira Sándor hitvalló püspök vértanúságának üzenete.* I.–II. rész. *Új Hajtás,* a Kárpátaljai Római Katolikus Egyház lapja, 2017. 4-5. szám, XXII évfolyam.
[51] Szak István, 123-132. old.
[52] Szolzsenyicin, Alekszander: *A GULag szigetcsoport. 1918-1956. Új Idő,* Budapest, 1989. 481. old., Tárolt változat: *https://www.scribd.com/doc/241062650/150395726-Gulag-Szigetcsoport-Szolzsenyicin-*
[53] Szolzsenyicin lábjegyzete: Karabasz talán minden más továbbítónál jobban megérdemelte volna, hogy múzeummá tegyék, de sajnos, már nincs meg: egy vasbeton-készítményeket gyártó üzem van a helyén.
[54] Szolzsenyicin, Alekszander: *A GULag…* 520. old.
[55] Harangozó Ferenc (1908) Csendlakon r.k. esperes-plébános. 1948. március 11-én Szombathelyen a nyílt utcán tartóztatta le (rabolta el) a titkosrendőrség. 1948. december 10-én a

szovjet katonai törvényszék először halálra, majd 25 évi szibériai kényszermunkára ítélte őt és néhány társát, volt diákjait, akik részt vettek több száz menekültnek a határon való átsegítésében.

[56] Harangozó Ferenc: *A csendlaki parókiától a szibériai hómezőkig.* Kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Összeállította Gyürki László. Martinus Kiadó, Szombathely, 2012., *https://www.martinuskiado.hu/misc/products/1351-a_csendlaki_parokiatol_a_sziberiai_homezokig.pdf*

[57] Személyes visszaemlékezéséből, Hetényi 1996: 253-254. A Szatmári Egyházmegye Jubileumi Sematizmusa. Kiadja a Szatmári Római Katolikus Püspökség. Összeállította: Ilyés Csaba. Szatmárnémeti, 2006. – 331. old.

[58] A kengiri eseményekről, okairól, a mintegy 700 meggyilkolt és sebesült áldozatról igen részletesen szól A. Szolzsenyicin GULÁG-szigetcsoport című közismert könyve / V.12.fejezet: Kengir negyven napja/).

[59] Fodor Gusztáv: *A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában.* A kommunizmus áldozatai – 2015. 170-197. old. *http://kmf.uz.ua/wp-content/uploads/2017/01/A-kommunizmus-áldozatai-2015.pdf*, *Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991.* Összeállította: dr. Dupka György. Tiszabökényi r. kat. templom állandó kiállítása. Katalógus. 17-18. tabló.

[60] Fodor Gusztáv: A kárpátaljai református egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. i.m. 170-197. old.

[61] *Mélységből a magasba.* Bizonyságtétel az elmúlt időkről. Gulácsy Lajos önéletírása. Szerkesztette és a kiadásért felel: Szántó János. Kiadja a Kárpátaljai Református Egyház sajtóosztálya, év nélkül. Mélységből a magasba. Egy önéletrajz: Gulácsy Lajos. Magyar Elektronikus Könyvtár, 2005, http://mek.oszk.hu/03500/03531

[62] Egyházüldözés Kárpátalján 1944-1991. Összeállította: Dupka György, Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2017. Tárolt változat: http://mek.oszk.hu/18100/18119/18119.pdf

[63] *Махаббат Енсебаева.* "Мамочкино кладбище": как хоронили детей репрессированных женщин. informburo.kz. (2017. szeptember 18.)

[64] Orosz elnevezése: Акмолинский лагерь жён изменников Родины (А. Л. Ж. И. Р.)

[65] A látogatás idején Tergembayev Samat Ilyasovich, a múzeum igazgatója. Honlap: *https://museum-alzhir.kz/en/contacts*, orosz nyelven: https://museum-alzhir.kz/ru/kontakty

[66]Lásd az Alzsirban raboskodó nők névsorát. *Узницы «АЛЖИРа»: Список женщин—заключённых Акмолинского и других отделений КарЛага* / Ассоциация жертв незаконных репрессий г. Астаны и Акмол. обл., Междунар. о-во «Мемориал»; Сост.: В. М. Гринёв, В. В. Горецкий и др. — М., Звенья, 2003. — 568 с., ил. (фот.).

[67]*Сураганова З. К. АЛЖИР как феномен «женской» несвободы в репрессированной памяти казахского народа* // Северо-Восточный гуманитарный вестник. — 2018. — № 5 (22). — С. 65 — 66. Lásd még: https://elibrary.ru/item.asp?id=32720803

[68] Malinovszkije vehi. Szbornyik publikacij i voszpominanyij. Podbor materialov – Drobot L. E. Malinovka- g. Asztana, 2003.

[69] Sitkei Levente: Gyökerek. Baranyi András a magyarok iránti rokonszenvről és a kazah felhőkarcolókról, Magyar Idők, 2018. július 24. *https://magyaridok.hu/lugas/gyokerek-3309578/*

[70] Dulatbekov… 96. old.

BOTLIK JÓZSEF

BARTHA MIKLÓS ÉS KÁRPÁTALJA

„A jog, kötelesség nélkül: kiváltság.
A kötelesség, jog nélkül: szolgaság."[1]
(Bartha Miklós: *Kazár földön* – Zárszó.)

A 19–20. század fordulójának legnagyobb hatású közírója, a kisborosnyói Bartha Miklós a nemzetét féltő és óvó politikus, a magyar szociográfiai irodalom első maradandó műve, a *Kazár földön* alkotója. Munkásságát méltatlanul feledték, feledtették, mellőzték, egyes korszakokban megbélyegezték, egész alakos szobrát Budapesten, a Városligetben a kommunista diktatúra kezdetén ledöntötték, és egy múzeumi raktárban várja újbóli felállítását s ünnepélyes felavatását. Összegyűjtött munkáit a halála után három évvel kezdődően, 1908 és 1913 között hat kötetben adták ki,[2] immár több mint egy évszázada. Ideje már nemzetünk e jeles alakjával szemben is elkövetett mulasztásainkat pótolni, és az életművéből tanulni, okulni. Dolgozatomban Bartha Miklós és Kárpátalja, illetve Egán Edével való kapcsolatát tárom fel.

Mielőtt elkezdeném, egy fontos pontosítást tennék: időközben ugyanis sikerült megállapítani Bartha Miklós pontos születési időpontját, amelyet több mint egy évszázada a lexikonok és a szakirodalom tévesen (1848. november 14.) közölnek.[3] A Csíkszeredai Levéltárban őrzött *„A Rugonfalvai ev. ref. egyház keresztelési, esketési és halott anyakönyve 1834 okt[óber] 10től"* (sic!) című vaskos kötet 1847. évi 22. bejegyzésében a következő olvasható: szülők Bartha Gergely és Sebesi Anna református vallásúak. Törvényes gyermekük, Miklós *1847. november 28-án* született. December 5-én keresztelték, keresztszülői Kováts Elek és Varga Katalin voltak.[4] Ugyancsak az előbbi születési időpont szerepel az egyházközség *„Család – fők"* című kötetében. Bartha Miklós helyi lakos – „Házszám: 112." – neve alatt közli a foglalkozását is: „újságíró", valamint a bejegyzés okát. „Elköltözés. Kolozsvárra 1879." [5]

Bartha Miklós fordulatokban gazdag életpályájának egyik fontos szakasza az Északkeleti-Felvidéken, azon belül a Kárpátalján[6] élő ruténség ügyének felkarolása, a magyar kormányzat hegyvidéki akciójának, Darányi Ignác

földművelésügyi miniszternek és biztosának, borostyánkői Egán Edének a sajtóban történő támogatása, s a szomszédos Galíciából történő zsidó bevándorlás okozta elnyomorodás bemutatása a fentebb említett, 1901-ben Kolozsváron megjelent *Kazár földön* című szociográfiájában.

A jeles közíró ugyanis kezdettől figyelemmel kísérte a rutén nép helyzetének javítására a magyar állam által indított gazdasági és szociális mozgalmat. Bartha Miklós jól érzékelte, hogy a legsúlyosabb állapotok Bereg vármegyében alakultak ki, ahol a hatalmas Schönborn-Buchheim hitbizomány, a munkács–szentmiklósi uradalom már másfél évszázada rátelepedett a vidékre, és földhiánnyal fojtogatta a parasztságot. A domíniumot, amely eredetileg Rákóczi-birtok volt, II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), a Nagy Fejedelem vezette a nyolc évig tartó szabadságharcot lezáró 1711. április 29-i szatmári békekötés után, gróf Lothar Franz Schönborn-Buchheim (1655–1729) mainzi érsek 1726-ban kapta királyi adományként (Habsburg) III. Károlytól (1711–1740) a Rákóczi-szabadságharc idején a Habsburg-háznak a hadműveletekre nyújtott hatalmas pénzkölcsönök ellentételezéseként.[7]

A bajok gyökere a 18. század elejére, a Rákóczi-szabadságharc utáni időszakra nyúlt vissza, amikor a fejedelem leghűségesebb népét, a „gens fidelissima"-t, az osztrák császári hatóságok büntetésül földelkobzással, súlyos adóterhekkel büntették. A ruténség gyorsan szaporodott, de szántóit, legelőit később sem kapta vissza. Abból a földterületből, amely a 17. században még 10–12 családé volt, a 19. században már 50–100 famíliának kellett megélnie. Az utóbbi időszak utolsó harmadában mindezt betetőzte a galíciai zsidóság beözönlése. Az északkelet-felvidéki rutének ezért mintegy védekezésül, megélhetést keresve tízezrével vándoroltak ki az országból Amerikába, illetve az ellenállás sajátos formáját választották. Skizmatikus mozgalom indult körükben, elszakadtak a görög katolikus egyháztól, és visszatértek a pravoszlávhoz, amely kevesebb anyagi terhet rótt rájuk.[8]

A Schönborn-Buchheim hitbizomány a 19. század utolsó évtizedében Bereg vármegyében már 233 067 katasztrális holdon terült el, a megye összterületének több mint egyharmadára, 37%-ára, erdőségeinek 71%-ára terjedt ki. A domínium kiterjedése részletezve: erdő 185 444, legelő és rét 23 454, szántó 18 816, szőlő 501 katasztrális hold.[9] Bartha Miklós adatai szerint: „Ez a terület valóságos birodalom volt, 1350 négyzetkilométert foglalt el, ha csak magában állt volna, úgy a hossza 42, a szélessége 32 km lett volna. (…) *Kétszázezer hold a szarvasok számára!* Ez az övék. A fa érettük nő, a fű érettük zöldül, a forrás érettük bugyog, a tisztviselői kar érettük van. Van-e

gazdagabb ország hazánknál, mely ekkora területet képes a kultúrától, a munkától, az embertől elvonni s a szarvasoknak ajándékozni? (…) Nem bántva az erdőt, egyetlen kenyérkeresetétől zárják el a népet. A vadak elpusztítják a gyümölcsfát, föleszik a veteményes kertet, letarolják a mezőt".[10] A vadkárok ellen nem volt más menedéke a rutén népnek, mint az éjszakai őrzés. Az uradalomhoz tartozott még ezen kívül a munkácsi vas-, illetve timsógyár, 24 gazdasági udvar (major), valamint több mezőgazdasági ipari üzem, malom, stb. A hitbizomány hatalmas kiterjedését szemlélteti, ha összevetjük azzal, hogy az 1870. évi összeíráskor Bereg vármegye területe 649 919 katasztrális hold volt, amelyből a termőterület elérte az 590 566 holdat.[11]

A magyar kormányzat számára 1896 elején világossá vált, hogy Firczák Gyula[12] munkácsi görögkatolikus püspököt csak kölcsönös engedmények alapján, megegyezéssel tudja maga mellé állítani. Így került sor feltehetőleg 1896. március 25-én, esetleg azt következő valamelyik napon a Rómából hazatérő és Budapesten megálló, időző főpásztor és báró losonczi Bánffy Dezső (1843–1911) miniszterelnök találkozójára, ahol egy öt pontból álló titkos megállapodás született. Firczák kézírásos lapján a következőket kérte: I. az Államkincstár pénzügyileg támogassa a romos állapotban lévő ungvár–ceholnyai templom és paplak (parókia) felújítását. II. Az Ungváron feleslegessé vált kincstári épületet, az ún. kisgimnáziumot „igen mérsékelt ár mellett" a pénzügyminisztérium adja át az egyházmegyei leányintézetnek. III. Sógorát, dr. Hegedüs Béla (1850–1906) köz- és váltóügyvédet (a munkácsi görög katolikus püspökség jogtanácsosát, valamint jószágigazgatóját) válasszák meg országgyűlési képviselőnek. A „IV. Marmoros– Beregh–Ungh– és Zemplén vármegyék felvidékén (tudniillik a hegyvidékén) lakó ruthén népnek, a megélhetés feltételeit meg kellene adni; miáltal az amerikai tömeges kivándorlás is megszűnnék. V. Majdnem fél millióra menő gör.[ög] kath.[olikus] híveimből, nincsen egyetlen főispán, – képviselő, – törvényszéki elnök, – sem kir.[ályi] tanfelügyelő".[13]

A megállapodás pontjai hosszabb-rövidebb idő alatt teljesültek: leghamarább az a kívánság, hogy Hegedüs Béla bekerüljön az Országgyűlés Képviselőházába. A budapesti kormánypárti, elmagyarosodott rutén értelmiség több tagja magasabb világi hivatali beosztást kapott, a leányintézet, majd az ungvár–ceholnyai parókia ügye is rendeződött. Az egyezmény negyedik, és egyben legjelentősebb pontja alapján indult el a hegyvidéki gazdasági mozgalom megszervezése, „s lett Firczák püspök annak kigondolója, atyja, vigyázó felügyelője és lelkiismerete".[14] A kezdetben „ruthén",

majd később nemzetiségpolitikai megfontolásokból „hegyvidéki akció”-nak nevezett és hosszú évekre tervezett magyar kormányzati munkát mai szóval vidékfejlesztésnek nevezhetnénk.

Darányi Ignác[15] földművelésügyi miniszter 1897. február 8-án átiratban tájékoztatta Bánffy Dezső miniszterelnököt Bereg vármegye Szolyvai járásának 56 községében élő „ruthének aggasztó állapotáról”. Darányi szerint a lakosság nehéz sorsa újabb keletű, és az 1870-es évektől végrehajtott úrbérrendezésből eredeztethető. Korábban ugyanis a gazdák lényegében korlátlanul legeltethették állataikat, de akkortól a közös úrbéri legelőkre szorultak vissza. „A megélhetés körül beállott nehézségek leküzdésére az időközben nagy számmal galícziai zsidóság által különféle módon nyújtott és igénybe vett hitel a lakosság nagy mérvű eladósodásához vezetett”.[16]

Firczák Gyula munkácsi püspök elnökletével Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye tizennégy országgyűlési képviselője 1897. március 7-én tanácskozott, amelyen részt vettek a földművelésügyi, a kereskedelmi, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiküldöttjei, s az érdekelt megyék több szakmai vezetője. A főpásztor és a tizennégy képviselő által összeállított – *Emlékirat az északkeleti Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában*[17] – című előterjesztést vitatták meg, majd benyújtották a miniszterelnöknek. Valamennyi érdekelt képviselő szabadelvű, illetve kormánypárti volt, ugyanis az 1896. márciusi Bánffy–Firczák egyezmény után a fenti négy vármegyében egyetlen katolikus néppárti jelölt sem tudott győzni az országgyűlési választásokon. Az emlékirat feltűnően sokat idézett Halász Géza, a munkácsi magyar királyi járási erdőgondnokság vezetőjének 1896. évi röpiratából,[18] valamint a rutén akció későbbi vezetője, Egán Ede[19] évekkel korábban, a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottsága ülésén 1890. március 8-án elhangzott előadásából, amely könyv alakban is megjelent.[20] Az Emlékirat a miniszterelnöknek és a kormánynak címzett részeken kívül öt tárcára – vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi, bel- és földművelésügyi, valamint pénzügyminisztériumi – bontva csoportosította a legfontosabb tennivalókat. Az indítványozott gazdasági, szociális, művelődési fejlesztés lényegét jelezte, hogy az előterjesztés mintegy harmada az északkelet-felvidéki állattenyésztés és mezőgazdaság felkarolásával foglalkozott.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1897. október 3-án, majd november 4-én hívatta a jeles mezőgazdászt, Egán Edét, aki Bereg vármegyébe utazott, hogy a helyszínen ismerje meg a rutén nép helyzetét, majd tapasztala-

tai után kidolgozta a tennivalókat. Helyzetfelmérése után Egán Ede a ruténség gazdasági és szociális felemelésével kapcsolatos javaslatait bizalmas emlékiratban foglalta össze, amelyet 1898. január 25-én nyújtott be a Földmívelésügyi Minisztériumhoz.[21] Lényege, hogy egy hosszú ideig tartó lassú fejlődésben képzelte el a ruténség gazdasági és szociális felemelését, amely a Bereg vármegyei Szolyvai járás 56 községéből – itt tanítsák meg a parasztságot a korszerű havasi állattenyésztés fortélyaira – kiindulva fokozatosan terjedjen ki a Kárpátok koszorú alakú hegyvonulatára, sőt a Székelyföldre is.

Javaslatának második fejezetében – *A rutén kérdés* – Egán Ede a 19–20. század fordulójára az Északkeleti-Felvidéken kialakult súlyos helyzet történeti, gazdasági és társadalmi hátterét elemezte. A nép nyomorának elsődleges okát abban látta, hogy az 1853. évi „úrbéri pátens" kiadását követő évtizedekben helytelenül hajtották végre az úrbéri rendezést és tagosítást. A rutén parasztoknak a legrosszabb és legtávolibb szántóföldeket adták; a kaszálók, a rétek, a legelők és az erdők nagy részétől viszont megfosztották őket. A kormányzat magára hagyta a népet, a hegyvidéken nem segítette elő, hogy létrejöjjön számottevő ipar és bányászat. A közlekedés és a kereskedelem fejletlen. Az élelmiszerek árai 15–20%-kal magasabbak, mint Budapesten, a jövedelmek ugyanakkor jóval alacsonyabbak. A nép éhezik, különféle járványos és más betegségek sújtják. Helyzetét a végletekig megnehezíti, hogy a nagybirtokból csak vállalkozók, ügyeskedők közvetítésével, és csak többszörös áron tud földbérlethez jutni. A nyomor másik oka a galíciai zsidó bevándorlás, illetve a már letelepedettek kezében lévő uzsora, amelynél a legkisebb kamat 30%, ugyanakkor számos módszer dívott az uzsoratörvény kijátszására. Mindezek következtében a 20. század küszöbére a kisbirtokosok földjének és állatállományának több mint a fele izraelita származású uzsorások kezébe került. Egán Ede nem hallgatta el a közigazgatási tisztviselők visszaéléseit sem. Érzékeltette, hogy a fenti tényezők ismeretével válik érthetővé, hogy miért választotta a tengerentúli kivándorlás útját nagy tömegekben a tönkrement rutén parasztság.

A súlyos helyzet orvoslásával kapcsolatban javaslata harmadik fejezetében részletesen kifejtette, hogy Magyarország hegyvidéki vármegyéiben is adottak a lehetőségek egy svájcihoz hasonló, nagyarányú havasi állattenyésztés és rétgazdálkodás kifejlesztéséhez. Ez azonban csak a kincstár összesen 104 658 katasztrális holdnyi havasi legelőjének a bérletbe adásával, a parasztoknak juttatott tenyészállatokkal, különféle segélyekkel, hitelszövetkezetek létesítésével, valamint az addigi erdőtörvény módosításával le-

hetséges. Egán Ede arra is rámutatott, hogy a rendkívül súlyos helyzet miatt fenyegető „parasztlázadást" kizárólag állami közbelépéssel végrehajtott földbérletjuttatással lehet „békés" úton elhárítani. Csak anyagi jólétük megteremtésével lehet megszerettetni a nemzetiségekkel a magyar államot, amivel a feszítő nemzetiségi kérdés megoldása felé lehet nagy lépést tenni. Egán szerint ugyanis „a ruthén kérdés ma elsősorban gyomorkérdés, s csak másodsorban nemzetiségi kérdés".[22]

Különösen Ung, Bereg és Máramaros, de Ugocsa vármegyében is a nyomasztó földhiány, a mérhetetlen nyomor okozta társadalmi feszültségeket a 19. század utolsó negyedében a nagymértékű galíciai zsidó bevándorlás is gerjesztette, mert az újonnan érkezettek szinte teljes egészében a kezükbe vették az ottani pénzügyi világot. Az izraelita tömegeket Oroszországból mesterségesen szított pogromok keltésével űzték ki a cári hatóságok, a Osztrák–Magyar Monarchia történelmi hazánkkal északkeleten szomszédos osztrák tartományában, Galíciában viszont üzleti tevékenységükben korlátozták őket. Betelepülésükhöz igen kedvező helyzetet teremtett a magyar állam észveszejtően liberális politikája, amely az országba való költözést nem szabályozta körültekintő bevándorlási törvénnyel.

A zsidóság magyarországi betelepülését és rohamos térnyerését, ezzel egyidejűleg a magyarság térvesztését jelentősen elősegítette, hogy (Habsburg) I. Ferenc József király (1867–1916) már 1867. december 27-én szentesítette „az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében" című 1867. évi XVII. törvénycikket. Mindössze két szakaszból áll. „1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntettetik."[23] A jogszabály nemcsak a Magyarországra már tömegesen beletelepült, hanem az ezt követően bevándoroltak előtt is a társadalmi felemelkedés korábban soha nem látott lehetőségeit, sőt a távlatait nyitotta meg. Az előbbieknek csak egyfajta betetőzését jelentette, amikor a király 1895. október 16-án jóváhagyta az 1895. évi XLII. törvénycikket, amely az izraelita vallást törvényesen bevett felekezetnek nyilvánította. Ezzel a magyarországi zsidóság további befolyásának az erősödése – a liberális álláspont szerint: „gyarapodása" – előtt az utolsó, bár a fentebbinél jóval csekélyebb akadály is elhárult.

A Galíciából bevándorolt sokezres zsidóság 500 és 1000% (!) közötti pénz-, ezen kívül bolt-, legelő-, felesmarha- és pálinkauzsorát vezetett be, valamint mindenféle közvetítési sápokat. Még az alkalmi állami munkákat

is ez a réteg továbbította a rutének számára, amiért a munkabér felét kérte.[24] Ebben az időben ugyanis Bartha Miklós szerint a kazár (izraelita) lakosság aránya már például Munkácson 60, [Alsó]Vereczkén 42, Szolyván, illetve Valóczon (helyesen: Volócon) 25–25% volt. „Ezek központi helyek. (…) Azonban a legfélreesőbb zugokban is van kazár".[25]

Az 1898. március 28-án Szolyván tartott alakuló ülést követő hónapokban jött létre a hegyvidéki kirendeltség szervezete, vezetőjévé Darányi Ignác földművelésügyi miniszter Egán Edét, mint hegyvidéki miniszteri biztost nevezte ki. A székhelye kezdetben a járási székhely, Szolyva, amelyet később a vidék központjába, az alkalmasabb Munkácsra helyeztek át. A kirendeltség közvetlenül a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt állt, vezetőjének, Egánnak a hatásköre kezdetben Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területére, a későbbiekben Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyékre is kiterjedt.[26] Személyzete a minisztériumból kirendelt, valamint külső tisztviselőkből állt. A munka támogatására Egán Ede mellé egy rendszeresen tanácskozó véleményadó testületet neveztek ki a helyi közigazgatás illetékes tagjaiból, illetve más személyiségek részvételével, amelynek ülésein megjelentek az érintett minisztériumok képviselői is. A vezetője Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök volt, mint „a hegyvidéki ruthén nép érdekeinek előmozdítására alakult bizottság elnöke."

Az egyre inkább érzékelhető eredmények hatására az Egán Ede személye és a hegyvidéki gazdasági mozgalom elleni támadások az 1899–1900-as évek fordulójára kiélesedtek, melyeket írásaiban Bartha Miklós is folyamatosan figyelemmel kísért.[27] A vádaskodások még inkább felerősödtek, amikor 1900. február 12-én a kirendeltségnek Munkácson, a Csillag-szállóban tartott közgyűlésen számba vették az első két év fejleményeit, sikereit. A tanácskozáson Firczák Gyula püspök vezetésével a görögkatolikus lelkészi kar száztagú küldöttsége is megjelent. A főpásztor megnyitó beszédében vázolta a „ruthén nép sanyarú helyzetét", majd kijelentette: az akció nem felekezeti, nem nemzetiségi és nem antiszemita kérdés, mint azt egyes külföldi lapok írták és írják, hanem embermentés, hogy egy 400 000 lelket számláló népet megóvjanak a „végínségtől".[28] A közgyűlésen elhangzottakról Egán Ede terjedelmes beszámolót készített Darányi Ignác földművelésügyi miniszter számára, amely nyomtatásban is megjelent.[29]

A miniszteri biztos jelentésében leszögezte: nem a rutén, hanem a szegény hegyvidéki nép segélyezésére irányul az akció, amelyet hármas talapzatra építettek: a föld és legelőbérletekre, az állattenyésztésre, valamint a

hitelszövetkezeti hálózatra. Elsősorban a földhiányon igyekeztek enyhíteni, ezért a Magyar Kir. Államkincstár a Schönborn-uradalomtól 25 évre kibérelt 12 622 katasztrális hold földet, azt felosztotta, és 41 községben 4303 földművelőnek haszonbérbe adta. Közülük csak 1793 volt a tulajdonképpeni földbérlő, a többi havasi legelőt kapott. Az állattenyésztés fellendítésére 1897-től 1900 tavaszáig összesen 1600 tenyészüszőt hoztak be Ausztriából, amelyeket a bérlőknek 5, illetve 4 évi részletfizetésre adtak, ezen kívül állami tenyészbikákat – átlagban 150 darabot – vittek fel a hegyvidékre, kiteleltették, majd tavasszal átengedték azokat a községeknek. Az akcióban 500 anyajuh kiosztását is engedélyezték. Közvetve a gazdák megsegítését célozta az a hathetes gazdasági tanfolyam, amelyet 1899 első két hónapjában rendeztek Alsóvereckén a munkácsi püspök által a beregi hegyvidék három járásából kijelölt 24 görög katolikus lelkész számára. Végzés után feladatul kapták, hogy a gazdálkodásban tanácsokkal segítsék a föld-támogatásban részesített parasztokat. Az előbbi évben a Szolyvai járásban három mintagazdaságot is létesítettek.[30]

Jelentésében Egán Ede abban látta a mértéktelen uzsora gyökerét, hogy – jelzáloghitel lehetőségének hiányában – a nép eddig csak személyi hitelre kapott pénzt a hegyvidéken, ahol a legelterjedtebb minimális kamat 10 Ft után heti 1, egész évre 52 Ft volt, de az esetek legnagyobb részében ennek két, sőt négyszerese. Számos ilyen esetről is beszámolt Bartha Miklós a *Kazár földön* című könyvének lapjain.[31] Így történt meg sok esetben, hogy amikor egy-egy parasztbirtok végrehajtás alá került, összefogtak a környék kocsmárosai és uzsorásai, és azt teljesen értéktelennek nyilvánították. Összejátszottak az árveréskor, és gyakran 20–30 holdas földterületek hihetetlenül olcsón, 10–20 Ft-ért váltak valamelyik uzsorás tulajdonává. Az előbbiek meggátlására a Szolyvai járásban 11 hitelszövetkezet alakult, amelyek a kismegye valamennyi, 56 községében tevékenykedtek. Ezek közül a munkácsi közgyűlés idején még csak hét községben – Szolyva, Dombostelek, Alsóverecke, Szarvasháza (Zsdenyova), Volóc, Kisszolyva és Zúgó – működött 7–4 hónapja, Vezérszállás, Beregbukóc, Felsőverecke és Felsőbisztra falvakban csak a jelentést megelőzően jött létre. „A budapesti bankkörök rideg, csupán a pénzügyi álláspontot szem előtt tartó felfogást" képviseltek, ezért csak az Országos Központi Hitelszövetkezet egyes vezetőinek a segítségével és a helyi erőknek – elsősorban a görögkatolikus papoknak – a szervezésében jöttek létre a hegyvidéki hitelszövetkezetek.

A munkácsi közgyűlésen Egán Ede arról is beszámolt, hogy milyen nagy nehézségekkel létesítették a szövetkezeteket Kisszolyva és Zúgó falvakban,

ahol 25, illetve 18 éven át nem volt keresztény kereskedő vagy kocsmáros. A két település közvetlenül a galíciai határ mellett fekszik, „és lakhelye a kereskedő osztály ama leggazdagabb képviselőinek, kiknek egy része pl. [például] rendesen Karlsbadba megy nyaralni. (…) Ezen kereskedői családok egész dynastiái [dinasztiái] léteznek itt, melyeknek szálai nemcsak az egész vidéket, de a szomszéd megyéket is behálózzák s melyeknek hatalma és összeköttetései egész Budapestig, és még tovább is terjednek". Zúgón „a nem keresztény lakosság (…) már [a] 2/3-át bírja az összes községi birtokoknak".[32] Ezért Egán Ede azokat a rutén parasztokat, akiket még nem tettek teljesen tönkre, akik jellemileg megbízhatóak, és akik még nem voltak a kizsákmányolóiknak teljesen a hatalmában, a fenti két községben összeíratta egy bátor pappal, Tegze Gézával, akit Máramaros vármegyéből másfél hónapra szabadságoltatott a püspök.[33] A lelkész fél évtizede ott alakította meg az első hitelszövetkezetet. Már 1899 őszére a két faluban teljesen elmérgesedett a helyzet, ezért Egán felkérte a lelkészt, hogy világosítsa fel a népet. Tegze annak ellenére vállalta a küldetést, hogy a szövetkezetek körüli áldásos munkája miatt a lakóházát négyszer felgyújtották, egy ízben az életére törtek, a feleségét ismeretlen tettesek megkékselték. A számos nehézség ellenére mégis sikerült megalakítania a két falu hitelszövetkezetét, amelyekkel kapcsolatban a „kazár" kereskedők azt akarták elhitetni az emberekkel: azok csak arra valók, hogy a befizetett heti tagilletéket, a 10 krajcárt „az urak azt eligyák".[34]

A hegyvidéki akció kezdeti sikerei sokak érdekét sértették. Különösen akkor, amikor a hitelszövetkezetek székhelyén, azok keretében egy-egy áruraktár is létesült. Többek között azzal vádolták az államot – valójában az Egán Ede irányította hegyvidéki kirendeltséget –, hogy az anyagi támogatásával „alapított és fenntartott fogyasztási szövetkezetek lehetetlenné teszik az egészséges versenyt, és ezzel tönkreteszik a kereskedelmet".[35] A kocsmárosok már azért is háborogtak, hogy a falusi nép nem tőlük, hanem a szövetkezetektől kért pénzkölcsönt a földjére. Az utóbbit és a házát nem verte dobra, hogy az üzérkedők olcsó áron megkaparinthassák, hanem hitelekkel megváltotta. A kedvező kölcsönökkel jelentősen sorvasztották az uzsorát, az áruraktárakban viszont 50–60%-kal olcsóbban árusították a közszükségleti árukat. „Ezen időtől fogva a legvakmerőbb és valódi fanatikus dühhel harczot hirdettek mindennek, ami az állami aktióval [akcióval] összeköttetésben van. (…) Gyújtogatással, sőt halállal is fenyegették a hitelszövetkezetek tagjait",[36] és azokat, akik olcsóbban, az áruraktárakból vásárolták a napi szükségleteiket. Figyelték őket, és büntetésül – mivel

másként nem tudtak nekik ártani – megtagadták tőlük a gabona őrlését. Ez érzékenyen sújtotta a falusiakat, mert a Schönborn-uradalom összes malmát „kazárok" bérelték.

A küzdelem akkor élesedett ki az izraeliták és Egán Ede között, amikor a kocsmárosok tudomására jutott, hogy a Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltség a pénzügyminisztertől italmérési jogot is kért a szövetkezetek számára. A miniszteri megbízott ugyanis jól tudta, hogy a gazdasági akció súlypontja a következő: „aki a népnek pálinkát ad, e vidéken csak az tartja kezében a népet".[37] Két veszedelmet akart elhárítani a lakosság feje felől: a szövetkezetek csak zárt formában árusítanának italt, ami csökkentené a napi kocsmázást, illetve ez a forma meggátolná, hogy egészségtelen, hamisított ital kerüljön forgalomba. Egán Ede azt tervezte: az áruraktárak is kínálnak majd minőségi pálinkát, de palackokban. Nem poharakban, mint a kocsmákban, ahol az előzően már tíz kézen ment keresztül, és szokás szerint felvizezték, de hogy mégis ereje legyen, vitriollal vagy más maró folyadékkal „erősítették", vagyis hamisították. Egán elképzelésének a megvalósítása várhatóan a legfőbb keresetétől fosztja majd meg a galíciai származású kocsmárosokat. Ezért nem volt véletlen, hogy „nemcsak a beregi hegyvidéken, de a szomszéd megyékben is, sőt az ország fővárosában is, egy impozáns, a kereskedőknek általános népfelkeléséhez hasonlítható, s határt nem ismerő vehementiával ellenünk minden eszközt felhasználó mozgalom keletkezett" – írta Egán Ede.[38]

Felsorolt intézkedései, törekvései következtében Egán Ede élete a hegyvidéken állandó veszélyben forgott. Nemcsak az 1900. február 12-i munkácsi közgyűlésről készült jelentésében emlékeztetett állandó fenyegetettségére, hanem a jegyzeteiben és legjobb barátjával, őszinte támogatójával, Bartha Miklóssal folytatott levelezésében is. Ismét az Egán-jelentésből idézünk: „Munkatársaimat, kik engem híven, tisztán csak a nép érdekében czélul kitűzött törekvésekben támogatnak, életükben fenyegetik. [Lásd a már említett Tegze Géza görögkatolikus lelkész esetét – B. J.] Engem pedig 'Hástedt'-be tettek (a legborzasztóbb felekezeti bosszú, átok), mely, mint a beavatottak állítják, annyit jelent, hogy minden igazhitű, a kis gyermektől kezdve a tehetetlen aggastyánig, köteles mindennapi imádságába azon forró óhajt bevenni, hogy Jehovah engemet legkésőbben 1 év alatt okvetlenül elpusztítson". Másutt: „Tisztában voltam magammal, hogy az én személyemnek ezáltal nem fogok barátokat szerezni, sőt személyemre nézve nézeteim nyílt közlése könnyen végzetessé fog válhatni. De tudtam

és éreztem, hogy a rám bízott szent ügynek elárulásával lenne egyenlő, ha itt hallgatnék azon dolgokról, miket itt tapasztalnom kellett vagy melyek az itteni bajok megoldásának útjában állanak".[39]

Tanulságos az előbbiekhez hozzáfűzni Bartha Miklósnak, a *Kazár földön* szerzőjének a véleményét: „Megszüntetni úgy a kazárok privilégiumát, mint a rutének szolgaságát: ím ez a czélja a hegyvidéki akciónak. A jogok és kötelességek harmonikus kiegyenlítése lesz ez. A túlerős megfékezése, a gyönge támogatása. (…) *A hegyvidéki akczió nem antiszemita mozgalom. Törvénytelenség, igazságtalanság, méltánytalanság ott egyetlen zsidóval sem történik. Konkrét panaszt Egán ellen még senki sem tudott emelni. E sorok írása előtt 376 hírlapi közlemény jelent meg ellene. De egyetlen betű sincs ezen nagy hajszában, mely kézzelfogható vádat tartalmazna*".[40]

A munkácsi közgyűlésről, Egán Ede akkor mondott beszédéről, a hegyvidéki gazdasági mozgalom addigi eredményeiről, a méltatlan támadásokról természetesen Bartha Miklós is tudósított. „…becses alkotásait egyéni mérlegeléssel hozta létre. A hitelszövetkezeteknél és a fogyasztási raktáraknál zsidót is alkalmazott, ha arra való volt. Legelő- és szántóbérleteket zsidóknak is adott. Olcsó hitelben zsidókat is részesített. Fajmarhákat zsidók között is osztott szét. (…) Nem az a kérdés veleje, hogy Egán mit mond, hanem az, hogy mit tesz. Ezt a fáradhatatlan, nagy buzgalmú, lelkes szakembert ilyen szempontból kell megbecsülni. Négyszázezer ember megváltásáról van szó".[41]

Még a függetlenségi párti (azaz az ellenzéki), kormányellenes sajtó is általában ellenszenvvel kísérte Egán Ede működését és azzal vádolta, hogy reakciós politikai irányzatot szolgál ki. Más lapokban is élesen támadták. Például Szabolcsi Miksa (eredetileg: Weinstein, 1857–1915) szerkesztő azt írta Egánról: ha Darányi továbbra is meghagyja miniszteri megbízotti beosztásában, akkor „ígérjük, hogy *követni fogjuk minden lépését*. (…) Vigyázni fogunk, őrt állunk".[42]

Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy a munkácsi közgyűlésről megjelent sajtóközlemények miatt Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek a Magyar Országgyűlés Képviselőházában nyíltan meg kellett cáfolnia Egán Edét. Sőt tiltakoznia, mondván, a hegyvidéki akcióban nem ad helyet olyan eszméknek, amelyek ellentétben állnak a liberális kormány jogegyenlőségi elvével. Február 17-én, öt nappal a közgyűlés után viszont Egán Ede kényszerült levélben magyarázkodni Darányinál a munkácsi beszédével kapcsolatban. Ehhez csatolta annak hiteles szövegét, valamint a tanácskozáson történteket leíró, ekkor már nyomtatásban megjelent vaskos kötetet. Egán

Ede, többek között azt írta. „Ami e beszédben, mely annyi félreértésre adott okot – a Galíciából bevándorolt proletár [akkor használt értelemben: *ingyenélő* – B. J.] elemeket és azok üzelmeit illeti, ezek bírálata kifogás tárgyát bizonnyára nem képezendi s a jelentés ezen részét s az azon üzelmekre mondottakat fenn is tartom; elismerem azonban, hogy tovább mentem, midőn már magánvéleményem előadásával, de a beszéd hevében a fent említett visszaélések nyomása alatt általánosítva oly kifejezéseket használtam s oly kitéréseket tettem, melyek arra a feltevésekre adtak alkalmat, mintha én – szemben a Kormánynak az állam polgárai közt semmi megkülönböztetést sem ismerő s mindannyit egyenlő oltalomban, védelemben és elbánásban részesíteni kívánó szabadelvű, a jogegyenlőség alapján álló politikájával és szemben Nagyméltóságod utasításaival – egy hazai bevett [vallási] felekezetet [tudni illik a zsidóságot] sértettem és sérteni akartam volna, kötelességem az igazságnak megfelelőleg kijelenteni, hogy ezt egy pillanatig sem céloztam; ez a szándék tőlem teljesen távolt állott”.[43]

Bartha Miklós 1900 őszén „két heti pihenőre tett szert” – írta ő maga egy évvel később megjelent könyve, a *Kazár földön* bevezetőjében, *Magyarázat* címmel. Töprengett, hogy hová menjen, mit tegyen, és eközben „mindig havasi képek rajzottak körül. (…) Egyszer aztán véletlenül találkoztam *Egán Edével*, a kit a Kárpát-hegyvidéki földművelő nép nyomorának enyhítése czéljából Beregmegyében foglalkoztat a földművelésügyi kormány. Ez az akczió már régen érdekelt. Különböző leírásokból tudtam, hogy elhanyagolt és kegyetlenül elcsigázott népet óhajt a kormány szörnyű helyzetéből kiszabadítani. Itt-ott szórványos közlemények jelentek meg a mentési munkálatról. A közlések nem vágtak össze. Egyik dicsérte, a másik gáncsolta a munkát. Sikert jósolt az egyik; kudarczot a másik. (…) Kinek van igaza? Meglehet-e csakugyan menteni egy végpusztulásnak indult népet?” Bartha Miklós gyorsan döntött: a ruténeket keresi fel, ahol mint írta: „…színről színre megnézhetem a népmentési munkát. Tervemet *Egán* azzal az örömmel fogadta, melylyel a mesterek szokták fogadni műtermüknek értelmes látogatóit.”

Az *Ellenzék* főszerkesztője 1900. szeptember 7-én érkezett meg vonattal a Bereg vármegyei Szolyva járási székhelyre a Magyar Kir. Földmívelésügyi Minisztérium Hegyvidéki Kirendeltségének központjába. Itt „fölütöttem sátorfámat”, majd innen kiindulva számos helységet keresett fel Munkácstól Ökörmezőig, Beregszentmiklóstól a máramarosi Huszt koronavárosig. Eközben tanulmányozta a rutén nép életmódját, szokásait, vagyoni és kulturális állapotát. „Érintkeztem papokkal, jegyzőkkel, [falu]bírákkal, erdőszökkel

[erdészekkel], kerülőkkel [erdőőrökkel], földművelőkkel, boltosokkal, napszámosokkal, tanítókkal, korcsmárosokkal, uzsorásokkal, nagyúri családdal és szegénységben sinlődő [sínylődő] ruthén háznéppel. Láttam és megmértem a helyzetet s nyitott szemmel néztem, hogy a földművelési kormány terve, czélja, eszköze behat-e valóban a népélet viszonyaiba és hogy van-e a valóságban ennek a behatásnak állandósági biztosítéka?"[44]

Bartha Miklósnak „kimondhatatlan örömöt okozott", amikor látta, hogy a miniszteri kirendeltség „reális alkotásokat hoz létre. Faluról-falura látja az ember, hogy miként lábbad (sic!, 'lábad', vagyis lábadozik) föl a nagy beteg. (…) Ennek a [rutén] néptestnek mindene fáj. (…) A nyomort nem ez, vagy az okozza, hanem minden, a mi e népet körülveszi. Az intézmények, az éghajlat, az emberek. A pénz, hogy ennek van, annak nincs. A terméketlenség. A munkahiány. Az adósság. A tudatlanság. A pálinka. A demoralizáczió. A közlekedés hiánya. A fölszerelés hiánya. A legelő hiánya. A szolgabíró. Az uzsora. A jegyző. Az erdő. A dúvad. A szarvas. A kazár. Minden, a mit lát. (…) Ez mind együttvéve ezen egyetlen szóban jelentkezik: *Éhség*. (…) Ez a szegény nép sem tolvajjá, sem martalóczczá nem lett. Némán tűr évtizedek óta".[45]

Később a *Kazár földön* című kötetének bevezetőjében említette, hogy amit Kárpátalján látott és hallott, arról az úti naplójába futó jegyzeteket készített, de azokat nem szándékozott közzétenni. Később azonban egy képviselőtársa lekicsinylően beszélt előtte a földművelésügyi minisztérium hegyvidéki kirendeltségének munkájáról, aztán az egyik érintett vármegye főispánja vádak sorozatát zúdította a kormány „népmentési" törekvéseire. Nemsokára az országgyűlés képviselőháza pénzügyi bizottságának egyik tagja élesen elítélte az egész mozgalmat, mint „költséges és haszontalan fáradozást." Mindezt tetézte, hogy több kormánypárti hírlapban durván megtámadták Darányi Ignácot, a „többi megelégedett *Egán* szétmarczangolásával. Hanem ez aztán derekas munka volt. Csak amúgy izzadt minden betű attól a nagy fáradtságtól, a mit az írók kifejtettek az Egán szétszedésére". Mindezek arról győzték meg Barthát, hogy a hegyvidéki gazdasági mozgalom lényegét még azok sem ismerték, akik arról beszéltek és írtak. Még kevésbé ismerik Darányi szándékait, és a legkevésbé ismerik Egánt. Végül attól tartott, hogy „az üdvös és kivált nemzeti szempontból elsőrangú kezdeményezés" az ellenséges hangulatban kudarcba fullad, ezért elhatározta, hogy mégis megírja és közzéteszi tapasztalatait.

Bartha Miklós 1901. január első napján kezdte közölni a kolozsvári *Ellenzék*ben a *Kazár földön* című sorozatát. „Cikkenként jelent meg először egy vidéki lapban, szinte a kísérlet bátortalanságával s az egész ország

fölfigyelt rá. Az olvasók gyűjteni kezdték a folytatásokat s kérték, reklamálták visszamenően az elfogyott számokat".[46] Első cikkében Bartha Miklós természetesen a hegyvidéki gazdasági mozgalom irányítóját, Darányi Ignác miniszteri biztosát, Egán Edét mutatta be olvasóinak. A nevét ekkor már tizennégy év óta ismerte, és akkor figyelt fel rá, amikor egy kirakatban véletlenül meglátta a *Román szomszédaink* című könyvét,[47] amely Románia mezőgazdasági viszonyait vázolta fel. Megvásárolta és elolvasta: „minden gondolat, minden állítás a kérlelhetetlen tények szigorával hatott rám." Bartha ezután felsorolta Egán azóta magyar és német nyelven megjelent tucatnyi művét, amelyek mind az ország gazdasági előrehaladását szolgálták, illetve sürgették. Így például kijelölték az erdélyi szarvasmarha tenyésztés feladatait, szorgalmazták a havasi gazdálkodás fejlesztését, és felhívták a figyelmet *Kárpátaink közgazdasági hivatásá*ra,[48] vagyis a felvidéki Dévény várától az al-dunai Vaskapu-szorosig húzódó, 1500 km hosszú Kárpátok hegyláncban rejlő lehetőségek hasznosítására.[49]

Bartha Miklós, akinek élete utolsó évtizedében Egán Ede a legjobb barátja lett, tévesen írta róla könyvében: „angol származású ember, voltaképpen skót (…) egészen a miénk lett. Skót nemességét naturalizáltatta borostyánkői predikátummal. (…) Nem belénk *olvadt*, hanem belénk *szeretett*. Jobban félt minket, mint mi magunk. Jobban ismer minket, mint mi magunk. (…) *Egán* rálépett arra a tövises útra, melyen a jó hazafiak szoktak járni. Edzett lélekkel tűri a méltatlan gáncsolodást [gáncsoskodást]. Űzi, hajtja egy történelmi feladat s természetesnek tartja, hogy az úttörés akadályokkal jár. (…) Nyilvános elismerésben eddig kevés része volt. Ha tőle függne: egész erélyével megakadályozná ezeket a sorokat".[50] Bár a szabadkőműves Ady Endre (1877–1919) cikkeiben több alkalommal élesen támadta a miniszteri biztost és a hegyvidéki akcióban betöltött szerepét, 1900-ban még verset is írt róla *Egán* címmel. Ennek utolsó sorában helyesen szerepel: „Egán úr ír-szülött!"[51] Az előbbieket megerősíti az is, hogy főrangú ősei, az O'Egan-ok közül 48 királyként, 14 hercegként uralkodott Írországban.[52]

Egán Ede élete állandó veszélyben forgott, amelyről jómaga is tudott. Ennek ellenére továbbra is kitartóan végezte a rábízott feladatot. A liberális körök nyomására Darányi Ignác földművelésügyi miniszter a közismerten előbbi nézeteket szélsőségesen valló Páris Frigyest[53] nevezte ki Egán Ede helyettesének a munkácsi hegyvidéki kirendeltséghez, aki ez idáig Csíkszeredán királyi államügyészként működött. Páris hivatalba lépése után néhány héttel a fővárosi lapok már arról cikkeztek, hogy a hegyvidéki

kirendeltségen pazarolják az állam pénzét, illetve annak „rendetlen" a kezelése, a gazdasági mozgalom „veszélyeztetve van", amivel Páris úr nem vállal közösséget, ezért inkább lemond. Egán helyettese azt is nyilatkozta: az ő szerepe lett volna, hogy „nyugodtabb mederbe terelje" a kirendeltség tevékenységét.

Természetesen Bartha Miklós is felfigyelt a „Páris-jelenségre", és 1901 nyarán két cikkben is foglalkozott személyével. Úgy látta, hogy tudatosan akadályozta Egán munkáját. S feltette a kérdést: mit akar valójában Páris Frigyes? „Fölrobbantani egy olyan mozgalmat, mely egyedül vezet a nemzetiségi kérdés megoldására, mert egyedül karolja föl a népélet összes viszonyait. Ez bizony elég csúnya szerep vala." Bartha, a napvilágra került ügyiratok alapján ismertette, hogy Páris miként vádolta meg főnökét, Egánt, és ahol tehette, állandóan gáncsolta annak működését. Sőt az őt segítő görög katolikus lelkészeket és családtagjaikat is büntetőjogászként ijesztgette. Mondván: a kereskedőkénél olcsóbb cikkeket kínáló áruraktárak megalakításával, és működésük támogatásával „törvénybe ütköző bűncselekményt vittek végbe".[54] Páris Frigyes rágalmai miatt Darányi Ignác földművelésügyi miniszter alapos vizsgálatot rendelt el, amely Egán Edének adott igazat, illetve szolgáltatott elégtételt. Ezt követőn 1901. június 15-én Párist felmentette a hegyvidéki kirendeltségen betöltött állásából.

Bartha Miklós idézett tárgyilagos cikke Páris Frigyes működéséről és bukásáról természetesen ellenkezést váltott ki, sőt az egyik hírlapban maga az érintett rágalomnak nyilvánította azt. A liberális értelmiség lapja, a *Budapesti Napló* főszerkesztője, Vészi József (eredetileg Weiss, 1858–1940) lapjában védelmébe vette Páris Frigyest, és azzal vádolta Barthát, hogy „vétett az írói tisztesség ellen." Bartha erre felszólította, hogy „bizonyítsa be vádját egy közösen választandó bíróság előtt." Vészi nem fogadta el az ajánlatot, ehelyett megkettőzte a sértést. Azt sejttette olvasóival, hogy Bartha az írói tisztesség ellen nem most, hanem régen vétett „egy ádáz küzdelem forróságában." Válaszcikkének végén Bartha Miklós leszögezte: akkor sem vétett, és „Vészi Józsefben nem vala annyi igazságszeretet, hogy nekem elégtételt adjon, és annyi bátorsága sem vala, hogy tévedésben merjen maradni".[55]

Az előbbiekhez fontos még hozzáfűzni, hogy négy év múlva, 1904-ben Páris Frigyes egy önigazoló, elfogult füzetet adott ki,[56] amelyben Egán Edét következetesen elítélte, de akarata ellenére időnként leleplezte magát. Elismerte, hogy valójában nem értett egyet a hegyvidéki kirendeltség tevékenységével, tudatosan törekedett annak fékezésére, különösen a kazárok uzsorá-

jának felszámolására létrehozott hitelszövetkezetekkel kapcsolatban, és ellenlábas szerepet töltött be Egán Ede mellett. „Nyíltan megmondottam – írta Páris –, hogy olyan állami segélyactiót, mely a polgárok egy részén úgy akar segíteni, hogy a polgárok másik részét jövedelmi forrásuktól megfosztja, helyeselni nem tudok. (...) Az volt a meggyőződésem, hogy a ruthén actió keretén megindult szövetkezeti mozgalom nemcsak a ruthén megyék, hanem az egész ország közgazdasági helyzetére és társadalmi békéjére káros következményekkel fog járni, mert egy téves és káros társadalmi mozgalomnak ad tápot, sőt szentesíti azt. Ezért követtem el mindent, hogy a megindult mozgalmat útjában megállítsam. (…) Az a helyzet áll[t] elő, hogy most az állam pénzének segítségével és állami közegek vezetésével tönkre tesszük a kereskedőket. (…) Állásom elfoglalása után 10–15 nap múlva történt, hogy Egan a leghatározottabb formában azt követelte tőlem, hogy a *szabadkőmívesek* sorából lépjek ki. (…) Az események későbbi folyamán Darányi úr előttem kijelentette ugyan, hogy az ő elhatározására az én szabadkőmívességem semmiféle befolyást nem gyakorol, de hát én nagyon jól tudom, hogy szabadkőmívességem volt fő oka az én bukásomnak”.[57]

(Folytatjuk)

JEGYZETEK:

[1] BARTHA Miklós: Kazár földön. Ellenzék Könyvnyomda, Kolozsvár, 1901. Zárszó. 319. o.

[2] Bartha Miklós Összegyűjtött Munkái. Sajtó alá rendezte Samassa János dr., Szmertnik István dr., Sztankovits Ferencz dr. Előszót írt az irodalmi részhez Ábrányi Kornél, a politikai részhez Holló Lajos. Első – Hatodik kötet. Budapest, 1908–1913. Benkő Gyula udvari könyvkereskedése bizománya. – Hasonmás újrakiadása: Szerk., a kiad. gondozta: Kása Csaba. Bev. tan. Botlik József. Kiadja Lakiteleki Tölgy Alapítvány a Rugonfalvi Református Egyházközség részére. Lakitelek, 2015. CXXXIX. old.

[3] Három példa: Magyar Nagylexikon. Harmadik köt. Főszerk. Élesztős László. Budapest, 1994. Akadémiai Kiadó, 317. old.; Révai Új Lexikona. II. köt. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd, 1998. Babits Kiadó, 500. old.; Új magyar irodalmi lexikon. Második jav., bőv. kiad. Főszerk. Péter László. Budapest, 2000. Akadémiai Kiadó, 166. old.

[4] In. Csíkszeredai Levéltár = Arhivele Naþionale Hargitha. (Románia) Fond 47., inventariat sub nr. 546. (1947. évi 22. bejegyzés.) – Köszönet Daczó Katalin (Csíkszereda) író, újságíró, szerkesztő, tévés szakember, rendezőnek önzetlen közreműködéséért.

[5] A születési adat a fentiek szerint javítandó a következő kötetben, BOTLIK József: A nemzetpolitikus Bartha Miklós élete, munkássága és emlékezete (1848–1905.). Lakitelek, 2016. Lakiteleki Tölgy Alapítvány. Fő- és belső címlap, I. old. (Különlenyomat a fentebbi Bartha Miklós Összegyűjtött Munkái című hasonmás kiadás 1. kötetéből, 2015).

[6] A Kárpátalja fogalom 1889. október 27-én tűnt fel először nyomtatásban a Munkácson ekkor kiadott Kárpátalja című politikai és társadalmi hetilap fejlécén. A magyar kormányzat által 1897-ben indított hegyvidéki gazdasági akció elleni és a tömegesen bevándorló zsidó-

ságot védő liberális sajtótámadások során lezajlott éles viták közben az addig csak Munkácsot és környékét jelölő „Kárpátalja" megnevezés jelentősen kibővült. A hegyvidéki akció színterén elhelyezkedő négy vármegyét – Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa – a 19–20. század fordulójától összefoglalóan már Kárpátaljának nevezték. Lásd bővebben, BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Nyíregyháza, 2005. 15–37. old.

[7] Lásd bővebben, LEHOCZKY Tivadar: Bereg vármegye. Szerk. S. Benedek András, Vári Fábián László. Budapest – Beregszász, 1996. 623–624. old.

[8] Vesd össze, BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig. (1646–1997). Budapest, 1997. 135–161. old.

[9] Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon. Összegyűjt., jegyz. Kemény G. Gábor. II. köt., 1892–1900. Budapest, 1956. Tankönyvkiadó, 533. old.

[10] BARTHA Miklós: Kazár földön. Kolozsvár, 1901. Ellenzék Könyvnyomda, 37., 53., 63. old.

[11] LEHOCZKY T., 1996. 346. old.

[12] Firczák Gyula 1836. augusztus 26-án született Horlyó községben (Ung vm.), gimnáziumi tanulmányait Ungváron, Szatmárnémetiben és Kassán végezte. Ezután rokona Popovics Bazil (Vazul, 1796–1864) püspök 1855-ben a bécsi Szent Borbála papneveldébe küldte, ahol 1860-ig tanult, majd teológiai doktorrá avatták. A főpásztor 1861-ben szentelte pappá, majd kinevezte az ungvári püspöki líceum tanárává. Gyorsan haladt előre a papi pályán: kanonok (1876), nagyprépost (1886), közben a ungvári szeminárium rektora. Az eperjesi székesegyházban 1892. április 10-én szentelték munkácsi püspökké. Egyik kezdeményezője volt a hegyvidéki gazdasági akciónak. Főpapi szolgálatát Ungváron bekövetkezett haláláig, 1912. június első napjáig töltötte be.

[13] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL.), K 26 – 1896 – II – 16 – 751 – 2. szám.

[14] Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910). A dok. összegyűjt., szerk. és a bev. írta Kása Csaba. Budapest, 2018. Herman Ottó Intézet, 6., 14. old.

[15] Darányi Ignác, pusztaszentgyörgyi és tetétleni; 1849. január 15-én született Pesten. Jogtudományi doktori oklevelét a pesti tudományegyetemen szerezte (1872), ahol joghallgató társa volt Bartha Miklós, akivel barátságot kötött. Darányi ezután ügyvédi vizsgát tett (1873), e pályán három évig működött, majd politikai pályára lépett, a Szabadelvű Párt tagja lett. Később országgyűlési lépviselője (1881–1904), ezután ún. disszidens, illetve alkotmánypárti (1904–1910), majd párton kívüli honatya. Közben két időszakban (1895–1903, illetve 1906–1910) földművelésügyi miniszter. Hivatali ideje alatt intézkedéseivel megújította a magyar mezőgazdaságot. Darányi Ignác 1927. április 27-én hunyt el Budapesten. Életrajzát lásd bővebben, BOTLIK József: A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József. Budapest, 2018. Herman Ottó Intézet, 5–52. old.

[16] MNL OL. K 26. 1902–XXXI–1134. 166–167. old. (753. eln./1897. számú irat.)

[17] MNL OL. K 26. 1902–XXXI–1134. 152-158. old. – Az aláíró 14 országgyűlési képviselő neve az iraton lévő sorrendben: Szaplonczay Miklós, Urányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, báró Perényi Zsigmond, Lónyay Sándor, Lónyay Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, gróf Sztáray Gábor, Komjáthy Béla, Hegedűs Béla.

[18] HALÁSZ Géza: Ötvenezer beregmegyei orosz létkérdése. Munkács, 1896. Nyomatott Farkas Kálmán Könyvnyomdájában. – Újraközölve: Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 15–22. old.

[19] Egán Ede, borostyánkői; 1851. július 3-án született a muraközi Csáktornya járási székhelyen (Zala várm.). A bécsi mezőgazdasági főiskolán és a németországi Halle város egyetemén tanult, nemzetgazdasági és agrárjogi képzettséget szerzett. Ezután édesapja Bo-

rostyánkő községben (Vas vm.) lévő birtokán kezdett gazdálkodni. Alig 27 évesen, 1878-tól egy 30 ezer katasztrális hold kiterjedésű poroszországi uradalom jószágigazgatója. Amikor édesapja, Edward Egán 1880-ban elhunyt, hazatért és Borostyánkőn gazdálkodott. 1883 és 1890 között a Földművelésügyi Minisztériumban országos tejgazdasági felügyelő, döntő szerepe volt a Budapesti Központi Tejcsarnok Szövetkezet létrehozásában. Hét év után tisztségéről lemondott, 1890-től a felesége poroszországi birtokát igazgatta, és csak 1897-ben költözött ismét haza. Darányi Ignác miniszteri biztosként a hegyvidéki gazdasági akció vezetőjévé nevezte ki. Egán Edét 1901. szeptember 20-án a lázi dombon megölték. Életrajza, BOTLIK J.: A magyar nemzetpolitika előfutárai. 2018. 310–315. old.

[20] [EGÁN Ede:] Kárpátaink közgazdasági hivatása. Intő szó a magyarországi „havasi gazdaság" fejlesztése érdekében. A [Magyar] Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának 1890. márczius 8-án tartott gyűlésén előadta – –. Budapest, 1890. Pesti Nyomda, 60 old.

[21] I. JAVASLAT a gróf Schönborn-féle munkácsi és szent-miklósi hitbizományi uradalmakból az államkincstár által bérbevett hegyvidéki gazdaságok felhasználásra nézve. II. A rutén kérdés. III. A kárpátmenti földmívelő nép gazdasági helyzetének fejlesztése iránti JAVASLAT. (Hely nélkül.) [1898], 1–56. old. – Újraközölve: Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 43–92. old.

[22]Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 71. old.

[23] A zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot gróf Andrássy Gyula (1823–1890) miniszterelnök a király által 1867. július 28-án szentesített osztrák–magyar kiegyezés 69 §-ból álló 1867. évi XII. törvénycikk hatályba lépése után négy hónappal, november 25-én terjesztette be a Magyar Országgyűlés Képviselőházába, amely azt, majd a Főrendiház egyaránt néhány ellenszavazattal elfogadta.

[24] BARTHA Miklós: Kazár földön. 1901. Részletesen: a kazárokról 29–34., 83–90. old., a bevándorlásról 91–114. old., a közvetítésről 115–124., 137–144. old., a rutének állattartásáról és az ún. feles-marháról 145–161. old., a bolt- és legelő-uzsoráról 163–171. old. Az uzsoráról lásd még: SZABÓ Oreszt: A magyar oroszokról (ruthének). Budapest, 1913. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, 260–267. old.

[25] BARTHA M., 1901. 109. old.

[26] A földművelésügyi minisztérium később a munkácsi hegyvidéki kirendeltség mintájára újabbakat állított fel, amelyek 1918 őszéig–1919 tavaszáig működtek. 1902-ben létrehozta a székelyföldi (később erdélyrészinek nevezett), 1908-ban a felvidéki kirendeltséget Zsolna székhellyel. Számuk 1913-ban hatra nőtt, mert az Erdélyrészi Kirendeltséget Marosvásárhely, illetve Kolozsvár székhellyel kettéosztották, és két újat szerveztek Nagyvárad, valamint Temesvár székhellyel. Hatáskörük ekkor már a történeti ország 63 vármegyéjének csaknem felére, 31-re terjedt ki. 1914-ben a temesvári kirendeltséget megszüntették, és körzetét a kolozsvárihoz rendelték. Az így felszabadult költségvetési pénzkerettel a Felvidéken, Eperjes székhellyel újat szerveztek, Gömör-Kishont és a munkácsi hegyvidéki kirendeltségtől odacsatolt Sáros, Szepes és Zemplén vármegyékből. – Lásd bővebben, BALATON Petra: Állami akciók a lemaradó régiók fejlesztésére a dualizmus korában. In. Bartha Miklós és kora. Regionális fejlesztések. Székelyudvarhely, 2013. 69–81. old.

[27] Például, BARTHA Miklós: A ruthén kérdés. I. rész. In. Reggeli Újság, 1898. október 6. (229. szám.); II. rész. Október 7. (230. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 353–358. old.

[28] Lásd bővebben az alábbiban: Egan-jelentés, 1900. 5–8. old.

[29] A hegyvidéki földmívelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr.[uár] 12-én tartott értekezletről szóló JELENTÉS. Darányi Ignácz m.[agyar] kir. földmívelési miniszter úr Ő Nagyméltóságához felterjeszti borostyánkői

EGAN EDE. Budapesten, 1900. Werbőczy Könyvnyomda Részvénytársaság, 199 old. – Újraközölve: Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 130–188. old. (A továbbiakban: Egan-jelentés, 1900.)

[30] Egan-jelentés, 1900. 18., 35–36., 99–100. old.

[31] BARTHA M., 1901. 137–144., 157–12., 224–228. old.

[32] Egan-jelentés, 1900. 55–56., 59., 66., 68–70., 72. old.

[33] Tegze Géza (egyes forrásokban Teghze, ? – ?) görög katolikus lelkész, a 1890-es évek végén Alsóbisztra (Máramaros vm., Huszti járás) községben szolgált. Egán Ede egyik közvetlen munkatársa, a szövetkezeti mozgalom fő támogatója. Később, 1910-ben az Ökörmezői Takarékpénztár Részvénytársaság igazgatósági tagja.

[34] Egan-jelentés, 1900. 74., 75–77. old.

[35] PAP Tibor: A ruthén akció és kereskedelem. M. Sziget [Máramarossziget], 1903. Sichermann Mór Nyomda, 23. old. (Eredetileg megjelent a Politikai Hetiszemle, 1903. augusztus 2., 9. és 16-iki számában.)

[36] Egan-jelentés, 1900. 78. old.

[37] Egan-jelentés, 1900. 79. old. – Bartha Miklós a pálinka kazár forgalmazásával könyvében külön fejezetben foglalkozott. BARTHA M., 1901. 125–135. old.

[38] Egan-jelentés, 1900. 78–81. old.

[39] Egan-jelentés, 1900. 84., 126. old.

[40] BARTHA M., 1901. 320., 323. old. (Kiemelés tőlem – B. J.)

[41] BARTHA M.: Egán Ede. In. Magyarország, 1900. február 16. (46. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 504–508. old.

[42] SZABOLCSI Miksa: Megjegyzések Egan Ede munkácsi beszédére. In. Egyenlőség, 1900. február 18. (7. szám). (Különlenyomat: Budapest, 1900. Brózsa Ottó Könyvnyomdája, 15 old.) – Szabolcsi Miksa a magyar zsidó újságírás egyik megteremtője. Az 1883. évi tiszaeszlári per folyamán a budapesti Pester Lloyd című lapba írt szenvedélyes cikkeiben védte hittársait a vérvád ellen. Ezen írásai alapján tájékozódott az ügyről az európai sajtó egy része. Később megvásárolta az *Egyenlőség* című zsidó felekezeti és társadalmi hetilapot, amelynek 1886-tól a haláláig volt a szerkesztője. Egyik fia, Szabolcsi Bence (1899–1973) zenetörténész és zenekritikus volt.

[43] Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez, 1892–1900. II. köt.,. 860. old. (FM. 1741/eln./1900. szám.)

[44] BARTHA M., 1901. 5., 6., 7. old.

[45] BARTHA M., 1901. 7–8., 9. old.

[46] KOVÁCH Aladár: Bevezető. In. Bartha Miklós: Kazár földön. Budapest, 1939. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 5. old.

[47] EGÁN Ede: Román szomszédaink. Budapest, 1886. Kiad. Kilián Frigyes magyar kir. egyetemi könyvárus, 78 old.

[48] EGÁN Ede: Kárpátaink közgazdasági hivatása. Intő szó a magyarországi „havasi gazdaság" fejlesztése érdekében. A [Magyar] Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságának 1890. márczius 8-án tartott gyűlésén előadta – –. Budapest, 1890. Pesti Nyomda, 60 old.

[49] Kiálló sziklái és nagy sodrása miatt, a dunai hajózás egyik jelentős akadályát a 130 km hosszú, keskeny Vaskapu-szorost gróf Széchenyi István (1791–1860) kezdeményezésére 1834-ben kezdték szabályozni Vásárhelyi Pál (1795–1846) mérnök tervei alapján. Ennek során a part mentén 1837-ig megépítettek a *Széchenyi-ut*at, de a munkálatok megszakadtak. Csak 1889-től folytatódtak, és még nem fejeződtek be, amikor a szoros legkeskenyebb szakaszán a 2,2 km hosszú főcsatornát 1896-ban a magyar honfoglalás 1000. évfordulója alkalmából ünnepélyesen felavatták. Az 1920. június 4-i trianoni békediktátumig itt húzódott Ma-

gyarország déli határa. Később, román–jugoszláv közös beruházással a Vaskapunál 1972-re vízierőmű épült, melynek során a szorost – benne a főcsatornát – vízzel árasztották el. Hasonlóan a part menti, Báziás és Orsova helységek között húzódó 122 km hosszú Széchenyi-utat is, amelynek csak egy rövid északi szakasza maradt meg Lászlóvára térségében.

[50] BARTHA M., 1901. 15., 20. old. – Egán Edéről lásd bővebben: BOTLIK József: Egán Ede és a hegyvidéki akció (1897–1901). In. Bartha Miklós és kora. Regionális fejlesztések. Székelyudvarhely, 2013. 49–67. old.

[51] Ady Endre Összes Versei. A szöv. gond., és a jegyz. összeáll. Láng József, Schweitzer Pál. Budapest, 1977. Szépirodalmi Kiadó, 1189. old.

[52] Egán Ede unokájának, a Bucsu községben (Vas megye) élő Egán Edének (1928–) személyes közlése a szerzővel.

[53] Páris Frigyes (1858–1937?) jogász, királyi ügyész. A budapesti tudományegyetem jogi karán végezte tanulmányait (1878–1884). A Máramarosszigeti Királyi Törvényszékhez 1890-ben nevezték ki, 1896-ban belépett a budapesti Demokratia szabadkőműves páholyba, amelyből 1914-ben kilépett. Közben 1898-tól a Kolozsvári Királyi Főügyészség csíkszeredai ügyészségén királyi ügyész. Innen 1901 elején nyugdíjaztatta magát, majd február 23-án kinevezték a földművelésügyi tárca hegyvidéki miniszteri biztosa, Egán Ede helyettesévé, amely állásáról azonban három és fél hónap múltán, június 9-én lemondott. Páris Frigyes ezt követően 44 éves korától, évtizedeken keresztül nyugalmazott királyi ügyészként élt.

[54] BARTHA Miklós: Tájékoztató. In. Magyarország, 1901. június 19. (144. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 509–513. old.

[55] BARTHA Miklós: Üzenet. In. Magyarország, 1901. június 27. (150. szám.) – Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 514–516. old.

[56] PÁRIS Frigyes: Tájékoztató a ruthén actiónál való működésem felől. Budapest, 1904. Márkus Samu Könyvnyomdája, 55 old. – Újraközölve: Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 262–279. old.

[57] PÁRIS F., 1904. 16., 31–32., 28., 33. old.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

(2019. JÚNIUS – JÚLIUS)

ELISMERÉSEK

∗ **Marcsák Gergely** *Fekete-Tisza* c. kötetét *Gérecz Attila-díjjal* jutalmazták, amelyet a Pesti Vigadóban vehetett át augusztus 16-án. Az eseményen *Magyar Arany Érdemkereszt* kitüntetésben részesült **Kocsis Csaba** anyaországi író, költő, fotográfus, énekmondó sokoldalú alkotómunkája, valamint a határon túli magyarság, különösen a kárpátaljai és biharországi közösségek körében végzett kultúraszervező tevékenysége elismeréseként.

∗ *Kallós Zoltán Külhoni Magyarságért Díjjal* ismerték el a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház munkásságát. A rangos díjat az Országházban 2019. augusztus 19-én **Semjén Zsolt** miniszterelnök-helyettestől vette át **Kacsur András,** a társulat igazgatója. A díjat a kárpátaljai magyar kultúráért végzett munkájának elismeréseképpen kapta. Ugyanezen a napon a színház Carlo Goldoni: *Chioggiai csetepaté* című előadása elnyerte a Szarvasért Alapítvány **Vigasz-Díját**. A társulat ezzel a darabbal vett részt a VIII. Magyar Teátrum Nyári Fesztiválon a Szarvasi Vízi Színházban 2019 júliusában. A díjat „az eső elmosta Szeparében megtartott előadásért" szintén **Kacsur András,** a beregszászi színház igazgatója vette át. Az előadást ténylegesen elmosta az eső, ám egy későbbi időpontban megtartották. A díjátadóra a fesztivált búcsúztató gálaesten került sor.

∗ *Magyar Arany Érdemkereszttel* tüntették ki **Nejzsmák Emmát**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Rahói Alapszervezetének elnökét, **Legeza István** munkácsi középiskolai tanárt, valamint **Váradi Natáliát**, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docensét, a főiskola Felnőttképzési Központjának vezetőjét, a „GENIUS" Jótékonysági Alapítvány irodaigazgatóját. A kitüntetést augusztus 19-én vehették át Budapesten, az Országházban.

∗ *Magyar Arany Érdemkereszt* kitüntetést vehetett át augusztus 20-án **Kuti Lászlótól**, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának vezető konzuljától az államalapítás és az államalapító Szent István király ün-

nepe alkalmából az ungvári várban tartott ünnepségen **Györke Magdolna,** az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézete Magyar Filológiai Tanszékének docense, a filológiai tudományok kandidátusa és **Hidi László,** a Pro Agricultura Carpatika Kárpátaljai Megyei Jótékonysági Alapítvány elnöke.

∗ ***Kárpát Hazáért Nívódíj*** elismerésben részesült a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társasága.

∗ **Volodimir Zelenszkij** ukrán elnök a *Bölcs Jaroszlav érdemrend* 4-ik fokozatával tüntette ki **Róth Sándor** munkácsi származású, amerikai üzletembert, aki egyben Ukrajna szegedi tiszteletbeli konzulja. Az elismerést földink Ukrajna nemzetközi tekintélyének erősítéséért, az államközi együttműködés fejlesztését célzó, valamint gyümölcsöző civil tevékenységéért kapta. Mint ismeretes, a milliárdos, a Forbes besorolása alapján, a világ egyik leggazdagabb embere.

∗ A II. RF KMF tanévnyitó ünnepségén átnyújtották a főiskola tudományos tanácsa által létrehozott *Rákóczi-díjat*, amely az önálló kárpátaljai magyar nyelvű felsőoktatás létrejöttének, a főiskola megmaradása és fejlesztése érdekében döntő szerepet vállaló személyek tevékenységének elismerése. A főiskolai tanács határozatának értelmében 2019-ben a magyarországi díjazott **Potápi Árpád János**, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára lett. Az ukrajnai díjazott **Dmitro Tkács,** Ukrajna egykori magyarországi nagykövete. A főiskola *Tomcsányi Hűségdíjat* 2019-ben **Pallay Ferenc** informatikus, a II. RF KMF Puskás Tivadar Informatika Központjának igazgatója vehette át. *Rákóczi-főiskoláért emlékéremmel* 2019-ben **Csizmár Ivánt,** a II. RF KMF főgondnokát tüntették ki.

FONTOSABB ESEMÉNYEK, RENDEZVÉNYEK

AUGUSZTUS

∗ A 18. Cicelle Aranyháromszög Kulturális Napok keretében a Szombathely környéki Zsennye-alkotóházban (Békássy kastély) *Kárpátalja ma* címmel tudományos ülésszakot rendeztek. A rendezvényt **Markó Péter** elnök nyitotta meg. Mások mellett **Dupka György:** *A kárpátaljai magyar művelődés legfontosabb műhelyei napjainkban,* **Csordás László:** *Válaszutak előtt – A kárpátaljai magyar irodalom önértelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig,* **Fűzfa Balázs:** *Balla D. Károly: Pilinszky-projektum* címmel tartott előadást.

∗ A III. Kárpátaljai Zsidó Napok nyitó programja keretében a huszadik század legismertebb magyar zsidó slágerei csendültek fel a beregszászi kis zsinagógában. A dalokat **Nógrádi Gergely** budai főkántor és **Teszter Nelli** zongoraművész előadásában hallhatták az érdeklődők.

∗ A Beregszászi Római Katolikus Egyházközség Rákóczi-estet szervezett a Pásztor Ferenc Közösségi Házban. **Krajnik Irén,** a plébánia kántora egyórás műsort állított össze az ünnepségre. **Id. Csobolya József** helytörténész tartott előadást nagy fejedelmünkről, életéről, fontosabb tetteiről, valamint a beregszászi Rákóczi Szövetség tevékenységéről is szólt.

∗ A beregszászi amfiteátrumban **Király Viktor** *A király 50 árnyalata* című koncertjével zárult a III. Kárpátaljai Zsidó Napok elnevezésű programsorozat. Ezt megelőzően **Jávori Ferenc Fegya** és **Müller Péter Sziámi** közös fellépésére került sor.

∗ Beregszászon, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola átriumában elkezdődött a IX. Jankovics Mária Alkotótábor a képzőművészetek, festészet, szobrászat és rajz iránt érdeklődő 10 évnél idősebb gyerekek részvételével. A tábor vezetője **Kulin Ágnes,** a Kárpátaljai Magyar Képző- és Iparművészek Révész Imre Társaságának (RIT) elnöke, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára. A foglalkozást vezető szakemberek: **Néger Krisztina** (vonalgrafika), **Fekete Gabriella** (selyemfestés), **Fülöp László** (fotográfia), **ifj. Hidi Endre** (szobrászat, agyagozás), **Kalanics Éva** (kézműves foglalkozások).

∗ A Lakiteleki Népfőiskolában lezajlott a *Kultivál 2019 – ifjúsági közösségek fejlesztése* tábor, amelynek munkájában **Szabó Kata** *KVIT-tag is részt vett.*

∗ A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezete szervezésében Tiszapéterfalván megrendezésre került a II. ISZ FESZT. A fesztiválon neves magyarországi művészek, együttesek és intézményvezetők is felléptek.

∗ Beépülő örökség témával rendezte meg a IX. Keresztyén Balázs Olvasótábort a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) Beregszászon.

∗ A Tokaji Írótábor elnöksége megrendezte a soron következő, 47. írótábori tanácskozást, amelynek témája: *A szétszóródás előtti irodalom és művészet 1918–1920*. Egyik felkért kárpátaljai előadója, **Dupka György** történész *Az összeomlás utáni kulturális „életjelek" Kárpátalján (1918–1920*) címmel tartott előadást. A plenáris ülésen **Lőrincz P. Gabriella** költő is hasonló témakörben osztotta meg gondolatait. Az alkotótáborban részt vett mások mellett **Finta**

Éva József Attila-díjas költő, **Lengyel János** író, valamint a Kárpátalja múltjával foglalkozó **dr. Botlik József** történész, **dr. Kótyuk Erzsébet** néprajzos is.

∗ A salánki művelődési ház parkjában felavatták az 1711-es kuruc országgyűlést megörökítő földomborművű emléktáblát. Avatóbeszédet tartott **dr. Grezsa István,** Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja együttműködésének fejlesztéséért és a Kárpát-medencei óvodafejlesztési program koordinálásáért felelős miniszteri biztos. Ezt követően **dr. Grezsa István, Aljohin Viktor** és **Bacskai József** gazdasági ügyekért felelős helyettes államtitkár, egykori ungvári, illetve beregszászi magyar főkonzul leleplezték az emlékművet. Az ünnepséget kulturális program és az emlékmű megkoszorúzása zárta.

∗ A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezete (KMKSZ ISZ) idén is meghirdette fotópályázatát *Kárpátalja természeti szépségei* témakörben. A meghozott döntés alapján a fotópályázat helyezései a következőképpen alakultak: I. helyezett – **Zsigó Olívia**: A csend otthona; II. helyezett – **Dudla Ferenc**: Tél a Kárpátokban; III. helyezett – **Fehér Szebasztián**: Vágyódás. Emellett a közönségdíj kategóriája is meghirdetésre került a közösségi oldalon. A legtöbb kedvelést **Fehér Szebasztián** *Vágyódás* című alkotása gyűjtötte be. A pályázat nyertesei oklevelet vehettek át, illetve pénzjutalomban részesültek.

∗ Aknaszlatinán a délelőtti órákban méltatták Szent István királyunk több mint 1000 évvel ezelőtti sorsfordító jelentőségű államalapításának évfordulóját. Ünnepi beszédet tartott **Szilágyi Mátyás** beregszászi főkonzul és **dr. Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke. A rendezvényt kulturális program zárta.

∗ Szent István-napi ünnepséget és búcsút szerveztek Tiszacsomán, a Honfoglalási Emlékparkban. A rendezvényen **Szilágyi Péter** nemzetpolitikáért felelős miniszteri biztos, **Szilágyi Mátyás,** Magyarországi Beregszászi Konzulátusának főkonzulja **Brenzovics László**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, **Kovács Szvetlána**, Tiszacsoma polgármestere, **Orosz Ildikó,** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora, a PCS elnöke szólt az egybegyűltekhez.

∗ A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK) és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) a történelmi egyházakkal közösen a sokéves hagyományhoz híven az Ungvári vár belső udvarában méltatta államalapító szent királyunk napját. Az ünnepség keretében ökumenikus szertartásra és új kenyér megszentelésére is sor került. A ren-

dezvényt **dr. Dupka György,** a MÉKK elnöke nyitotta meg és üdvözölte a vendégeket. Magyarország Ungvári Főkonzulátusának képviseletében ünnepi beszédet mondott **Kuti László.** Szólt a megjelentekhez **dr. Zubánics László** történész, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke, illetve **dr. Fűzfa Balázs,** a szombathelyi egyetem irodalomtörténésze is. A magyarországi vendég a Szombathely környéki egyik településen sütött kenyeret adott át **Dupka Györgynek.** A kulturális programban közreműködött a tiszabökényi Tisza Csillag kórus (művészeti vezető: **Kovály Csilla**).

∗ A Gulágokban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány a totalitárius diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából koszorúzással egybekötött megemlékezést rendezett Budapesten, a Honvéd téri Gulág-emlékműnél. Köszöntőt mondott **Nagyné Pintér Jolán** elnök (Gulag Alapítvány). Emlékező beszédet tartott: **Böröcz László** elnök, frakcióvezető-helyettes (FIDESZ), **Benkő Levente** történész, Gulag-kutató (Kolozsvár). Közreműködött: **Tarpai Viktória** színművész (Beregszász), aki **Nagy Zoltán Mihály** *A sátán fattya* című (később megfilmesített) regényéből részleteket olvasott fel. A megemlékezést követően mások mellett a kárpátaljai áldozatok nevében **dr. Dupka György** történész, a Szolyvai Emlékparkbizottság felelős titkára is koszorút helyezett el az emlékműnél.

∗ A megyeszékhelyen újabb miniszobrot avattak – tudatja a mukachevo.net hírportál. A szobrot *Gyöngyösi István* neves magyar költő tiszteletére állíttatták. Az új nevezetesség a Radvanka (Radvánc) városrészben található, a város legrégebbi lakóháza mellett. Az avatásra a költő születésének 390. évfordulóján került sor. A miniszobrot **Sztepan Rusznak** és **Roman Murnik** készítette.

SZEPTEMBER

∗ Erkel *Hunyadi László* című operájának koncertszerű előadására került sor a beregszászi Arénában Magyarország Beregszászi Konzulátusa szervezésében. A bemutatóra mintegy háromezer ember volt kíváncsi.

∗ Megnyílt a VI. Kárpátaljai Nemzetközi Szobrásztábor a Család témakörben a szolyvai Járási Galambos (Holubine) Kvitka Polonini üdülő területén a Pro Arte Munkács civil szervezet szervezésében, melynek elnöke **Matl Péter** munkácsi szobrász és ügyvezető igazgatója: **Matl Árpád**. A nemzetközi tábor résztvevői: **Daria Aljyoshkina** (Lemberg), **Rostás Beáta** (Eger), **Olena Dodatko** (Kijev), **Rhea Marmentini** (Spanyolország), **Jitka Kusova** (Csehország).

∗ Megnyílt **Soltész Péter** egyéni kiállítása Magyarország Ungvári Főkonzulátusán. **Kuti László** első beosztott konzul köszöntötte a szép számban megjelent érdeklődőket. **Buhajla József** főkonzul röviden ismertette a képzőművész életpályáját.

∗ A Kárpátaljai Magyar Egészségügyi Dolgozók Társasága (KMEDT) és a Magyar Egészségügyi Társaság (MET) *IX. Dr. Novák Endre-napok* címmel nemzetközi konferenciát rendezett Aknaszlatinán az Imperia étteremben. Kárpát-medence magyar orvostársadalmának jeles képviselői előtt, mások mellett előadást tartott **Dupka György** történész a 75 éve szovjet fogságba került magyar orvosokról, akik a hadifogolytáborokban életmentő tevékenységet folytattak, gondosan ápolták rabtársaikat.

∗ Harmadik alkalommal szervezte meg a hUNGary Festet Ungváron Magyarország Ungvári Főkonzulátusa. A főkonzulátus előtti Ung partján – a családbarát rendezvényen – a kétnapos kulturális programot hagyományőrző együttesek, tánccsoportok és zenekarok szolgáltatták. Többek között a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság, azaz a KVIT-sátorban **Shrek Tímea** író és **Szabó Kata** irodalmár bemutatta az Intermix Kiadótól kapott könyveket, az *Együtt* irodalom-művészet-kultúra folyóirat és a *Kárpátaljai Hírmondó* korábbi számait az érdeklődőknek.

∗ **Marcsák Gergely** irodalmár részt vet Soborsinban a Repkény értelmiségi fórumon **dr. Kövér Péter** szervezésében. **Farkas Wellmann Endrével** bemutatták *A római disznó monológja* c. pódiumműsort, illetve a kárpátaljai költő felolvasást tartott a *Fekete-Tisza* című kötetéből.

∗ Az Irodalmi párosok és páratlanok, avagy magányos műfaj-e az irodalom? kérdéskör jegyében lezajlott a harmadik Előretolt Helyőrség Szabadegyetem a Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. szervezésében Gyulán, az Erkel Ferenc Művelődési Központban. Megnyitóbeszédet **Szentmártoni János,** a Magyar Írószövetség elnöke tartott. Szólt arról, hogy *Előretolt Helyőrség Íróakadémia anyaországi melléklete* tizennégy megyében lát napvilágot heti rendszerességgel, és beindítás előtt áll a *Felvidéki* és a *Kárpátaljai Helyőrség* is. A szabadegyetem munkájában Kárpátaljáról részt vett **Marcsák Gergely, Shrek Tímea, Kertész Dávid** és **Lőrincz P. Gabriella** irodalmár.

∗ A VI. Kárpátaljai Nemzetközi Szobrásztáborban ezúttal a *Család* témakörben készültek el a kőszobrok, melynek ihletője az Ukrajnai Római Katolikus Püspöki Konferencia Felhívása, amely 2019-et a Család szentségének évévé nyilvánította. A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége és a Tiszabökényi Római katolikus

Egyházközség közbenjárására a *Pro Arte - Munkács Civilszervezet* által működtetett szobrásztábor vezetősége úgy döntött, hogy a 4 kőszobrot a jubiláló tiszaháti településeknek adományozza. A nyitó ünnepségre a 20 éve újraalapított *Tiszabökényi Római Katolikus Egyházközség templomában* került sor, ahol a *Család szentségének éve* alkalmából **Weinrauch Márió** ferences atya, plébániai kormányzó celebrált misét. A családokat megáldó szentmisét megtisztelte **Gyebnár István** konzul, Magyarország Beregszászi Konzulátusának képviseletében, **Berkecz Mária** konzul, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának képviseletében, **Tóth Bálint** polgármester, és az általa vezetett községek, valamint a különböző vallási felekezetek képviselői, KMKSZ és UMDSZ tagok. Továbbá **dr. Zubánics László** történész, az Ungvári Egyetem UMOTI Európa Integrációs és Magyar Történelem Tanszékének megb. vezetője, a KMMI és az UMDSZ elnöke, **dr. Tóth Mihály** alkotmányjogász, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke, az UMDSZ tiszteletbeli elnöke, **Vári Fábián László,** József Attila-díjas költő, MMA-tag, a tiszafarkasfalvi származású **Nagy György,** Csetfalva nyugalmazott polgármestere, **Matl Péter,** a Pro Arte - Munkács Civilszervezet elnöke, **Matl Árpád** ügyvezető.

∗ A beregszászi római katolikus egyházközség idén is csatlakozott a meghirdetett Ars Sacra rendezvénysorozathoz, mely arra hivatott, hogy a néző a művészi alkotásokon keresztül találkozzon a transzcendenssel. Ebből az alkalomból a budapesti Újszínház két színésze – **Jánosi Dávid** és **Gregor Bernadett** – a *Pilátus éjszakája* című történelmi drámát mutatták be a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházban. A szerző **dr. Fazekas István** drámaíró és teológus köszöntőjében ismertette a darab történelmi hátterét, és az előadás ötletének megszületéséről is beszélt.

∗ **Shrek Tímea** íróval és **Marcsák Gergely** költővel szerveztek találkozót a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán az Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium meghívására. A találkozó fő témája az itthon maradás volt, a szülőföldhöz való viszonyunkról és az irodalomról szólt a diskurzus, amit **Ráti Emese** moderált.

∗ Megrendezték a II. Bercsényi Jótékonysági Bált az Ungvári várban az Ungvári Magyar Főkonzulátus és a Pro Cultura Subcarpathica közös szervezésében. Az esten nyitóbeszédet **Buhajla József** ungvári főkonzul tartott, aki többek között bejelentette, hogy a befolyt összeget a Nagydobronyi Irgalmas Samaritánus Református Gyermekotthonnak ajánlották fel.

∗ Beregszászban, a II. RF KMF Gross Arnold termében megnyitották **Erfán Ferenc** egyéni tárlatát a RIT szervezésében.

∗ Magyarország Beregszászi Konzulátusa Gulácsy-termében megrendezték a **Vári Fábián László** fordításában megjelent *A kakukknővér* című ruszin és ukrán balladagyűjtemény bemutatóját. Köszöntőt mondott **Szilágyi Mátyás** főkonzul, akinek a nevéhez fűződik az Irodalmi kilátó rendezvénysorozat elindítása. A Magyar Művészeti Akadémia kiadásában megjelent fordításkötetet **dr. Kész Margit,** a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola docense mutatta be.

∗ Megnyitották **Gogola Zoltán** egyéni tárlatát Magyarország Beregszászi Konzulátusa Gulácsy-teremében. Köszöntőt mondott **Szilágyi Mátyás** főkonzul.

∗ A beregszászi Kossuth Lajos középiskolában író-olvasó találkozó keretében **Dupka György** bemutatta **Weinrauch Katalin** *A múló évek útján* című újabb elbeszélés- és karcolatgyűjteményét, amely az Intermix Kiadó Kárpátaljai Magyar Könyvek (278.) sorozatában látott napvilágot Ungváron. A kötethez **Füzesi Magda** József Attila-díjas költő írt előszót.

∗ A németországi Potsdamban a Villa Quandt-ban fiatal magyar irodalmárok **Zalán Tibor (**Szolnok), **Nagy Kopány Zsolt** (Marosvásárhely), **Pál Dániel Levente** (Budapest) társaságában megtartott irodalmi esten **Shrek Tímea** és **Marcsák Gergely** is bemutatkozott.

∗ *A karmester szeretője* címmel színházi előadást tartottak Beregszászban a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházban.

∗ Csapon emlékjelet állítottak a szovjethatalom által megsemmisített egykori református temető helyén.

∗ Megnyitották meg **Hajdú László** kiállítását a megyeszékhelyen. A művész az Ungvár galériában harmincnyolc alkotást mutatott be, amelyet az elmúlt tíz évben készített. A festő különböző technikákat alkalmaz: grafika, olajfestés és kisplasztika. A tárlaton akril- és olajfestmények tekinthetők meg.

∗ A munkácsi városi roma művészeti iskola növendékei és **Jónás Tibor** iskolaigazgató alkotásaiból nyílt tárlat a Munkácsi várban. A Rom-Art elnevezésű kiállítás a városi önkormányzat szervezésében valósult meg.

∗ A kárpátaljai sajtóban megjelent **Bocskor Andrea** képviselő nyilatkozata az Európai Parlament „malenkij robottal" foglalkozó határozatáról, annak kapcsán, hogy az idén emlékezünk meg a kárpátaljai magyarok elhurcolásának 75. évfordulójára. *„Az Európai Parlament minden ciklus kezdetén elfogad egy határozatot az európai történelmi*

megbékélés és emlékezet életben tartása érdekében, de a korábbiak kevés hangsúlyt helyeztek a kommunizmus bűneinek elítélésére és az áldozatokra. Ez a határozat most jó alkalmat biztosított, hogy a kárpátaljai magyarság legnagyobb kollektív traumájára, az 1944-es málenkij robotra felhívjam az európai politikum figyelmét" – tette hozzá a képviselő.

ÚJ KÖNYVEK 2019

Magyarországon megjelent könyvek:

∗ ***„Ruszin voltam, vagyok, leszek..." Népismereti olvasókönyv.*** **Fedinec Csilla – Csernicskó István** (szerk.). Charta XXI Egyesület és a Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

∗ **Vári Fábián László:** *A kakukknővér.* 76 ruszin és ukrán népballada. MMA Kiadó Nonprofit Kft., Budapest, 2019.

∗ **Marcsák Gergely:** ***Fekete-Tisza.*** Versek. Előretolt Helyőrség Íróakadémia (KMTG), Budapest, 2019.

∗ **Shrek Tímea:** ***Halott föld ez.*** Novellák. Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2019.

∗ ***A kárpátaljai magyarság a 21. században.*** Esszék, tanulmányok. Magyar szemhatár. Sorozatszerkesztő: Pusztay János. A kötet összeállító szerkesztője: Zékány Krisztina. Szerzők: **Bacsó Róbert, Balogh Csaba, Bence Norbert, Bocskor Szedlakovics Zita, Dunda György, Kovács Péter, Nagy István, Pogány István, Pusztay János, Revalló Nikoletta, Rezes József, Spenik Sándor, Zékány Krisztina, Zubánics László.** Nap Kiadó Kft., Budapest, 2018.

Kárpátalján megjelent könyvek:

Stók Lajos: ***Vadásztörténetek.*** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Czébely Lajos: ***Jelek egy félszigetről.*** Tanulmányok, esszék. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Lengyel János: ***Feltámadás Beregszászon. Mitracsek úr visszatér.*** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Nagy Zoltán Mihály: ***A Sátán fattya.*** Ötödik kiadás. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Weinrauch Katalin: ***A múló évek útján.*** Elbeszélések, karcolatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Rákóczi Turulmadara. Összeállította Dupka György és Zubánics László. KMMI-füzetek XXIV. Beregszász, 2019.

Szabó Palócz Attila: ***Varratszedés.*** Versek. Kárpátaljai Magyar Könyvek 284. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2018.

10 éves a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet. Összeállította Dupka György és Zubánics László. KMMI-füzetek XXIII. Beregszász, 2019. január 22. 169 old.

A tudat szunnyadó határőrei. Válogatás Kovács Vilmos műveiből. Összeállította: Marcsák Gergely. KVIT-füzetek 2. Kálvin nyomda, Beregszász, 2019.

ELŐKÉSZÜLETBEN

A Szolyvai Emlékpark Évkönyve. A 2018. november 16-án Makkosjánosiban megrendezett nemzetközi GULÁG-GUPVI Kutatók fórumának anyagai. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Dupka György: ***Magyar GULÁG-GUPVI rabok Eurázsiában. Felfedett nyomok Oroszország, Baskíria, Csecsenföld, Kaukázus, Ázsia régióiban.*** Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Horváth Sándor: ***Jelentés a mélyből.*** Válogatott írások. Szerkesztő: Szemere Judit. A kiadvány megjelenését a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatta. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BELLA ISTVÁN (1940-2006)
BOTLIK JÓZSEF – 1949 (Budapest)
BOTOS LAJOS – (1922-2018) Budapest
CZÉBELY LAJOS – 1951 (Visk)
CSEH SÁNDOR – (1949-2013) Beregszász
CSONTOS MÁRTA – 1951 (Szeged)
DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény)
HIZSNYAI ZOLTÁN – 1959 (Rimaszombat)
KULIN ÁGNES – 1989 (Ungvár)
LOVÁSZ M. NOÉMI – 1979 (Nagyenyed)
LŐRINCZ P. GABRIELLA – 1982 (Beregszász)
MÁDI GABRIELLA – 1986 (Bene)
SZÖLLŐSY TIBOR – 1940 (Nyírmada)
TÓTH ISTVÁN – 1951 (Budapest)
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – 1951 (Mezővári)

Lapszámunkat Lovász M. Noémi munkáival illusztráltuk.